

Π.Μ.Σ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Κοινωνικής & Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ, ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ &
ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ**

**Κοινότητες Ρομά στην Ελλάδα,
διακρίσεις & στερεότυπα.
Η περίπτωση των Σοφάδων Καρδίτσας**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΦΟΙΤΗΤΗΣ

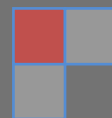
Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

ΕΦΗ ΓΑΖΗ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ, ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ

ΜΑΝΟΣ ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ, ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΛΙΝΑ ΒΕΝΤΟΥΡΑ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

Κόρινθος, Ιούνιος 2013

Copyright © Σωτήρης Δεληγιάννης, 2013.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και μόνο.

Η παρούσα διπλωματική αφιερώνεται στους «αόρατους» συμπολίτες μας οι οποίοι αγωνίζονται καθημερινά στην προσπάθειά τους για την επιβίωση.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΜΚΟ: Μη Κυβερνητικός Οργανισμός

NGO: Non Governmental Organization

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

EU: European Union

ΟΕΚ & ΟΕΕ: Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας & Οργανισμός Εργατικής Εστίας

Workers' Housing Organization & Workers' Social Benefits Organization (ΟΕΚ & ΟΕΕ)

ΟΑΕΔ: Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού

Greek Manpower Employment Organisation (ΟΑΕΔ)

ΕΣΥΕ: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας

NSSG: National Statistical Service of Greece

ΓΓΛΕ: Γενική Γραμματεία Λαϊκής επιμόρφωσης

MERA: Ministry of Education and Religious Affairs

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

UN: United Nation

ΚΑΠΗ: Κέντρο Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων

Open Care Center for the Elderly (Καρι)

ΔΕΗ: Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού

HPPC: Hellenic Public Power Corporation

ΠΕΠ: Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα

ROP: Regional Operational Programme

ΚΕΠ: Κέντρο Εξυπηρέτησης Πολιτών

CSC: Citizens' Service Center

ΟΓΑ: Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων

AIO: Agricultural Insurance Organization

ΙΚΑ: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων

SSO: Social Security Organization

ΤΕΙ: Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα

TEI: Technological Educational Institution

ΟΤΑ: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης

RLA: Regional and Local Authorities

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πρώτα από όλα θεωρώ υποχρέωση μου να ευχαριστήσω όλους τους ανθρώπους που συνέβαλαν με οποιονδήποτε τρόπο στην επιτυχή εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας και ιδιαίτερα την υπεύθυνη καθηγήτρια κ. Γαζή Έφη, η οποία πρόσφερε την πολύτιμη βοήθεια της για την ολοκλήρωσή της. Ήταν πάντα διαθέσιμη να απαντήσει σε όποια τυχόν απορία μου και να κατευθύνει με τις συμβουλές της τα βήματα της παρούσας διπλωματικής. Την ευχαριστώ θερμά για τις ιδέες που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας. Θα ήθελα τέλος να ευχαριστήσω όλα τα υπαλληλικά στελέχη του Δήμου Σοφάδων και του Ιατροκοινωνικού Κέντρου Ρομά Σοφάδων, καθώς και τους εκπαιδευτικούς για τις χρήσιμες πληροφορίες που μου έδωσαν, οι οποίες βοήθησαν στην βελτίωση της μελέτης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	11
Abstract	12
Εισαγωγή	13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ, ΕΥΡΩΠΗ – ΕΛΛΑΔΑ

1.1 Αθίγγανοι, Γύφτοι, Τσιγγάνοι, Ρομά.....	16
1.2 Το ξεκίνημα της πορείας.....	17
1.3 Η πορεία των Ρομά στην Ευρώπη.....	18
1.3.1 Η παρουσία των Ρομά την περίοδο του ναζισμού.....	22
1.3.2 Προσπάθειες ελέγχου και αφομοίωσης.....	23
1.3.3 Αναποτελεσματική κοινωνική δράση και σύλλογοι.....	24
1.3.4 Τσιγγάνικες οργανώσεις.....	25
1.3.5 Οι Ρομά στην σημερινή Ευρώπη.....	26
1.4 Η παρουσία των Ρομά στην Ελλάδα.....	27
1.4.1 Το «Φέουδο» της Κέρκυρας.....	29
1.4.2 Οι Ρομά της Μικράς Ασίας.....	30
1.4.3 Συμμετοχή στην επανάσταση (κατοχή – αντίσταση).....	31
1.4.4 Ενασχόληση των λογίων και του τύπου με τους Ρομά.....	32
1.4.5 Δημιουργία συλλόγων Ρομά.....	34
1.4.6 Πολιτογράφηση.....	36

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ:
ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ
& ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ**

2.1 Αντοχή και προσαρμογή.....	38
2.1.1 Η ευρωπαϊκή περίπτωση.....	38
2.1.2 Η ελληνική περίπτωση.....	40
2.2 Οι κατοικίες των Ρομά στην Ελλάδα, αναδρομή.....	41
2.2.1 Τσαντίρι – παράγκα – χαμόσπιτο ή καλύβα. Από το χθες στο σήμερα.....	42
2.2.2 Σύγχρονη κατοικία.....	44
2.2.3 Ομαδική οργάνωση.....	45
2.2.4 Στεγαστικά προγράμματα ένταξης.....	47
2.3 Επαγγέλματα των Ρομά στο πέρασμα των αιώνων.....	49
2.3.1 Απασχόληση και ένταξη.....	52
2.4 Οικογένεια – εκπαίδευση.....	53
2.4.1 Εκπαίδευση τσιγγανοπαίδων.....	55
2.5 Πρόνοια – υγεία – ασφάλιση των Ρομά.....	57

**ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:
ΟΙ ΡΟΜΑ ΤΩΝ ΣΟΦΑΔΩΝ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ**

3.1 Μελέτη περίπτωσης.....	60
3.2 Η κοινότητα των Ρομά στους Σοφάδες.....	62
3.2.1 Ιστορία.....	64
3.2.2 Χαρακτηριστικά.....	67
3.2.2.1 Απασχόληση.....	67
3.2.2.2 Θρησκεία.....	70
3.2.2.3 Ενδυμασία.....	71
3.2.3 Ο χώρος.....	73
3.2.3.1 Κατοικίες.....	75
3.2.4 Κοινωνικές εκδηλώσεις.....	78

3.2.4.1 Αρραβώνας.....	79
3.2.4.2 Γάμος.....	80
3.2.4.3 Προίκα.....	82
3.2.4.4 Γλέντι.....	82
3.2.4.5 Αρπαγή νύφης.....	84
3.3 Σύγχρονες πολιτικές και προγράμματα ένταξης.....	85
3.3.1 Εκπαίδευση.....	85
3.3.1.1 Κοινωνικές διακρίσεις.....	87
3.3.1.2 Ρομά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.....	89
3.3.2 Ιατροκοινωνικό κέντρο Ρομά Σοφάδων.....	90
3.3.3 Οικιστικά προγράμματα.....	91
3.4 Σχέσεις τσιγγάνικης κοινωνίας και κυρίαρχης.....	93
Συμπεράσματα.....	96
Πηγές – Βιβλιογραφία.....	103
Φωτογραφικό ένθετο.....	107

Πίνακες

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Αναλυτικά στοιχεία συνεντεύξεων Σοφαδιτών Ρομά & μη.....	61
---	----

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Ποσοστά ανά ηλικιακή κατανομή Σοφαδιτών Ρομά σήμερα.....	64
---	----

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα σύνορα έθεσαν φραγμό στη μετανάστευσή τους. Τα σύγχρονα κράτη τους επέβαλαν τη νομιμότητά τους. Η βιομηχανική ανάπτυξη έσβησε τις τέχνες τους. Παντού η κυρίαρχη εθνική κουλτούρα προσπαθεί να αλλοιώσει τις χιλιόχρονες πολιτισμικές τους αξίες. Πλησιάζουν ίσως στο τέλος της μοναχικής τους πορείας, οι μελαμψοί αλλόγλωσσοι νομάδες που απλώθηκαν σε όλη την Ευρώπη, διαδίδοντας μύθους για την προέλευσή και τον προορισμό τους. Στην δύση τους είπαν «Gypsies» και «Gitans». Σαν «Γύφτους» και «Κατσιβελους» τους γνωρίσαμε στην Ελλάδα. Τους αντιμετωπίζουμε με σκεπτικισμό ή και με άρνηση. Χρησιμοποιούμε τα ονόματα τους απαξιωτικά, ως συνώνυμο του «κλέφτη», του «ζητιάνου», του «αναξιοπρεπή». Και τώρα σταδιακά χάνουν την πολιτισμική τους ταυτότητα σε μια «αναγκαστικά» περιθωριακή ενσωμάτωση καθώς τα όρια συνύπαρξης και ανοχής στένεψαν για το «ασθενέστερο» της αναγκαστικής γειτονιάς. Πρόκειται για τους Ρομά, όπως οι ίδιοι ονομάζονται. Μέσα από τη μελέτη περίπτωσης ερευνώνται οι τσιγγάνικες ανάγκες και τα προβλήματα των Ρομά των Σοφάδων, όπου θα αντιμετωπιστούν εφόσον τους δοθεί μια ώθηση σε θέματα παιδείας, απασχόλησης κ.α. προκειμένου να ενταχθούν αρμονικά στις δομές του μείζονος κοινωνικού συνόλου. Παράλληλα οι οργανώσεις που τάσσονται υπέρ τους και παλεύουν για τα δικαιώματα τους πρέπει να δουλέψουν μέσα στις κοινότητές τους, ώστε να δημιουργηθούν κατάλληλες προϋποθέσεις περιορισμού της κοινωνικής περιθωριοποίησης τους.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνική ανισότητα, αποκλεισμός, κυρίαρχη κουλτούρα, αρμονική συνύπαρξη, σχέσεις από απόσταση, ένταξη.

Abstract

The borders raised a barrier to their immigration. The modern states imposed their legitimacy. The industrial development eliminated their arts. Everywhere, the dominant ethnic culture aims to alter their cultural values, existing for centuries. Perhaps, the dark-skinned foreign-speaking nomads spread across Europe, are approaching the end of their lonely voyage, disseminating myths about their origin and destination. In the West, they were named “Gypsies” and “Gitans”. In Greece, we have met them as “Gyftoi” and “Katsiveloi”. We have treated them with skepticism and denial. We use their names derogatorily, as synonymous with “thief”, “beggar”, “undignified”. And now, they are gradually losing their cultural identity in a “coercive” marginal integration, since the limits of coexistence and tolerance are narrow for the “weaker” of the compulsive neighborhood. They are Roma, as they identify themselves. The case study examines the gypsy needs and problems of the Roma of Sofades, which will be addressed as soon as a boost is given to the field of education, employment etc. for a harmonic integration into the structures of the major society. Meanwhile, the organizations that are supporting them and are struggling for their rights, must work within their communities to create appropriate conditions limiting social marginalization.

Key words: social inequality, exclusion, dominant culture, harmonic coexistence, long-distance relations, integration.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι Ρομά βρίσκονται στο επίκεντρο ακόμη και σήμερα και είναι δεδομένο ότι κάθε αλλαγή των κοινωνικών στερεοτύπων αποδεικνύεται δύσκολη. Τα λεξικά, τα αναγνωστικά, οι ταινίες και ο τύπος λένε αυτά που θέλουμε να ακούσουμε και αποκρυσταλλώνουν ότι έχει ήδη διαδοθεί στην κοινή γνώμη. Δημιουργείται έτσι ένα κυκλικό φαινόμενο που οδηγεί από το αίτιο στο αποτέλεσμα. Όλα αυτά τα στηρίγματα τροφοδοτούνται από την κοινή γνώμη, καθώς παίρνουν τα ψήγματα που αιωρούνται στην ατμόσφαιρα τα σταθεροποιούν, τα αναπτύσσουν και τα επιστρέφουν σε αυτούς που τα κατέχουν ήδη και που επαληθεύουν και ενισχύουν τη γνώμη τους.

Παρόλο που έχουν σημειωθεί προσπάθειες για την «ένταξη» των Ρομά εξακολουθούν να υπάρχουν προβλήματα. Οι όλες προσπάθειες που έχουν γίνει προέρχονται από προγράμματα της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Ένωση) μικρής διάρκειας και χωρίς ιδιαίτερο σχεδιασμό. Μέχρι και σήμερα δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη πολιτική για εκείνους ενόψει μάλιστα δημοσιονομικής στενότητας των κρατικών προϋπολογισμών.

Το κράτος λοιπόν με το πρόσχημα ότι αναλαμβάνει την υποχρέωση να παρέχει τα αναγκαία αγαθά καλείται να επιτελέσει μια λιγότερο ή περισσότερο διευρυμένη κοινωνικά «αναδιανεμητική» λειτουργία η οποία με την υπάρχουσα κοινωνική – οικονομική συγκυρία συμπαρασύρει τα διαβιούντα χαμηλά στρώματα. Οι Ρομά στερούνται των απαραίτητων για την διαβίωση τους, ενώ εκπαίδευση – στέγαση – απασχόληση - υγεία είναι από τα βασικότερα προβλήματα τους.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να δημιουργήσει μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα για το συγκεκριμένο θέμα, το οποίο ευαισθητοποιεί ιδιαίτερα τον γράφοντα όντας κάτοικος Σοφάδων και πτυχιούχος κοινωνικών επιστημών¹. Παράλληλα με τη μέθοδο της επιτόπιας παρατήρησης επιχειρείται μια βαθύτερη διεύθυνση, ώστε να ξεδιπλωθεί το νόημα των εμπειριών και να εξάγει την βιωμένη εμπειρία τους σε επιστημονικές ερμηνείες. Στις προθέσεις του γράφοντα είναι να εξετάσει αν φοβούνται την «αναπόφευκτη» συνύπαρξη με τους «άλλους», αν φοβούνται δηλαδή μήπως αλλοιωθεί η πολιτισμική

¹ Ο κοινωνικός επιστήμονας μελετά τη συγκρότηση, τη λειτουργία και το μετασχηματισμό των κοινωνικών συνόλων, καθώς και τις προϋποθέσεις και τις συνέπειες της εμφάνισης, της διατήρησης, της μεταβολής και της έλλειψης των κοινωνικών σχέσεων (Giddens, 2002).

τους ταυτότητα. Με λίγα λόγια θα γίνει μια προσπάθεια ώστε να αποτυπωθεί ο «άγνωστος» για πολλούς «αόρατος» συμπολίτης μας

Οι δυσκολίες κατά τη διάρκεια της έρευνας αφορούσαν κυρίως την «καχυποψία» του τσιγγάνικου πληθυσμού απέναντι στον «διαφορετικό» που εισβάλλει στον δικό τους χώρο. Τα σημεία που έμειναν αναπάντητα αφορούν κυρίως το γεγονός αν πραγματικά οι Ρομά θέλουν ή κατά πόσο μπορούν να απομακρυνθούν από τον συγκεκριμένο τρόπο ζωής τους ώστε να «ενσωματωθούν» στους κανόνες της κυρίαρχης κοινωνίας.

Στο πρώτο μέρος της μελέτης επιχειρείται μια σύντομη ιστορική αναδρομή της παρουσίας των Ρομά στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Με άλλα λόγια γίνεται μια παρουσίαση το πώς αντιμετωπίστηκαν οι Ρομά από τις χώρες που πέρασαν και των δυσκολιών που αντιμετώπισαν. Στο δεύτερο και τελευταίο μέρος της βιβλιογραφικής ανασκόπησης ανατρέχουμε στον τρόπο ζωής των Ρομά (κατοικίες – επαγγέλματα και λοιπά) και στις σύγχρονες πραγματικότητες. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζεται η κοινωνική ταυτότητα των Ρομά με στόχο να αναζητηθούν οι αθέατες, αλλά κομβικές για την κατανόηση του θέματος πτυχές.

Το τρίτο μέρος της μελέτης εστιάζεται στους Ρομά των Σοφάδων και μέσα από την επιτόπια παρατήρηση και τις συζητήσεις – συνεντεύξεις γίνεται προσπάθεια ώστε να παρουσιαστούν αναλυτικά οι πτυχές της έρευνας. Πρόθεση της ανάλυσης είναι να αναδείξει τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς συγκρότησης της συγκεκριμένης ομάδας όπως αυτή αποτυπώθηκε και σκιαγραφήθηκε από τους συμμετέχοντες.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με τον εντοπισμό και την συζήτηση γόνιμων προβληματισμών και προτάσεων μελλοντικής διερεύνησης. Βέβαια τα όρια της έρευνας δεν τελειώνουν πάντα υπάρχουν νέα στοιχεία που έρχονται στην επιφάνεια τα οποία καλούμαστε να τα εξηγήσουμε, καθώς αυτός είναι και ο σκοπός της έρευνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

**ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ,
ΕΥΡΩΠΗ – ΕΛΛΑΔΑ**

1.1 «Αθίγγανοι, Γύφτοι, Τσιγγάνοι, Ρομά»

Με το πέρασμα των αιώνων έχουν δοθεί αρκετές ονομασίες οι οποίες προσδιορίζουν τα άτομα των συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων². Οι Ρομά όπως αποκαλούνται σήμερα είναι ο πιο πολιτικά ορθός όρος. Είναι εκείνοι που έχουν προσελκύσει τα τελευταία είκοσι χρόνια και όχι μόνο πιο έντονα το ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας. Το ενδιαφέρον, βέβαια, προϋπήρχε σε μικρότερο βαθμό και οδήγησε στη διατύπωση πολλών υποθέσεων. Οι υποθέσεις κινούνται στις περισσότερες περιπτώσεις μεταξύ μύθου και πραγματικότητάς καθώς οι μαρτυρίες και τα τεκμήρια σχετικά με την καταγωγή τους προέρχονται κυρίως από αναφορές αρχών, λογίων ή αυτοχθόνων³. Δεν έχουμε γραπτές ή ιστορικές πηγές και καμία γνώση σχετικά με κάποια προϋπάρχουσα θρησκεία ή μια προγενέστερη πατρική γη.

Οι Ρομά διαμέσου των αιώνων δεν υπήρξαν ποτέ ένα έθνος με μια κοινή γραπτή παράδοση, η κουλτούρα τους υπήρξε ανέκαθεν προφορική δίχως γραφή και η γλώσσα τους για αρκετούς αιώνες θεωρήθηκε αργκό όπου την επινόησαν οι ίδιοι για να γίνονται κατανοητοί μόνο μεταξύ τους. Για αρκετούς δεν είναι κάτοχοι ενός πραγματικού πολιτισμού και δεν αποτελούν εθνική μειονότητα. Από την άλλη, οι διαφορετικές ονομασίες που τους έχουν αποδοθεί δημιουργούν προβλήματα στο να προσδιοριστούν στο σύνολο τους με ένα όνομα. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε ιστορική σύγχυση με αποτέλεσμα να μην μπορούν να αποδοθούν τα ιστορικά δεδομένα⁴. Η

² Οι λόγοι δημιουργίας του όρου σχετίζονται με μια σειρά από δεδομένα. Οι κοινωνικές αλλαγές του μετά - πολεμικού κόσμου οδήγησαν σε μια διαφοροποίηση των παραδοσιακών ανθρωπολογικών αντικειμένων. Οι εξωτικές φυλές, τα απομονωμένα χωριά και οι αυστηρά κλειστές συντεχνίες παύουν σταδιακά να υπάρχουν. Η μεταναστευτική έκρηξη και η κατάργηση της αποικιοκρατίας οδηγούν σε ανακατατάξεις όχι μόνο στην «περιφέρεια» αλλά και στο δυτικό βιομηχανικό «κέντρο». Οι νέες κοινωνικές πραγματικότητες απαιτούν τη δημιουργία νέων όρων που υπερβαίνουν την αποικιοκρατική ορολογία (π.χ. τον όρο "φυλές"). Ο όρος εθνοτική ομάδα καλείται να καλύψει αυτές τις ανάγκες και εμφανίζεται ως πιο «ουδέτερος» πολιτικά και πιο μοντέρνος. Στην παρούσα περίπτωση έχουν καταγραφεί για τους Ρομά τέσσερις εθνοτικές ομάδες: Rom, Μανούς, Σιντί και Ζιτάν. Στην Ελλάδα ονομάζονται Τσιγγάνοι, Γύφτοι, Κατσιβελοί ή Rom. Είναι φανερό ότι δεν υπάρχει μια ονομασία για τους Ρομά αποδεκτή. Αγγελόπουλος Γιώργος, 1997, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», <http://afroditi.uom.gr>, 18, (τελευταία πρόσβαση στις: 8/12/2012).

³ Αυτόχθονες ονομάζονται στις μέρες μας οι μειονοτικοί πληθυσμοί ενός κράτους που ήταν οι μόνιμοι κάτοικοι του πριν την εγκατάσταση του τωρινού πληθυσμού, ο οποίος έφτασε και κυριάρχησε εκεί μέσω της κατάκτησης. Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι διατηρούν έναν τρόπο ζωής εγγύτερο στις κοινωνικές/πολιτισμικές παραδόσεις σε σύγκριση με τον τρόπο ζωής του κράτους όπου κατοικούν. «Αυτόχθονες πληθυσμοί. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια», <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 10/09/2012).

⁴ Οι κυριότερες ιστορικές πηγές δεν είναι έγκυρες διότι βασίζονται σε νομοθετικές, ιστορικές – ανθρωπολογικές, φιλολογικές και καλλιτεχνικές εργασίες και είναι δύσκολο να διαχωριστούν τα πραγματικά γεγονότα από τις αναληθείς μαρτυρίες.

δημιουργία νέων κλάδων όπως είναι η «τσιγγανολογία» άνθισε την περίοδο του 19^{ου} και 20^{ου} αι. με στόχο την αναζήτηση του «αληθινού τσιγγάνου».

Το τσιγγάνικο στερεότυπο το οποίο δεν αφήνει ανεπηρέαστους ούτε και τους ερευνητές βασίζεται πάνω σε παγιωμένα εδώ και αιώνες στερεότυπα που έχουν δημιουργηθεί από άλλους για αυτούς, όπως για παράδειγμα η καταγωγή τους. Πρόκειται για μια ομάδα η οποία είναι μόνιμα σε κίνηση και αντιμετωπίζονται ως κάτι το ιδιαίτερο, μυστήριο ή ακόμη και αινιγματικό ως ένας λαός που πάντα περίσσευε. Το ταξίδι για εκείνους αποτελεί μόνο σταθμό και όχι δεσμό. Εμφανίζονται τη μια μέρα για να εξαφανιστούν την άλλη προκαλώντας την περιέργεια των υπολοίπων και μέσα από αποκλεισμούς και διακρίσεις γίνονται προσπάθειες ελέγχου του πληθυσμού.

1.2 Το ξεκίνημα της πορείας

Γλωσσολόγοι έρχονται να λύσουν το ζήτημα της καταγωγής των Ρομά και η γλωσσολογία είναι εκείνη που έχει φέρει στο φώς απαντήσεις σχετικά με την καταγωγή τους. Η κοινή γλώσσα περιπλάνησης των Ρομά η Romani⁵ συνδέεται με την γλώσσα της πρώτης τους πατρίδας, της βορειοδυτική Ινδίας. Μια γλώσσα που ομιλείται μέχρι και σήμερα σε συνδυασμό με τα αρχαία Σανσκριτικά καθώς κατέχουν σημαντική θέση στον πολιτισμό της⁶ (Ντούσας, 1997α).

Είναι γεγονός ότι οι λόγοι μετακίνησης τους ποικίλουν. Η λεγόμενη «προϊστορία» των Ρομά ξεκίνησε τον 3^ο αιώνα μ.Χ. Από το 224μ.Χ. έως το 642 μ.Χ. η Ινδία κλονιζόταν εξαιτίας των διαδοχικών επιδρομών από τους Άραβες. Οι Ρομά ζούσαν στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής, εξεγέρθηκαν και όσοι επέζησαν από τον πόλεμο πήραν τον δρόμο της διασποράς. Μόλις οι Πέρσες κατέκτησαν τις Ινδίες οδηγήθηκαν προς την Περσία όπου εγκαταστάθηκαν κυρίως ως εργάτες γης, έμποροι αστοί, δούλοι και κάποιοι αργότερα ως μουσικοί. Μέχρι να καταλήξουν στην Ευρώπη

⁵ Μιλούν διαλέκτους της Ινδογενούς γλώσσας «Romani» μια γλώσσα που χαρακτηρίζεται από την διαλεκτική της πολυμορφία. Σύμφωνα με γλωσσολόγους την έφεραν από την Ινδία και την εμπλούτισαν στο λεξιλόγιο και στη δομή με στοιχεία από γλώσσες των χωρών που περνούσαν. Η ιστορία των ταξιδιών τους μπορεί να ανιχνευτεί μελετώντας την τσιγγάνικη γλώσσα, καθώς οι τσιγγάνικοι διάλεκτοι έχουν δεχτεί προσμίξεις από τις γλώσσες των χωρών που διαμένουν. Η διασπορά των Ρομά κράτησε πάνω από δέκα αιώνες. Η κοινή διάλεκτος τους η Romani υποδιαιρείται σε αρκετές διαλέκτους όπως είναι η Καλέ (Kenrick, 1997^α).

⁶ Η συγκεκριμένη εκδοχή καταρρίπτει την άποψη της καταγωγής τους από την Αίγυπτο και είναι σήμερα η πιο αποδεκτή θεωρία.

πραγματοποιήθηκαν αρκετοί μικτοί γάμοι. Την περίοδο των πρώτων μετακινήσεων δημιουργούνται ομάδες όπως είναι: οι Σίντοι, οι Λομ, οι Καλέ και οι Dom⁷. Από την περίοδο 900μ.Χ. έως το 1454 μ.Χ. οι εισβολείς δεν ήταν πλέον Άραβες αλλά εξισλαμισμένοι λαοί της Κεντρικής Ασίας: Πέρσες, Αφγανοί και Τούρκοι. Η πορεία τους από την αραβοκρατούμενη Περσία τους οδηγεί στην Αρμενία⁸ και έπειτα στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στην ανατολική Ευρώπη (Οθωμανική Αυτοκρατορία).

Η εξάπλωσή τους από τα εδάφη της Αρμενίας αλλά και τις μεσογειακές ακτές της Ασίας τους οδηγεί και στην Κωνσταντινούπολη. Η πρώτη είσοδος τους στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας λέγεται ότι πραγματοποιείται από δυο πλευρές, από την Αρμενία και την Μέση Ανατολή. Επίσης, υπάρχει και η εκδοχή ότι η πρώτη τους εμφάνιση στο Βυζάντιο ήταν επί Μογγόλου κατακτητή όπου υπηρετούσαν ως μισθοφόροι. Τα δύο μεγάλα κύματα που δέχτηκε το Βυζάντιο εκείνη την περίοδο οφειλόταν στη θέση και την αίγλη του. Στις χώρες της Ασίας όπως τη Συρία και την Αίγυπτο διείσδυσαν με ειρηνικό τρόπο. Ο λιμός⁹ του 1347 στην Κωνσταντινούπολη ήταν ένας από τους σημαντικότερους λόγους που τους οδήγησε από την Ασία στην Ευρώπη.

Η μεταναστευτική τους κίνηση λοιπόν ξεκίνησε τον 9^ο αι. από την Ινδία προς την Περσική Αυτοκρατορία. Αρκετοί διασπώνται προς την Αίγυπτο το 1322 και το 1370 καταφεύγουν στην Ελλάδα, την Ρουμανία και την Ουγγαρία. Εν συνεχεία από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία η πορεία τους οδήγησε διασχίζοντας τον Βόσπορο τον 13^ο αιώνα στην Ευρώπη. Εάν γνώριζαν τι θα τους περίμενε ίσως να αποφάσιζαν να μείνουν στην Μέση Ανατολή (Kenrick, 1997β: 13-48).

1.3 Η πορεία των Ρομά στην Ευρώπη

Η πρώτη εμφάνιση των Ρομά στην Ευρώπη πιθανολογείται την περίοδο του 13^{ου} – 14^{ου} αι. μ.Χ. Η συγκεκριμένη περίοδος έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τους ερευνητές

⁷ Τις συγκεκριμένες ομάδες τις συναντούμαι και σήμερα στην Ευρώπη, όπου και μιλούν μια παραλλαγή της γλώσσας των Ρομά.

⁸ Από την παραμονή τους στην Αρμενία γνωστή είναι η ονομασία που τους επέδιδαν ως Λομ.

⁹ Ο λιμός ονομάστηκε «Μαύρος Θάνατος». Ήταν από τις επιδημίες που στιγμάτισαν την ανθρωπότητα. Η κοινωνία ήταν απροετοίμαστη και για πολλούς γινόταν λόγος πως ήταν η κατάρα του θεού. Μαύρος Θάνατος «Η κατάρα του θεού», 2009, <http://iansta.blogspot.gr/2009/06/blog-post.html>, (τελευταία πρόσβαση στις: 9/10/2012).

καθώς ήταν η εποχή όπου τους δόθηκε το όνομα «Αθίγγανοι¹⁰», και το οποίο καθιερώθηκε με τα χρόνια σε αρκετές χώρες της Ευρώπης. Στην Ευρώπη και στα Βαλκάνια μετακινούνταν κατά μικρές ομάδες, ενίοτε μεγαλύτερες, συνήθως έχοντας κάποιους επικεφαλής καλλιεργώντας ποικίλους μύθους γύρω από το όνομα τους.

Η μετανάστευση των Ρομά διακρίνεται σε τέσσερα μεγάλα κύματα στην Ευρώπη. Το πρώτο μεγάλο κύμα μετανάστευσης πραγματοποιείται το 1438 στην Τουρκία και στην Ουγγαρία. Το δεύτερο κύμα κατευθύνθηκε προς τη δυτική Ευρώπη το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι. εξαιτίας της κατάργησης της δουλείας στην Ρουμανία. Το τρίτο κύμα γεννιέται στην Γιουγκοσλαβία το 1960 προς τα δυτικά και βορειοδυτικά και το τέταρτο κύμα ξεκινά από το 1985 μέχρι και σήμερα όπου Ρομά αποδημούν από χώρες της ανατολικής Ευρώπης προς την δυτική (Ντούσας, 1994β: 67-69).

Οι Ρομά τελούσαν πάντα υπό διωγμό ή ζούσαν σε συνθήκες δουλείας στην πολύμορφη Ευρώπη γιατί δεν ακολουθούσαν μια γραμμική ζωή, κάτι που φόβιζε τις εξουσίες. Οι βασιλιάδες τους κυνήγησαν, η ιερά εξέταση τους έκαιγε, ο Τσαουσέσκου τους στείρωνε¹¹. Με άλλα λόγια μέχρι τότε η πορεία τους δεν θεωρείται εύκολη και σταθερή.

Την περίοδο του 14^{ου} και 17^{ου} αιώνα η πορεία τους στην ανατολική και κεντρική Ευρώπη είχε περάσει κατά έναν τρόπο απαρατήρητη. Οι περιοχές την περίοδο εκείνη ήταν αρκετά αραιοκατοικημένες και φεουδαρχικές¹², με αποτέλεσμα να μην αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα με τους ντόπιους κατοίκους. Σε αρκετές περιοχές μάλιστα απολάμβαναν την προστασία του αυτοκράτορα, προστασία που καταργήθηκε το 1609 όπου άρχισε η δουλεία των Ρομά, η οποία κρατάει περισσότερο από τέσσερις αιώνες.

Τον 15^ο αι. αρκετοί περνάνε στην Δυτική και Βόρεια Ευρώπη. Η απόφαση τους να κινηθούν δυτικότερα οφειλόταν κυρίως στην αγριότητα των Οθωμανών. Παράλληλα, και η καχυποψία τους στερούσε το δικαίωμα της μόνιμης εγκατάστασης και οι συνθήκες που επικρατούσαν σε κάθε χώρα επηρέαζαν τις μετακινήσεις τους (Ντούσας, 1997γ: 62-65). Η διαχείριση τους σε κάθε κράτος δεν ήταν ποτέ κοινή σε εθνικό

¹⁰ Οι Αθίγγανοι δρούσαν στην περιοχή της Αντιόχειας στη Βυζαντινή επικράτεια. Θεωρήθηκαν οπαδοί ενός αιρετικού δόγματος και από τον 6^ο αιώνα κληρικοί πίστευαν πως είναι άθιοι, ειδωλολάτρες και μάντιες. Τα πρώτα τεκμήρια βασίζονται σε αναφορά ενός μοναχού στο Άγιο Όρος (Kenrick, 1997γ: 24).

¹¹ Ο Τσαουσέσκου ήταν ηγέτης της Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρουμανίας από το 1965 μέχρι το 1989. «Τσαουσέσκου Νικολάε. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια», <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 23/10/2012).

¹² Στις φεουδαρχικές κοινωνίες οι ιεραρχικά ανώτεροι άρχοντες, παραχωρούσαν σε όλους τους ευνοούμενους υποτελείς εκτάσεις γης και απαιτούσαν ως αντάλλαγμα πίστη και υποταγή.

επίπεδο αφού κανένα ευρωπαϊκό κράτος δεν είχε πετύχει μια αρκετά σταθερή ηγεμονία. Το ίδιο συνέβαινε και με τους νόμους¹³. Στη Γαλλία και στο Βέλγιο κατά τον 19^ο αι. οι Ρομά θεωρούνταν μικροκλέφτες και λαθροκυνηγοί¹⁴. Στην Γερμανία αντιμετώπισαν αρκετές δυσκολίες με αποκορύφωμα την περίοδο του ναζισμού, όπου θα γίνει λόγος παρακάτω. Στην Αγγλία το μεγαλύτερο διάστημα της διαμονής τους ήταν υπό την μορφή νομάδων καθώς τους απαγορευόταν να εγκατασταθούν στις πόλεις.

Είναι γεγονός ότι η πρώτη παρουσία σε χώρες της Ευρώπης πιθανολογείται στην Ισπανία το 1447, στη Γερμανία από το 1407 έως το 1416 περίπου και στα Βρετανικά νησιά γίνεται λόγος για το 1430. Το 1505 μεταναστεύουν από τη Σκωτία στη Δανία. Η επέκτασή τους στη Βόρεια Ευρώπη είναι εμφανής. Το 1512 μεταναστεύουν στη Σουηδία και στη Νορβηγία εξαιτίας της απέλασης τους από την Αγγλία. Η παρουσία τους γίνεται αισθητή ακόμη και στη Σιβηρία το 1721 και στη Ρωσία το 1850.

Οι μετακινήσεις δεν ήταν πάντα επιλογή των Ρομά παρόλο που φημίζονται για την αγάπη τους στα ταξίδια. Χώρες όπως η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Αγγλία και η Γαλλία επέβαλαν απελάσεις στους Ρομά τον 16^ο αι. και 17^ο αι. με σκοπό να τους εξαφανίσουν από τον Ευρωπαϊκό χάρτη. Για αιώνες δέχονται οργανωμένη καταδίωξη, εξορία, τιμωρίες¹⁵. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο καθένας μπορούσε να σκοτώσει νόμιμα έναν Ρομά χωρίς να έχει να αντιμετωπίσει την ποινή της τιμωρίας. Τέτοια μέτρα είχαν επιβληθεί για παράδειγμα από την Ολλανδία και τη Τσεχία¹⁶ τον 17^ο και 18 αιώνα. Την περίοδο εκείνη εξαιτίας των απελάσεων έχουμε την πρώτη μετανάστευση τους στην Αφρική και την βόρεια και νότια Αμερική¹⁷ (Λιευζιά, 1999β: 24-30).

Η περίοδος του 1498 θεωρείται η απαρχή της καταδίωξης των Ρομά στη νότια Γερμανία όπου με διάταγμα ορίζονται εκτός νόμου¹⁸. Αυτό συνέβη διότι θεωρήθηκαν

¹³ Η εφαρμογή των νόμων δεν ήταν πάντα εύκολη καθώς τα έξοδα διαμονής στην φυλακή καλύπτονταν από την πώληση της περιουσίας των καταδίκων. Στην προκειμένη κάτι τέτοιο ήταν δύσκολο για τους νομάδες, οι οποίοι δεν διάθεταν περιουσία με αποτέλεσμα να πιστεύουν ότι δεν θα τους συλλάβουν οι τοπικές αρχές.

¹⁴ Σήμερα η Γαλλία είναι ίσως η μοναδική χώρα που ενδιαφέρεται εντατικά για την τύχη τους και με την βοήθεια της Καθολικής Εκκλησίας έχει δημιουργηθεί ένα σύστημα υγείας όπου μερμνά άμεσα για εκείνους.

¹⁵ Οι πιο συνηθισμένες τιμωρίες ήταν σημάδεμα με το σίδερο, κάτεργα, κρεμάλα κτλ.

¹⁶ Την περίοδο εκείνη στην Τσεχία και σε άλλα μέρη απαγχόνισαν αρκετούς Ρομά, που κατοικούσαν κατά μήκος των συνόρων ώστε να αποτραπούν να εισέλθουν άλλοι στην χώρα (Λιευζιά, 1999α: 135).

¹⁷ Υπάρχει αναφορά ότι η Αγκόλα τον 16^ο αι. υπήρξε η κύρια πορτογαλική αποικία που δέχτηκε αρκετούς Ρομά.

¹⁸ Το συγκεκριμένο διάταγμα έλαβε χώρα την περίοδο του 1498. Οι αποφάσεις πάρθηκαν από το Reichstag (κοινοβούλιο Γερμανικής Αυτοκρατορίας) στο Landau και Fribourg της Γερμανίας. Ο νόμος

πράκτορες των Τούρκων, φορείς της πανούκλας σε συνδυασμό με το γεγονός ότι είχαν φτάσει στη κεντρική Ευρώπη από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η σύνδεση τους με τους εβραίους είναι αναπόφευκτη οι διωγμοί τους δεν έχουν τέλος. Χαρακτηριστικό είναι ότι τον 18^ο αι. ποινικοποιείται ο τσιγγάνικος τρόπος ζωής, δηλαδή η ζωή εκείνων που περιπλανιούνται χωρίς πατρίδα. Μεταξύ του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα ο θρησκευτικός φανατισμός αποκτά μεγάλη διάσταση. Τους θεωρούν άθεους, σατανιστές και παράλληλα το κύμα εναντίον τους ενισχύεται από μύθους που υπάρχουν ήδη από τον δυτικό μεσαίωνα που διαδίδουν ότι οι Ρομά πρόδωσαν τον Χριστό κατασκευάζοντας τα καρφιά της σταύρωσης του υπό τις οδηγίες των Εβραίων, των αρχηγών τους και απογόνων τους¹⁹ (Τρουμπέτα, 2008α).

Αρκετοί λαοί της Ευρώπης από την άλλη πλευρά τους θεωρούσαν απρόθυμους και ανίκανους να ενταχθούν στην κυρίαρχη κοινωνία. Αυτό έκανε ακόμη δυσχερέστερη την ενσωμάτωσή τους σε συνδυασμό με το ότι τους θεωρούσαν έναν λαό από την Ανατολή με μη Ευρωπαϊκή καταγωγή. Υπάρχει η εξής αντίφαση, μπορεί να γίνονταν δεκτή στην κοσμική ζωή μιας χώρας όμως στην πνευματική απορρίπτονταν και αντιστρόφως. Οι παραπάνω λόγοι είχαν οδηγήσει τους περισσότερους Ρομά στο να μην δηλώνουν την τσιγγάνικη γλώσσα ως μητρική γιατί πάνω από μια χιλιετία διώκονταν επειδή είναι Ρομά.

Στα ρουμανικά πριγκιπάτα από τον 14ο αι. είχαν δημιουργηθεί πολιτικές εγκλεισμού των Ρομά με στόχο την σκλαβιά αυτών. Στις σκανδιναβικές χώρες από την άλλη υιοθετούνταν απορριπτικές πολιτικές. Στην Σουηδία έναν αιώνα μετά την πρώτη άφιξη τους βασιλικό διάταγμα του 1637 ζητά την εξορία όλων των Ρομά, ενώ όσοι θα έμεναν θα σκοτώνονταν ή θα γίνονταν δούλοι. Στη Δανία το 1683 νόμος απαγορεύει στους ναυτικούς να μεταφέρουν Ρομά. Στην Ελβετία τον 16^ο και 17^ο αι. με βάση τις διατάξεις της Δίαιτας οι «απάτριδες» πρέπει να βασανίζονται, ενώ στη Γαλλία και στην Ιταλία πρέπει να στέλνονται στα κάτεργα. Παράλληλα, η καθολική εκκλησία από τα μισά του 16^{ου} και μέχρι τις αρχές του 18^{ου} αι. παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στον αγώνα κατά των Ρομά. Ο τελικός στόχος είναι η εξαφάνισή τους, ακόμη και εκείνων που ασκούν το επάγγελμα του Ρομά. Η γενική διαπίστωση είναι ότι οι

όριζε ότι δεν θα τους επιτρέπεται η είσοδος στην Γερμανική επικράτεια. Κάτι ανάλογο δεν είχε συμβεί προηγουμένως σε καμία άλλη πληθυσμιακή ομάδα. Η ανοχή από την πλευρά της Γερμανίας κράτησε μικρό χρονικό διάστημα έπρεπε να αφανιστούν (Λιευζιά, 1999γ: 134).

¹⁹ Υπάρχει μύθος ότι ήταν απόγονοι του αδελφοκτόνου Κάλιν ή στρατιώτες του Μ. Αλέξανδρου, ακόμη και οι επιζήσαντες της χαμένης Ατλαντίδος.

Ρομά αντιμετωπίστηκαν περισσότερο ως αντικείμενα παρά ως άνθρωποι (Λιευοζά, 1999δ: 138-140).

1.3.1 Η παρουσία των Ρομά την περίοδο του ναζισμού

Οι Ρομά στην Γερμανία γνώρισαν την απόλυτη απόρριψη και κατά την περίοδο του ναζισμού²⁰ υπέστησαν την μεγαλύτερη συστηματική εξόντωση στην ιστορία τους. Βέβαια η εξόντωση τους είχε ξεκινήσει σταδιακά από το 1905 όπου οι αρχές της Βαυαρίας τους παρακολουθούσαν στενά και τους κατηγορούσαν για τον περίεργο τρόπο ζωής τους. Ωστόσο, στην πορεία η κατοχή μόνιμου πιστοποιητικού κατοικίας τους οδήγησε να εγκατασταθούν μόνιμα γύρω από τις μεγάλες πόλεις της Γερμανίας χωρίς να έχουν το δικαίωμα να χτίσουν σπίτια. Τα πράγματα σκληραίνουν το 1926 καθώς με νόμο θα τιμωρούνται όσοι δεν μπορούν να αποδείξουν ότι έχουν κανονική εργασία²¹, ενώ το 1928 οι Ρομά είναι πλέον κάτω από την ασφυκτική επίβλεψη της αστυνομίας.

Το 1936-1938 ο Χίτλερ διατάσει στο όνομα του γερμανικού αίματος οι Γερμανοί να μην συνάπτουν σχέση με τσιγγάνικο αίμα. Κατά τους Ναζί: «Οι τσιγγάνοι έχουν στο αίμα τους την περιπλάνηση και το έγκλημα, δεν μπορείς να τους διορθώσεις πρέπει να τους εξαφανίσεις». Το 1940 χτίζεται το μεγαλύτερο στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Γερμανία όπου υπήρχε ειδικό τμήμα για όσους επρόκειτο να οδηγηθούν στο εκτελεστικό απόσπασμα. Από το 1939-1940 αρκετοί βλέπουν το δρόμο της εξορίας προς την Πολωνία. Η κατάσταση γίνεται ακόμη πιο δύσκολη καθώς το 1941 αρκετοί δολοφονούνται από τον γερμανικό στρατό σε περιοχές της ανατολικής Ευρώπης. Την περίοδο 1942-1943 αρκετοί Ρομά κρατούνται αιχμάλωτοι σε στρατόπεδα συγκεντρώσεων και θανατώνονται.²² Υπολογίζεται ότι περίπου πεντακόσιοι χιλιάδες Ρομά κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο εξοντώθηκαν καθώς

²⁰ Ο ναζισμός ή ο εθνικοσοσιαλισμός εμφανίστηκε στην Γερμανία το 1920. Το 1933 καθιερώθηκε ένα διδακτορικό καθεστώς ιδεολογικά και προπαγανδιστικά στηριζόμενο στην φυλετική ιδέα. Στη βάση του κινήματος κυριαρχεί ο ρατσισμός και ο αντισημιτισμός. Οι ιδεολογικές αρχές του εθνικοσοσιαλισμού εφαρμόστηκαν και οδήγησαν στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και στο ολοκαύτωμα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. «Γερμανικός Εθνικοσοσιαλισμός. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια», <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/10/2012).

²¹ Όσοι δεν είχαν μια σταθερή εργασία οδηγούνταν στο σωφρονιστήριο και τα παιδιά τους να αναλάμβανε η πρόνοια. Τιμωρούνταν ακόμη και εκείνοι που χρησιμοποιούσαν ψεύτικα ονόματα.

²² Την περίοδο εκείνη οι Ρομά αφανίζονται στην κυριολεξία ιδιαίτερα στις χώρες της κεντρικής Ευρώπης.

πνίγηκαν στους θαλάμους αερίων ή κάηκαν στους φούρνους. Από την άλλη τα παιδιά των Ρομά, τα οποία χρησιμοποιούσαν ως πειραματόζωα, εξοντώθηκαν με εντολή σε ένα βράδυ²³. Τα μεταπολεμικά χρόνια μέχρι και το 1947 οι Ρομά που έβγαιναν από τα στρατόπεδα της Γερμανίας κινδύνευαν να σταλούν σε στρατόπεδα εργασίας²⁴. Κατά την περίοδο του ναζισμού τελέστηκαν τα μεγαλύτερα εγκλήματα της ανθρωπότητας και η γενοκτονία των Ρομά είναι ένα από αυτά (Λιευοζά, 1999ε: 141-147).

1.3.2 Προσπάθειες ελέγχου και αφομοίωσης

Τον 19^ο αιώνα σημαντική μελέτη προσπάθειας ελέγχου των Ρομά γίνεται από τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γερμανία, καθώς πλέον η παρουσία τους γινόταν πιο αισθητή, κυρίως στα ευρωπαϊκά κράτη. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να ενισχυθούν οι μηχανισμοί ενσωμάτωσης τους στο αξιακό σύστημα²⁵ που μέχρι τώρα το στερούσαν.

Στη Μεγάλη Βρετανία δημιουργείται ένα σχήμα λομπιστών²⁶ τον 19^ο αι. με στόχο την αφομοίωση τους στον πολιτισμό και στις αξίες της Βρετανικής κοινωνίας και στην ρομανική εξιδανίκευση τους ώστε να μην αποκλίνουν από τις κυρίαρχες συλλογικές αξίες. Ο συγκεκριμένος τρόπος αφομοίωσης δημιουργεί αντιδράσεις καθώς οι Ρομά έπρεπε να αποβάλλουν τον παλιό τρόπο ζωής τους. Οι ομάδα των αντί-αφομοιωτιστών αντεπιτίθεται καθώς η «ιδιαιτερότητα» τους είναι κάτι που τους ξεχωρίζει και η συγκεκριμένη ομάδα δεν μπορεί να ζει με δεσμεύσεις αλλά ελεύθερα. Το 1888 δημιουργείται η Εταιρία «αντί – αφομοιωτιστών» με σκοπό την αναζήτηση του «αληθινού τσιγγάνου²⁷». Με την πάροδο των χρόνων η έννοια του αληθινού τσιγγάνου είχε αλλοιωθεί. Για πολλούς δεν υπάρχει πλέον ο αληθινός τσιγγάνος αλλά μόνο οι «Travelers²⁸». Από την άλλη, την ίδια περίοδο η αυταρχική Γερμανία η οποία είχε μεγαλύτερο όγκο έρευνας σε θέματα Ρομά δεν είχε αφήσει περιθώρια για κάθε είδος ρομαντισμού. Κύρια στοιχεία των αυταρχικών πολιτικών που είχαν

²³ Περίπου οχτακόσια παιδιά σπρώχτηκαν στον θάλαμο αερίων.

²⁴ Εφαρμόζονταν σε όσους δεν μπορούσαν να αποδείξουν τα επαγγέλματά τους με νόμο που ορίστηκε το 1926.

²⁵ Κοινωνικοί και κρατικοί φορείς αναλάμβαναν το έργο αυτό.

²⁶ Στο πυρήνα των λομπιστών ανήκαν θρησκευτικοί και φιλανθρωπικοί φορείς όπως ευαγγελιστές και ιεραπόστολοι.

²⁷ Ενδιαφέρονταν για τους αληθινούς – καθαρόαιμους τσιγγάνους οι οποίοι εκπροσωπούσαν το «ευγενές αγρίμι».

²⁸ Η δυσκολία εύρεσης αληθινών τσιγγάνων εμποδιζόταν από την συγκεκριμένη ομάδα, η οποία είχε υποστεί επιμειξίες και συνέβαλε στην δυσφήμιση του τρόπου ζωής των καθαρόαιμων τσιγγάνων.

ακολουθηθεί από τον Γουλιέλμο (1871-1919) και από τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης (1919-1933) για τα θέματα των Ρομά χαρακτηρίζονταν από την συλλογική ποινικοποίηση τους και τα κατασταλτικά μέτρα εναντίον τους, τα οποία ενισχύθηκαν με την ίδρυση υπηρεσιών ελέγχου²⁹. Την περίοδο εκείνη το θέμα των Ρομά της Γερμανίας πήρε τεράστιες διαστάσεις. Τους αντιμετώπισαν ως «μάστιγα». Από την μια πλευρά έχουμε λοιπόν το αυταρχικό μοντέλο όπου οι κρατικοί θεσμοί όριζαν τον τσιγγάνο κάτω από ποινική έννοια και τον αστυνομικό έλεγχο, ενώ από την άλλη στην Αγγλία ο όρος τσιγγάνος ήταν ακόμη υπό διαπραγμάτευση. Στην Αγγλική περίπτωση η έρευνα συνεχίστηκε και τον 20^ο αιώνα με την δημιουργία τσιγγανολογικών ιδρυμάτων με την βοήθεια των πανεπιστημίων. Η θέση τους στην ιστορία και στην εθνική και παγκόσμια κοινωνία ήταν ένα θέμα που έπρεπε να λυθεί (Τρουμπέτα, 2008β: 26 -34).

1.3.3 Αναποτελεσματική κοινωνική δράση και σύλλογοι

Σε χώρες της Ευρώπης κατά τα μέσα του 20^{ου} αι. υπάρχει έντονη κοινωνική δράση πράγμα που δυσανασχετούσε τον πληθυσμό των Ρομά και των Ταξιδευτών. Η πρόληψη που λαμβάνονταν θεωρούνταν από τους ίδιους ότι τους υποβάθμιζε καθώς τους αντιμετώπιζαν ως πρόβλημα και τους επέβαλαν μια κοινωνική προστασία όπου δεν σεβόταν τον τρόπο ζωής τους. Η κοινωνική βοήθεια είχε δύο στόχους από την μια να τους προστατέψει και από την άλλη να τους αφομοιώσει, να τους αλλάξει³⁰. Οι οργανισμοί κοινωνικής δράσης υστερούν καθώς δεν υπάρχει κατάλληλη κατάρτιση με αποτέλεσμα να ακολουθούνται παγιωμένα στερεότυπα.

Οι Ρομά πλέον αποκαλούνται ως «φτωχοί», «μειονεκτούντες» και αντιμετωπίζονται με λανθασμένες παραμέτρους. Κοινωνική βοήθεια έχει κάποιος που έχει μόνιμη κατοικία, ενώ οι υπόλοιποι εξαιρούνται ή έχουν το δικαίωμα να διεκδικήσουν μια κοινωνική παροχή μόνο σε περίπτωση που θα εγκαταλείψουν οποιαδήποτε εμπορική τους δραστηριότητα. Κάτι τέτοιο δύσκολα μπορούσε να γίνει καθώς οι Ρομά θεωρούνται ένας υπερήφανος λαός όπου η υποταγή δεν χωρά στον τρόπο ζωής τους. Κάτω από την αναποτελεσματικότητα των κοινωνικών παροχών σε κράτη της

²⁹ Η Βαυαρία ήταν το κρατίδιο που εφάρμοσε τις πρώτες κατασταλτικές ενέργειες ελέγχου του πληθυσμού με την ίδρυση το 1890 Κεντρικής Υπηρεσίας για τους Ρομά.

³⁰ Τέτοια προγράμματα πραγματοποιούνται στα σοσιαλιστικά καθεστάτα.

δυτικής Ευρώπης την ίδια περίοδο ιδρύονται διάφοροι μη τσιγγάνικοι σύλλογοι³¹ που αποσκοπούσαν στο να υπερασπιστούν τους Ρομά. Ωστόσο οι σύλλογοι αυτοί εξαρτιόνταν οικονομικά από τις δημόσιες αρχές με αποτέλεσμα να κάνουν παραχωρήσεις και να χάνουν την αξιοπιστία τους απέναντι στους Ρομά. Οι συγκεκριμένοι σύνδεσμοί παρέμειναν δύσκαμπτοι μέχρι την δεκαετία του 70'. Από εκεί και πέρα οι πολιτικές αρχίζουν να είναι πιο ανοιχτές και πλέον οι δημόσιες αρχές σε αρκετές χώρες έρχονται σε άμεση επαφή με τους εκπροσώπους των τσιγγάνικων κοινοτήτων επιθυμώντας μια ιστορική επανόρθωση των προηγούμενων ετών³² (Λιευζιά, 1999στ).

1.3.4 Τσιγγάνικες οργανώσεις

Οι πρώτες τσιγγάνικες οργανώσεις έκαναν την εμφάνισή τους το 1920 στην Ευρώπη. Ο σκοπός της δημιουργίας τους ήταν να διεκδικήσουν οι Ρομά αυτά που τους στερούνταν. Γνωστές είναι οι οργανώσεις του 1925 στο εσωτερικό της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Ρωσίας με σκοπό την προώθηση και αναγνώριση της τσιγγάνικης μειονότητας. Στη Ρουμανία το 1933 κυκλοφορεί μια από τις πρώτες εφημερίδες (Η φωνή των Ρώμ) από μη Ρομά, ο οποίος προωθεί το τσιγγάνικο στοιχείο και καλεί όλους τους Ρομά που εκφράζουν τον ίδιο πόνο να ενωθούν. Εντωμεταξύ ήδη από τον 15^ο αι. υπήρχαν Ρομά αρχηγοί ή αλλιώς βασιλείς των Ρομά οι οποίοι ορίζονταν από τους εκάστοτε ηγεμόνες κάθε κράτους για να επιβλέπουν για τη διατήρηση της τάξης³³. Την δεκαετία του '20 στην Πολωνία για περισσότερο από δέκα χρόνια μέλη μιας οικογένειας Ρομά αναγνωρίζονται επίσημα ως «βασιλείς» των Ρομά.

Με την έναρξη του Β' Παγκόσμιου πόλεμου οι τσιγγάνικες οργανώσεις παύουν και οι Ρομά βρίσκονται προσωρινά στην αφάνεια. Με το τέλος του πολέμου ξανακάνουν την εμφάνισή τους σχεδόν σε όλα τα κράτη της Ευρώπης. Πολλές φορές αποκτούν τη μορφή πολιτικού κόμματος και σε αρκετά κράτη εκλέχθηκαν στο κοινοβούλιο μέλη τσιγγάνικων κοινοτήτων³⁴. Ο ρόλος των οργανώσεων είναι να ενώσουν τους Ρομά προκειμένου να αναπτύξουν δράση σε όλο τον κόσμο και να

³¹ Οι συγκεκριμένες οργανώσεις ήταν ιδιωτικές και είχαν την μορφή εκκλησιαστικών ή λαϊκών συλλόγων.

³² Η καθολική εκκλησία είναι εκείνη όπου τάσσεται υπέρ του σεβασμού του πολιτισμού των Ρομά.

³³ Μια τέτοια περίπτωση βρίσκεται ανάμεσα στον μύθο και την πραγματικότητα.

³⁴ Τέτοια παραδείγματα έχουμε στη Ρουμανία, στη Βουλγαρία, Ουγγαρία και Σλοβακία.

χειραφετηθούν σε σχέση με τη δική τους διαίσθηση και τα δικά τους ιδανικά και να προοδεύσουν ακολουθώντας τον δικό τους ρυθμό. Μία από τις επιθυμίες των Ρομά της Ευρώπης είναι να δημιουργήσουν ένα τσιγγάνικο πολιτιστικό κέντρο. Οι οργανώσεις εκφράζονται μέσω διαμαρτυριών, συμμετοχών σε δημόσιες ομιλίες, αγώνων κατά της φυλετικής διάκρισης, διανομής πληροφοριακών εντύπων και εφημερίδων καθώς και αποστολής αντιπροσώπων στα υπουργεία. Με την πάροδο των χρόνων πραγματοποιούνται συνέδρια με εκπροσώπους των Ρομά όπως συνέβη στην Γενεύη το 1978. Σε πολλές χώρες οι τσιγγάνικες οργανώσεις ξάφνιαζαν και ενοχλούσαν. Την δεκαετία του 80' σταθεροποιούνται και την δεκαετία του 90' πολλαπλασιάζονται. Η σημασία του τσιγγάνικου κινήματος ήταν και είναι σημαντική καθώς μέσα από την χαοτική ιστορική πραγματικότητα κατάφεραν οι αντιπρόσωποι τους να δρουν ως προσεκτικοί και απαιτητικοί συνομιλητές προς τα έξω (Λιευζιά, 1999ζ: 257-280).

1.3.5 Οι Ρομά στη σημερινή Ευρώπη

Οι Ρομά της Ευρώπης υπολογίζονται σήμερα περισσότερο από δέκα εκατομμύρια και συναντώνται σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες με την μεγαλύτερη πληθυσμιακή παρουσία στην Ρουμανία. Η συνεχιζόμενη αύξηση του πληθυσμού τους είχε ως αποτέλεσμα τις δύο τελευταίες δεκαετίες να βρίσκουν τους Ρομά της Νέας Ευρώπης στο επίκεντρο σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες όπου ήταν ιδιαίτερα παραγκωνισμένοι και παθητικοί αποδέκτες.

Οι Ρομά προσελκύουν ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ακαδημαϊκών και των πανεπιστημίων. Διάφορες ΜΚΟ (Μη κυβερνητικός οργανισμός) κάνουν συνέχεια αισθητή την παρουσία τους με στόχο να ενδυναμωθεί η τσιγγάνικη παρουσία με σεβασμό προς τα ανθρώπινα δικαιώματά τους. Ο πόλεμος στο Κόσσοβο το 1999³⁵, οι πολεμικές συγκρούσεις στην πρώην Γιουγκοσλαβία ενδυνάμωσε τις ΜΚΟ για την στήριξη του πληθυσμού. Ανθρωπιστικά προγράμματα³⁶ κάνουν συχνά την εμφάνιση τους με στόχο να παρουσιάσουν την άθλια κατάσταση των Ρομά και τις διαστάσεις του αποκλεισμού. Βέβαια γίνεται λόγος πως το τεράστιο ενδιαφέρον τις τελευταίες

³⁵ Ο αλβανικός πληθυσμός του Κοσόβου αντιτάθηκε εναντίον των Ρομά καθώς πίστευαν ότι συνεργάστηκαν με τους Σέρβους, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο κύμα προσφύγων να κατευθυνθεί προς την Σερβία (Τρουμπέτα, 2008γ: 36).

³⁶ Τα συγκεκριμένα προγράμματα χρηματοδοτούνται από φορείς του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα.

δεκαετίες για τους Ρομά έχει ως απώτερο στόχο το κέρδος που εισπράττεται από την εντατικοποιημένη ενασχόληση με αυτούς³⁷.

Από την άλλη, η ενασχόληση με τους Ρομά έχει οδηγήσει στην μείωση της ανεργίας στα ακαδημαϊκά επαγγέλματα καθώς τεράστια ποσά δίνονται για μελέτες και σεμινάρια. Τα συγκεκριμένα προγράμματα δεν έχουν καταφέρει να λύσουν τα προβλήματα των συγκεκριμένων ευπαθών κοινωνικών ομάδων διότι δεν διεισδύουν στο πρόβλημα καθαυτό. Αποδέχονται ότι υπάρχει αποκλεισμός και προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα με αποτέλεσμα να ενισχύεται το στερεοτυπικό πρότυπο παρόλο το γεγονός ότι καθημερινά τάσσονται κατά του αντιτσιγγανισμού³⁸. Το τσιγγάνικο στερεότυπο καλλιεργείται εδώ και αιώνες και οι Ρομά σχετίζονται με έναν στυλιζαρισμένο τρόπο ζωής και η αναζήτηση του πραγματικού τσιγγάνου έχει ως αποτέλεσμα να έχουν μετατραπεί σε κατηγορίες ομάδων που ουσιαστικά έχουν χάσει την συλλογική τους συνείδηση αφού τα βιώματα κάθε ομάδας διέφεραν από περιοχή σε περιοχή, υπάρχει ετερογένεια μεταξύ τους.

1.4 Η παρουσία των Ρομά στην Ελλάδα

Η πορεία των τσιγγάνων³⁹ των «περιπλανώμενων μελαμψών» όπως αναφέρονται σε κάποια ελληνικά λεξικά, ή αλλιώς οι άνθρωποι κάποιων ξεχασμένων εθίμων ήταν και μεν δύσκολη όμως δεν πήρε τις διαστάσεις των υπολοίπων χωρών. Στην Ελλάδα κάλυψαν βασικά κενά της γεωργικής οικονομίας, δουλεύοντας κυρίως ως κολίγοι⁴⁰ ή ως εργάτες γης στα κτήματα ελλήνων ιδιοκτητών. Ως σιδεράδες κατασκεύαζαν ή επισκεύαζαν γεωργικά εργαλεία και ως μουσικοί διατήρησαν και ανέπτυξαν το δημοτικό τραγούδι. Από το 1960 μέχρι και σήμερα οι Ρομά επιλέγουν την μόνιμη εγκατάσταση. Οι κοινωνίες δυσανασχετούν με την παρουσία τους και οι δήμαρχοι τους αντιμετωπίζουν ως παρείσακτους. Για να γίνουν αποδεκτοί καλούνται να παίξουν ένα ρόλο πλασματικού τσιγγάνου που δεν ανταποκρίνεται στη δική τους

³⁷ Συχνά έρχονται στο φως καταγγελίες, οι οποίες αποδεικνύουν ότι ξοδεύονται τεράστια ποσά για μελέτες του πληθυσμού στο όνομα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

³⁸ Στην Ευρώπη το ζήτημα του αντιτσιγγανισμού έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις και η ρατσιστική βία εναντίον τους εξαπλώνεται.

³⁹ Η λέξη τσιγγάνος είναι καθαρά ελληνική λέξη. Προέρχεται από το αθίγγανος που σημαίνει «ανέγγιχτος», «ακάθαρτος». Οι Ρομά χαρακτηρίζονταν έτσι στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία γιατί είχαν μια διαφορετική θρησκεία από την πλειοψηφική ορθόδοξη χριστιανική. «Πατρίδα μου. Ιστορία των Ρομά – Κατσιβελων», χ.χ., http://www.patridamou.gr/?page_id=485. (τελευταία πρόσβαση στις: 22/10/2012).

⁴⁰ Κολίγοι ήταν οι γεωργοί των τσιφλικιών.

πραγματικότητα, στις δικές τους αξίες και συμπεριφορές. Έχουν να αντιμετωπίσουν τον εθνικισμό του ελληνικού κράτους, με κρατικό μοχλό τη ρατσιστική αδιαφορία. Μπορεί να διαφέρουν και να έχουν μια ιδιαίτερη καταγωγή να είναι οργανωμένοι σε φυλές⁴¹ όμως στην συνείδηση νιώθουν Έλληνες. Τους έχουν αποδοθεί αρκετά ονόματα όπως «γύφτοι», «κατσίβελιοι»⁴², ονόματα με μεγάλη σημασία (Βαξεβάνογλου, 2001α: 21-33).

Η πρώτη τους εμφάνιση πιθανολογείται στις αρχές του 14^{ου} αι. μ.Χ. Εντοπίζονται για πρώτη φορά σε βενετοκρατούμενες περιοχές της Πελοποννήσου, της Κρήτης το 1323 και στην Κύπρο. Στην Πελοπόννησο γίνονται ιδιαίτερα γνωστοί ως «Αιγύπτιοι». Στο Ναύπλιο ως καλλιεργητές με στρατιωτική οργάνωση. Στην Ήπειρο το 1370 γίνεται λόγος για δουλοπάροικους νομάδες. Στην Μεθώνη το 1384 κατοικούσαν στην δική τους περιοχή την «Μικρή Αίγυπτο»⁴³ όπως ονομάζονταν. Οι κάτοικοι των παραπάνω οικισμών μειώνονται αρκετά μετά την κατάκτησή τους από τους Τούρκους το 1500 και από εκεί οδηγούνται στα Ιόνια νησιά και ακολούθως στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το 1518 τους εντοπίζουν στην Ζάκυνθο όπου ασκούσαν το επάγγελμα του σιδηρουργού. Μετά την κατάλυση του Βυζαντίου από τη Οθωμανική Αυτοκρατορία οι Ρομά ζουν μετακινούμενοι στην Ελλάδα και κυρίως στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων επειδή φάρες (τα σόγια) είναι διασκορπισμένες στο χώρο των Βαλκανίων. Ωστόσο αρκετοί για να επιβιώσουν από τον ζυγό των Τούρκων στις περιοχές της βόρειας Ελλάδας εξισλαμίσθηκαν. Παράλληλα υπάρχουν αναφορές ότι Ρομά υπήρχαν στην Θεσσαλία στις αρχές του 19^{ου} αιώνα στην περιοχή της Λάρισας όπου ασχολούνταν κυρίως με την σιδηρουργεία⁴⁴. Στα Ιωάννινα διασκέδαζαν τον Αλή Πασά καθώς ήταν οργανοπαίχτες, ενώ στην διάρκεια της επανάστασης του 1821 υπάρχουν, επίσης, μαρτυρίες πως Ρομά ψυχαγωγούσαν τους Έλληνες πριν την μάχη. Από την άλλη, υπήρχαν και εκείνοι οι οποίοι για να διαφυλάξουν τη πίστη τους αγωνίστηκαν με τους Έλληνες για την ελευθερία του έθνους στην επανάσταση του 1821 (Κόμης, 1998).

⁴¹ Οι κοινωνικές φυλές των Ρομά στην Ελλάδα είναι εννιά: Μπατσόρια, Μπαλαμανέ Ρομά, Ρομά, Σουβαλιώτες, Τσιγγάνοι, Χωροχάγια, Μεσκαρήδες, Δερμετζήδες και Χαντούρια (Ντούσας, 1997δ: 82-83).

⁴² Υπάρχουν αρκετές ονομασίες που τους έχουν αποδοθεί από την πρώτη στιγμή της παρουσίας τους στην Ελλάδα. Στην Ζάκυνθο τους δόθηκε η ονομασία Κατσίβελιοι δηλαδή εξαθλιωμένοι εξαιτίας του παρουσιαστικού τους.

⁴³ Η ονομασία δόθηκε εξαιτίας της βλάστησης της περιοχής, που θύμιζε εκείνη του δέλτα του Νείλου εξού και η ονομασία «Μικρή Αίγυπτος».

⁴⁴ Η αγάπη τους για την φωτιά ίσως τους οδήγησε σε αυτό το επάγγελμα.

1.4.1 Το «Φέουδο» της Κέρκυρας

Η παρουσία τους στην Κέρκυρα έχει απασχολήσει εντονότερα τους σύγχρονους μελετητές εξαιτίας της παρουσίας του φέουδου⁴⁵ από τον 14^ο αι. στην περιοχή. Σύμφωνα με πηγές η τσιγγάνικη παρουσία ήταν αισθητή και υπήρχε διαχωρισμός σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό καθώς η αναγραφή τους σε καταλόγους γινόταν ξεχωριστά από τους υπολοίπους.

Η πρώτη παρουσία των Ρομά στην Κέρκυρα εντοπίζεται κατά το δεύτερο μισό του 16^{ου} αιώνα σε αρχειακό υλικό. Τον 17^ο αιώνα υπολογίζεται ότι ο τσιγγάνικος πληθυσμός ήταν εκατό άτομα και είχε αυξητική πορεία τα επόμενα χρόνια. Το 1781 μετά από απογραφή διαπιστώνεται ότι αποτελούσαν την πλειοψηφία των κάτοικων στην βόρεια Κέρκυρα. Από την άλλη υπάρχουν και τεκμήρια, όπως διαθήκες όπου διαπιστώνεται ότι κάποιοι Ρομά διέθεταν οικίες στο κέντρο της Κέρκυρας. Εντωμεταξύ τον 17^ο αιώνα συναντώνται ονόματα παρεμφερή με εκείνα των Ρομά σε καταλόγους ως υποτελείς του φέουδου⁴⁶. Από τεκμήρια, επίσης, γίνεται λόγος ότι οι Ρομά αποτελούσαν μέρος και όχι το σύνολο του ανθρώπινου δυναμικού του φέουδου. Ο εκάστοτε φεουδάρχης⁴⁷ στον οποίο υπάγονταν είχε δικαιοδοσία στους Ρομά που έμεναν σε αυτό. Πιο συγκεκριμένα ορισμένα από τα προνόμια του κάθε φεουδάρχη ήταν: δυνατότητα να δικάζει και να τιμωρεί για αστικά και ποινικά αδικήματα καθώς και επιβολή ποινών όπως βαριά πρόστιμα, εξορία, καταναγκαστικά έργα και δουλεία. Οι περισσότεροι ήταν δεμένοι με τη γη αλλά γίνεται λόγος ότι είχαν και μια ιδιόμορφη σχέση με το φέουδο αφού είχαν το δικαίωμα να υπάγονται ή να αποχωρούν από αυτό. Πέρα από τα παραπάνω από αρχειακές πηγές του 17^{ου} και 18^{ου} αι. γίνεται λόγος ότι η ενδυμασία των Ρομά δεν διέφερε αρκετά από των υπολοίπων κατοίκων του νησιού. Επιπλέον όλοι ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και οι γάμοι τελούνταν με βάση το ορθόδοξο τυπικό⁴⁸. Το φέουδο καταλύθηκε τον 19^ο αι. με την κατάργηση της φεουδαρχίας (Τρουμπέτα, 2008δ: 225-238).

⁴⁵ Το αγαθό που τους παραχωρούνταν από τους φεουδάρχες με αντάλλαγμα κάποιες υποχρεώσεις. Το φέουδο της Κέρκυρας στην αρχή δεν είχε εδαφική υπόσταση, κάτι τέτοιο έγινε αργότερα πιθανότατα τον 15^ο αι.

⁴⁶ Αν ήταν υποτελείς ή όχι του φέουδου κάτι τέτοιο αμφισβητείται μέχρι και σήμερα από αρκετούς ιστορικούς καθώς τα υπάρχοντα τεκμήρια δεν αποτελούν ισχυρή απόδειξη.

⁴⁷ Φεουδάρχης της συγκεκριμένης περιόδου ήταν ο Τζαννέτος Προσαλέντης.

⁴⁸ Σήμερα κάτι τέτοιο είναι ιδιαίτερα σπάνιο, καθώς πραγματοποιείται ο εθιμικός γάμος και όχι ο θρησκευτικός.

Με την δημιουργία των εθνών κρατών και την παγίωση των συνόρων στα τέλη του 19^{ου} αι. και μετά την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι υπάρχοντες πληθυσμοί αναγκάζονται να ζουν στα όρια των κρατών. Πολλές οικογένειες μάλιστα αναγκάζονται να χωριστούν με τους συγγενείς τους καθώς ζουν στα όρια άλλων κρατών. Ταυτόχρονα η χρησιμότητα τους φθίνει στις αγροτικές δραστηριότητες. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας του γεγονότος ότι στις αρχές του 20^{ου} αι. γίνονται μεγάλες αλλαγές στις κοινωνίες. Ξεκινάει το πέρασμα από τον αγροτικό χώρο στην περιφέρεια των μεγάλων πόλεων και αλλάζουν σταδιακά το νομαδικό τρόπο ζωής και επιλέγουν τη μόνιμη εγκατάσταση. Καλούνται να απεμπολήσουν όλα όσα γνωρίζουν και να «ενταχθούν» στον σύγχρονο κόσμο. Διαφορετικά, οι διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού και η φτώχεια είναι τα «φυσικά» επακόλουθα (Λυδάκη 2013).

1.4.2 Οι Ρομά της Μικράς Ασίας

Η Κωνσταντινούπολη έπαιξε πρωτεύοντα ρόλο για τους Ρομά καθώς αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες. Εξαιτίας των ιδιαίτερων ασχολιών τους ανέπτυξαν μια μεγάλη εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή, πολλοί ήταν καρεκλάδες και σιδηρουργοί. Όσοι εγκαταστάθηκαν μόνιμα απέκτησαν υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής ένταξης εξαιτίας των συναλλαγών τους με εύπορο ελληνικό πελατολόγιο. Έμαθαν να μιλούν ελληνικά και απέκτησαν ελληνική συνείδηση και ταύτιζαν την μοίρα τους με τους Έλληνες της Μικράς Ασίας.

Με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1922 οι περισσότεροι Έλληνες Ρομά αποφάσισαν να επιλέξουν τον ξεριζωμό αφήνοντας τα πάντα πίσω τους. Είχαν το δικαίωμα επιλογής δεν τους υποχρέωσε κανείς ποια μεριά θα επιλέξουν. Βέβαια η αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα δεν ήταν εύκολη. Μετά την άφιξη τους καταγράφηκαν ως αλλοδαποί ακαθορίστου υπηκοότητας και όχι ως έλληνες πρόσφυγες⁴⁹. Το συγκεκριμένο γεγονός καταδεικνύει την καχυποψία που υπήρχε για εκείνους από το ελληνικό κράτος.

Κατά την περίοδο 1932-1935 μεγάλη μερίδα των Ρομά προσφύγων εγκαθίσταται στα Πετράλωνα Αττικής και το 1939 ιδρύεται από σημαντικές οικογένειες Ρομά ο

⁴⁹ Τα δελτία ταυτότητας τους ανανεώνονταν μέχρι το 1970 σε υπηρεσίες αλλοδαπών.

Πανελλήνιος Μορφωτικός Σύλλογος Ελλήνων Αθίγγανων.⁵⁰ Από την άλλη το 1960 ιδρύεται στην Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα με πρωτοβουλία των Ρομά των Πετραλώνων ποδοσφαιρικός σύλλογος μαζικής έκφρασης⁵¹.

Οι πρόσφυγες Ρομά της Μικράς Ασίας από το 1922 μέχρι την ίδρυση του πρώτου συλλόγου είχαν διαπιστώσει ότι οι προθέσεις της ελληνικής κοινωνίας δεν ήταν με το μέρος τους. Πράγματι οι Έλληνες πρόσφυγες ενσωματώνονταν στην κοινωνία με προγράμματα αποκατάστασης κάτι που δεν γινόταν για εκείνους. Επιπροσθέτως η δεύτερης γενιάς Ρομά που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα στερούσαν την ιθαγένεια όπως την είχαν στερηθεί και οι γονείς τους. Οι διακρίσεις εις βάρος τους και ο αντισιγγανισμός από πρόθεση της ελληνικής πολιτείας συνεχίζονταν. Διακρίσεις που τους στερούσαν τα βασικά δικαιώματα στην στέγαση, στην απασχόληση, στην εκπαίδευση και ουσιαστικά την συμμετοχή στα κοινωνικά δρώμενα. Αντιμέτωποι με την κατάσταση το 1962 οι Ρομά των Πετραλώνων που στην πλειοψηφία τους είναι πρόσφυγες της Μικράς Ασίας μετακινούνται προς την δυτική Αττική λόγω της φθηνής γης στην περιοχή κάτι που είχε γίνει απαγορευτικό στην Αθήνα εξαιτίας της ανοικοδόμησης της και της εσωτερικής μετανάστευσης (Τρουμπέτα, 2008ε: 189-192).

1.4.3 Συμμετοχή στην επανάσταση (κατοχή – αντίσταση)

Η ιστορία των Ελλήνων Ρομά στην Ελλάδα σταματά με την άφιξή τους στην ελληνική χερσόνησο. Δεν καταγράφονται ιστορικά και η υπάρχουσα βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα αποσπασματική στα χρόνια του πολέμου, της κατοχής και της αντίστασης. Οι αφηγήσεις των Ρομά την περίοδο του 1940-1949 είναι από ελάχιστες έως ανύπαρκτες. Πράγμα λογικό καθώς ζούσαν στο περιθώριο των γεγονότων και λίγοι ήταν εκείνοι που είχαν ασχοληθεί μαζί τους. Η κοινωνικοπολιτική τους θέση εκκρεμούσε και ήταν δύσκολο να μιλήσουν για το παρελθόν την περίοδο εκείνη και για χρόνια θεωρούνταν φιλοξενούμενοι και ουσιαστικά αποκλεισμένοι. Η συμμετοχή τους στον πόλεμο ήταν αμφιλεγόμενη. Το γεγονός ότι δεν υπηρετούσαν στον στρατό και ότι δεν συμμετείχαν στα πολεμικά γεγονότα ως στρατιώτες του ελληνικού

⁵⁰ Ο σύλλογος εκπροσώπησης ήταν από τους πρώτους στην Ελλάδα και στην Ευρώπη και αποτέλεσε για μια εικοσαετία το σημαντικότερο όργανο προώθησης των δικαιωμάτων τους στον Ελλαδικό χώρο.

⁵¹ Την περίοδο εκείνη ήταν ο μοναδικός τρόπος έκφρασης και ψυχαγωγίας για τις ασθενέστερες ομάδες.

στρατού⁵² έδωσε αφορμή σε κάποιους να τους κατηγορήσουν ότι επωφελήθηκαν από τον πόλεμο σε βάρος των Ελλήνων. Ωστόσο υπάρχουν μαρτυρίες, οι οποίες θεωρούνται από πολλούς μελετητές ανακριβείς, οι οποίες υποστηρίζουν ότι οι Ρομά συμμετείχαν στον πόλεμο με τους έλληνες στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο και δεν ήταν λίγες οι φορές που άνοιξαν τα σπίτια τους για να τους περιθάλλουν (Τρουμπέτα, 2008στ).

Την ίδια δεκαετία αρκετοί Ρομά της Θράκης αναγκάζονται να αναζητήσουν μια ελπίδα στην Τουρκία εξαιτίας των καταστροφικών συνεπειών του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου η Τουρκία ήθελε να απομακρύνει από τα εδάφη της τους Ρομά, κάτι που έγινε. Επέστρεψαν άπατρις χωρίς να είναι κάτοχοι της ελληνικής ή τουρκικής ιθαγένειας.

1.4.4 Ενασχόληση των λογίων και του τύπου με τους Ρομά

Η ελληνική λογιόσύνη είχε ασχοληθεί ελάχιστα με τους Ρομά μέχρι και το 1980. Λίγοι ήταν οι ιστορικοί και οι κοινωνικοί επιστήμονες που είχαν ασχοληθεί με εκείνους. Υπάρχει σιωπή της ερευνητικής κοινότητας και όχι έλλειψη πηγών. Το ενδιαφέρον περιοριζόταν στην παρουσία τους στην ελληνική και οθωμανική περίοδο και λιγότερο στην κοινωνική τους θέση. Το ίδιο συμβαίνει και με τον τύπο και τα περιοδικά όπου πηγές για την παρουσία των Ρομά κατά τον 19^ο αιώνα και μέχρι και τα μέσα του 20^{ου} αι. προκύπτουν από αναδημοσιεύσεις από το εξωτερικό, δηλαδή μεταφρασμένα κείμενα προσαρμοσμένα στην ελληνική πραγματικότητα. Από την μία παρουσιάζονται ως θύματα άγριας βίας των κυρίαρχων κάθε ευρωπαϊκής χώρας και από την άλλη διατυπώνονται διάφορες εκδοχές για την καταγωγή τους⁵³. Το μεγαλύτερο επιστημονικό υλικό στην Ελλάδα το συναντάμε από το 1980 μέχρι και σήμερα με την άνθιση των ΜΚΟ όπου πρόκειται για αδημοσίευτες έρευνες αλλά εύκολα προσβάσιμες.

Η περιορισμένη ενασχόληση για τους Ρομά στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία παίρνει τέλος μετά την ελληνική ανεξαρτησία και από το 18^ο αι πλέον γίνονται προσπάθειες μελέτης εντοπισμού της καταγωγής τους. Λόγιοι σύνδεσαν την

⁵² Προφορικές μαρτυρίες Ρομά κάνουν λόγο ότι οι γονείς αυτών συμμετείχαν στον πόλεμο στο πλευρό των ελλήνων.

⁵³ Σημαντικές εφημερίδες της εποχής είναι η Εμπρός, η Εστία και ο Ήλιος.

καταγωγή τους με τους αρχαίους λαούς. Μία πρώτη εκδοχή είναι ότι προέρχονται από τον Καύκασο, εξού και η ονομασία «Αιγύπτιοι⁵⁴». Μετά την ελληνική ανεξαρτησία έχουμε την εμφάνιση ανώνυμων άρθρων σε ελληνόγλωσσα περιοδικά όπου υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές για την πρώτη παρουσία τους σε διάφορα ευρωπαϊκά κράτη. Στα συγκεκριμένα άρθρα τα στερεότυπα δεν αποφεύγονται αλλά ενισχύονται παρουσιάζοντας τους Ρομά ως περιπλανώμενους ρυπαρούς ή ως ανθρωποφάγους⁵⁵. Ο σημαντικότερος λόγιος που ασχολήθηκε συστηματικά με τους Ρομά τον 19^ο αι. ήταν ο Πασπάτης. Πίστευε ότι: «Η μελέτη της γλώσσας των Ρομά είναι η μόνη αληθή οδό για να φωτίσει την ιστορία τους», άποψη που συναντάτε στο ελληνικό περιοδικό Πανδώρα το 1857 (Τρουμπέτα, 2008^ε: 77-87).

Ορισμένοι συγγραφείς συνέδεσαν τους Ρομά με τον ελληνικό εθνικό μύθο θεωρώντας τους γηγενείς, πρώτους κατοίκους διαφόρων περιοχών και συνεχιστές των αρχαίων φυλών⁵⁶. Θεωρείται επίσης ότι είναι συνεχιστές του δημοτικού τραγουδιού και του λαϊκού πολιτισμού (βυζαντινού και αρχαίου ελληνικού) καθώς είναι προέλληνες αρχαιότατοι κάτοικοι της βαλκανικής. Η άποψη της αρχέγονης καταγωγής κατακρίθηκε από τους περισσότερους λογίους της εποχής κάνοντας λόγω ότι η σύνδεση των Ρομά με τον ελληνικό μύθο είναι αποκύημα της φαντασίας και μόνο (Αυδίκος, 2002).

Στην ελληνική βιβλιογραφία γίνεται λόγος ακόμη για την διάκριση ανάμεσα στους τσιγγάνους και τους γύφτους. Από την μια οι τσιγγάνοι καταγόμενοι από την Ινδία τους χαρακτηρίζει ο εξωτισμός, τα τραγούδια και η ελευθερία των μετακινήσεων και από την άλλη οι αιγυπτιακής καταγωγής γύφτοι είναι ένας λαός ο οποίος έσβησε χωρίς να διαθέτει κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα⁵⁷. Αναγράφεται χαρακτηριστικά ότι υπήρξαν οι δήμειοι του ελληνισμού, εκείνοι που στράφηκαν εναντίον των χριστιανικών λαών καθώς υπήρξαν υποχείριο των Οθωμανών και του Αλή Πασά⁵⁸. Πρόκειται για ένα στερεότυπο που παραμένει μέχρι και σήμερα⁵⁹.

⁵⁴ Η σύνδεση τους με τον Καύκασο προέρχεται από τον ιερομόναχο Φιλίππιδη, ο οποίος παρουσίαζε την άποψη του Ηροδότου για την σύνδεση των αρχαίων κατοίκων του Καύκασου με εκείνους της Αιγύπτου που είναι απόγονοι των αρχαίων Κάλχων και Αιγυπτίων.

⁵⁵ Στην Ουγγαρία τους αποκαλούσαν ανθρωποφάγους εξαιτίας του τρόπου ζωής, ο οποίος δεν συμπεριλάμβανε ηθικούς φραγμούς.

⁵⁶ Θεωρήθηκαν απόγονοι του Απόλλωνα, του Διονύσου και των αρχαίων Θρακών.

⁵⁷ Οι συγκεκριμένες απόψεις για τα χαρακτηριστικά των γύφτων τεκμηριώνονται από τους λογίους, οι οποίοι στηρίζονται σε τοιχογραφίες αιγυπτιακών μνημείων που θυμίζουν τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά.

⁵⁸ Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή οι έλληνες αγωνιστές υπήρξαν θύματα βασιανιστών γύφτων και ήταν εκείνοι που κάτω από την εντολή του Αλή Πασά σούβλισαν τον Αθανάσιο Διάκο.

Αρκετές αναφορές για τους Ρομά εντοπίζονται επίσης και σε άρθρα για την περίοδο του 1940, όπου η βόρεια Ελλάδα βρίσκεται κάτω και από την Βουλγαρική κατοχή. Το ζήτημα της ελληνικότητας και της ετερογένειας έρχεται στην επιφάνεια με αποτέλεσμα οι Ρομά κάτοικοι της περιοχής να οδηγηθούν σε απομόνωση εξαιτίας της αντιδικίας μεταξύ χριστιανισμού και Ισλάμ⁶⁰. Η απομόνωση αυτή ενισχύθηκε από το γεγονός ότι οι Ρομά της Θράκης αντιμετωπίστηκαν από τον ελληνικό εθνικισμό μόνο ως μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας εξαιτίας της ελληνοτουρκικής διαμάχης⁶¹ (Τρουμπέτα, 2008η: 94-111).

Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι οι ιατρικές επιστήμες στην Ελλάδα έχουν ασχοληθεί ελάχιστα με τους Ρομά παρόλο που σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες υπήρξαν αντικείμενο στιγματισμού καθώς θεωρούνταν φορείς ασθενειών. Ο αντιτσιγγανισμός δεν έχει αφήσει, ωστόσο, ανεπηρέαστους τους συγγραφείς. Μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις τάσσονταν υπέρ των δικαιωμάτων των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων προσπαθώντας να ανατρέψουν την κυρίαρχη αντίληψη για τους περιθωριακούς Ρομά.

1.4.5 Δημιουργία συλλόγων Ρομά

Οι Ρομά την δεκαετία του 1970 αποκτούν τυπικά το δικαίωμα να είναι έλληνες πολίτες. Η πρώτη κυβέρνηση που τους το παραχώρησε ήταν την περίοδο της δικτατορίας⁶². Μετά την πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα το 1974 οι έλληνες Ρομά αποκτούν πολιτική συνείδηση και εκφράζουν τις απόψεις τους ελεύθερα. Έπειτα ακολούθησε η δημιουργία αρκετών τοπικών συλλόγων που λειτουργούσαν ως

⁵⁹ Η σύνδεση των Ρομά με τους Εβραίους στην ευρωπαϊκή βιβλιογραφία δεν άφησε ανεπηρέαστη και την ελληνική.

⁶⁰ Οι Ρομά της Θράκης εξαιτίας της χαλαρής θρησκευτικής τους συνείδησης χαρακτηρίστηκαν ως μουσουλμаноφανείς και όχι ως πιστοί μουσουλμάνοι. Οι Ρομά κατηγορήθηκαν για την ρευστότητα του τρόπου ζωής τους, της πίστης και της θρησκείας τους.

⁶¹ Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης είναι η μοναδική αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα σύμφωνα με την συνθήκη της Λωζάννης το 1923. Έχει αποτελέσει μέχρι και σήμερα πόλο έλξης στο πλαίσιο των πολιτικών διεκδικήσεων και αύξησης της επιρροής των δύο κρατών αντίστοιχα.

⁶² Οι λόγοι παραχώρησης των δικαιωμάτων τους εκείνη την περίοδο οφείλονταν στις πιέσεις που δέχονταν η χώρα και κάτω από την κύρωση διεθνών συμβάσεων, ολοκληρώνει τις θεσμικές ρυθμίσεις με τις γενικές διαταγές του Υπουργείου Εσωτερικών «Για την τακτοποίηση από απόψεως ιθαγένειας των διαβιούντων στην χώρα μας Αθίγγανων» και «Περί εγγραφής αδήλωτων Αθίγγανων». Επιπρόσθετα η απόκτηση των δικαιωμάτων τους συνέπεσε τη συγκεκριμένη εποχή της επταετίας που είναι ιδιαίτερα αμφιλεγόμενη και σηματοδεύτηκε από σκάνδαλα και αρκετές περιπτώσεις χρηματισμού. «Ιστορία των Ρομά. Τσιγγάνοι στην Ελλάδα... Χθες και σήμερα... Ιστορική καταγωγή και κοινωνική διαδρομή», χ.χ., http://www.oikokoionia.gr/roma_history.asp?submenu_id=1, (τελευταία πρόσβαση στις: 05/07/2012).

πολιτικοί σύλλογοι με σκοπό να συσπειρωθούν οι κοινότητες των Ρομά για την βελτίωση των συνθηκών τους σε τοπικό επίπεδο. Οι σύλλογοι, ωστόσο, έχασαν την ισχύ και την αξιοπιστία τους στα μέσα της δεκαετίας του 80' και σταδιακά σταμάτησαν την λειτουργία τους. Την περίοδο εκείνη ξεκίνησαν να υλοποιούνται προγράμματα της ΕΕ. Τα χρήματα που δόθηκαν για τα προγράμματα κατασπαταλήθηκαν κάτω από το καθεστώς διαφθοράς των συλλόγων⁶³. Τη δεκαετία του 70' εκδίδεται εφημερίδα με τίτλο «Φωνή των Τσιγγάνων»⁶⁴ που έχει ως στόχο να προωθηθούν και να ακουστούν τα προβλήματά τους. Πρέπει να επισημανθεί επίσης ότι παράλληλα στην Ελλάδα συνέβησαν μεγάλες αλλαγές οικονομικές και τεχνολογικές από την δεκαετία του 50' μέχρι και την δεκαετία του 90' με αποτέλεσμα ο τσιγγάνικος πληθυσμός να μην μπορεί να συμβαδίσει με τον κυρίαρχο.

Την περίοδο του 90' ιδρύεται το δίκτυο Rom⁶⁵ και με τη βοήθεια του ιδρύονται τα επόμενα χρόνια και άλλα σωματεία με στόχο την καλύτερευση της κατάστασης των Ρομά για την οποία θα έχουν λόγο και οι ίδιοι. Ένα από τα σημαντικότερα προγράμματα κοινωνικής ένταξης ήταν το «Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης» όπου γινόταν πλήρης περιγραφή των αναγκών που είχαν όλοι οι τοπικοί πληθυσμοί, του κόστους υλοποίησης και του χρόνου ολοκλήρωσης τους. Οι υπάρχουσες εξελίξεις ενθαρρύνουν την δημιουργία τσιγγάνικων συλλόγων δίχως όμως το επιθυμητό αποτέλεσμα, μιας και οι Ρομά χάνουν την εμπιστοσύνη τους όχι μόνο προς το ελληνικό κράτος αλλά και προς την ίδια τους κοινότητα. Οι ίδιοι πίστευαν ότι όποιος τους πλησίαζε είχε σκοπό μόνο το κέρδος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της δυσπιστίας που επικρατούσε μέσα στις ομάδες αποτέλεσε η αποτυχημένη προσπάθεια ίδρυσης πολιτικού κόμματος Ρομά το 2006 με τίτλο "Ασπίδα Ρομ". Το συγκεκριμένο κόμμα απέτυχε πριν ακόμη ξεκινήσει την λειτουργία του καθώς υπήρξε μεγάλη αντίδραση από την κοινότητα των Ρομά. Τα κίνητρα της ίδρυσης του κόμματος ήταν για αρκετούς φανερά. Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό ότι η τσιγγάνικη κοινότητα σήμερα βρίσκεται σε αδιέξοδο έχοντας μια πορεία που δεν συμβαδίζει με την υπόλοιπη ελληνική κοινωνία (Τρουμπέτα, 2008θ: 193-198).

⁶³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου προγράμματος ήταν η εκμάθηση Η/Υ σε Ρομά κάτι που ουσιαστικά ήταν ακατόρθωτο καθώς ήταν αναλφάβητοι.

⁶⁴ Η εφημερίδα ιδρύεται το 1978 από μια Ρόμισσα με τη βοήθεια Γερμανού τοπογράφου και διαβάζεται από πέντε χιλιάδες Έλληνες.

⁶⁵ Το 1995 έγινε συσπείρωση αρκετών δημάρχων και ιδρύεται το Πανελλαδικό Δίκτυο Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης με στόχο την πάταξη του αποκλεισμού των ελλήνων Ρομά.

1.4.6 Πολιτογράφηση

Οι Ρομά στην Ελλάδα βγαίνουν από την αφάνεια στα τέλη της δεκαετίας του 60' καθώς οι κρατικές υπηρεσίες ανέλαβαν να ρυθμίσουν το θέμα της ιθαγένειας. Η πολιτογράφηση ήταν αρκετά δύσκολη υπόθεση, ο μοναδικός νόμος για το ζήτημα της υπηκοότητας ήταν αρκετά παλιός από το 1929 πράγμα που σημαίνει ότι ήταν αποκλεισμένοι από τα δικαιώματα που τους αναλογούσαν ζούσαν σε ένα καθεστώς αυθαιρεσίας. Μέχρι τότε η πολιτογράφηση ήταν υπό την επίβλεψη των τοπικών αστυνομικών αρχών όπου έκριναν το βαθμό της αφομοίωσης τους. Η βασική προϋπόθεση για την αφομοίωση ήταν η μόνιμη εγκατάσταση κάτι που οι Ρομά δεν δέχονταν μέχρι και την δεκαετία του 60'. Απαγόρευαν στους σκηνίτες να είναι εγκατεστημένοι κοντά στα λιμάνια καθώς επίσης και για πολλούς η κοινότητα των Ρομά δεν υφίσταται πρέπει να οδηγηθούν στον δρόμο της απέλασης.

Μετά την ανάληψη του ζητήματος της ιθαγένειας των Ρομά οι κρατικές υπηρεσίες είχαν έλλειψη της εποπτείας και το ζήτημα της στρατιωτικής τους θητείας έπρεπε να λυθεί. Το 1977 αποφασίζεται ότι όλοι οι Ρομά έπρεπε να απογραφούν στα δημοτολόγια των Δήμων που ανήκαν⁶⁶. Η στράτευση τους υπήρξε τεράστιο αγκάθι καθώς οι κρατικές υπηρεσίες στρατού δεν ήξεραν πως να τους αντιμετωπίσουν καθώς δεν ήταν «Έλληνες το γένος». Η πολιτογράφηση έγινε για να ενισχυθεί ο έλεγχος της συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας έτσι ώστε να είναι πλέον ορατοί από τις τοπικές αστυνομικές αρχές αλλά και από την τοπική αυτοδιοίκηση. Εντωμεταξύ η εγγραφή τους στα δημοτολόγια των Δήμων έφερε αντιδράσεις στις τοπικές κοινωνίες⁶⁷ (Τρουμπέτα, 2008).

Την δεκαετία του 80' έχουμε την μετάβαση από την αφομοίωση στην κοινωνική ένταξη διατηρώντας παράλληλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Τώρα αποκαλούνται με τον όρο έλληνες Ρομά σχεδόν σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Είναι η περίοδος δημιουργίας των ΜΚΟ στην Ελλάδα και παράλληλα η ΕΕ κηρύττει για μια ενωμένη Ευρώπη δίχως διακρίσεις και αποκλεισμούς σε όλους τους τομείς.

⁶⁶ Το δικαίωμα της πολιτογράφησης των Ρομά στην Ελλάδα ξεκίνησε επίσημα το 1978 – 79. Μέχρι και σήμερα δεν έχουν δημοσιευθεί στατιστικά στοιχεία όσον αφορά την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας σε όσους Ρομά ζουν στην ελληνική επικράτεια.

⁶⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περιοχή της Μενεμένης στη Θεσσαλονίκη όπου οι πολίτες αντέδρασαν καθώς η εγγραφή των σκηνιτών θα τους μονιμοποιούσε θα οδηγούσε και άλλους διερχόμενους στην περιοχή και θα ήταν δύσκολο να τους διώξουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

**ΤΡΟΠΟΙ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΡΟΜΑ
& ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ**

2.1 Αντοχή και προσαρμογή

Η εμμονή μέχρι και σήμερα των νομάδων σε ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής, κατοικίας και οργάνωσης παραμένει σε γερά θεμέλια με μικρές αποκλίσεις παρά τις όποιες βίαιες προσπάθειες της περιβάλλουσας κοινωνίας να τον αλλοιώσει και να τον υποτάξει στο δικό της τρόπο ζωής. Οι Ρομά πάντοτε για την επιβίωση τους είχαν ανάγκη την παρουσία των εδραίων πληθυσμών. Βρίσκονται κάτω από μια συμβιωτική σχέση προσφέροντας υπηρεσίες. Ο χώρος, ωστόσο, που κινούνται είναι προσαρμοσμένος σε ένα σύστημα ελέγχου που οι υπόλοιποι δεν αντιλαμβάνονται. Οι συνεχείς μετακινήσεις τους ακόμη και μέχρι σήμερα υπόκεινται σε ένα κανονιστικό έλεγχο του χώρου ο οποίος δεν είναι άναρχος⁶⁸. Οι μετακινήσεις τους έχουν πάρει την μορφή ταξιδιού διότι αναζητούν την ευκαιριακή άτυπη οικονομία που τους προσφέρουν τα αστικά κέντρα και επιστρέφουν πίσω⁶⁹. Ο τόπος της μόνιμης διαμονής έχει διαμορφωθεί με βάση τα νέα δεδομένα της κυρίαρχης κοινωνίας. Υπάρχει «συμβιβασμός⁷⁰» από τη μεριά τους, αρχίζουν να ζουν σε σπίτια αφού υποχρεώθηκαν με την εδραιοποίηση τους στην περιοχή. Είναι αλήθεια ότι οι Ρομά μοιάζουν να είναι ένας από τους πιο «ελεύθερους» λαούς που δεν υποκύπτει σε κανόνες και στόχους.

2.1.1 Η ευρωπαϊκή περίπτωση

Στην Ευρώπη του διαφωτισμού οι Ρομά αποτελούν τον μεγαλύτερο σκόρπιο λαό⁷¹ και είναι εκείνοι που υφίστανται εκτεταμένες διακρίσεις, ενώ είναι γεγονός ότι δεν έχει υιοθετηθεί μέχρι στιγμής από τους ηγέτες της ΕΕ ένα ενιαίο σχέδιο δράσης για εκείνους. Οι προσπάθειες τους να ενταχθούν υπονομεύονται δραματικά από μια

⁶⁸ Ο χώρος της κάθε τσιγγάνικης κοινότητας είναι ιδιαίτερος καθώς εκφράζει τη διαφορετική πορεία της κάθε ομάδας στο χρόνο και τον χώρο.

⁶⁹ Οι μετακινήσεις τους είναι σύμφυτες με την εδραιοποίηση.

⁷⁰ Αυτό δεν συμβαίνει σε όλες τις χώρες της ΕΕ, καθώς αρκετοί προτιμούν τις παραγκουπόλεις ή τους παράνομους για εμάς χώρους για να διατηρήσουν την ομαδική ζωή στο ύπαιθρο, χάνοντας πιθανότατα τα όποια προνόμια θα τους παρείχαν όπως επιδόματα και ασφάλιση.

⁷¹ Η μεγαλύτερη παρουσία των Ρομά εντοπίζεται στην Ευρώπη με εκτίμηση του αριθμού τους ανά χώρα: Ρουμανία 2.000.000, Γαλλία 400.000, Ισπανία 700.000, Μεγάλη Βρετανία 250.000, Ουγγαρία 700.000, Σκόπια 50.000, Τουρκία 1.000.000, Γερμανία 100.000, Σερβία 420.000, Πολωνία 55.000, Ελλάδα 300.000 σύνολο 10 – 12 εκατομμύρια με το μεγαλύτερο ποσοστό (80%) να ζει χώρες που μπήκαν στην ΕΕ το 2004. «Ο διωγμός των Τσιγγάνων. Πρωταγωνιστές», 2010, http://www.youtube.com/watch?v=bHJqG71nu_8, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/01/2013).

κοινωνία που είναι πεπεισμένη ότι δεν είναι ρατσιστική εκεί που για τις περισσότερες οικογένειες το δίλλημα που τίθεται είναι αν πρέπει να ξοδέψουν τα χρήματα τους για την διατροφή ή για την εκπαίδευση των παιδιών τους. Για τους Ρομά τα πράγματά είναι διαφορετικά. Αντιμετωπίζουν τα μεγαλύτερα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό, διαβιούν σε ανθυγιεινές συνθήκες (σκηνίτες) με το οικιστικό πρόβλημα να αναγνωρίζεται από όλες τις πλευρές ως το πιο κομβικό για τους Ρομά.

Οι τυπικές και άτυπες από την άλλη περιπτώσεις διαχωρισμού στην εκπαίδευση τους πλήττουν ιδιαίτερα σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό⁷². Για την αντιμετώπιση των εκπαιδευτικών προβλημάτων η κάθε χώρα προσπαθεί να διαχειριστεί το πρόβλημα εφαρμόζοντας μια ξεχωριστή εκπαιδευτική πολιτική όμως η πρόοδος είναι ιδιαίτερα αργή και δύσκολη εξαιτίας της αντίστασης της τοπικής αυτοδιοίκησης και των γονέων μη Ρομά⁷³.

Στην Ευρώπη οι Ρομά ζουν κάτω από τα όρια της φτώχειας με ποσοστά στο 75%. Σε μια Ευρώπη όπου κλονίζεται από την οικονομική κρίση αποτελούν το εξιλαστήριο θύμα. Η Γαλλία που είναι η πατρίδα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων απελαύνει Ρομά «ταξιδιώτες⁷⁴» μέχρι και σήμερα. Το ίδιο συνέβη και στην Ιταλία 2008 καθώς και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες⁷⁵, με αποκορύφωμα όλων το καλοκαίρι του 2010 στη Γαλλία όπου καταστρέφονται τριακόσιοι παράνομοι καταυλισμοί Ρομά προκαλώντας την αντίδραση της ΕΕ⁷⁶.

⁷² Σε χώρες της Σλοβακίας και της Ουγγαρίας υπάρχουν τσιγγανόπαιδα που τοποθετούνται σε «ειδικά σχολεία» επειδή είναι Ρομά. «Ρομά και Travellers στη δημόσια εκπαίδευση. Επισκόπηση της κατάστασης στα κράτη μέλη της ΕΕ», 2006, <http://fra.europa.eu/sites>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/01/2013).

⁷³ Στην Ουγγαρία και στην Σλοβακία έρχονται στην επιφάνεια συνεχώς αναφορές έντονων αρνητικών αντιδράσεων γονέων σχολείων και τοπικών αρχών για τους Ρομά.

⁷⁴ Η Γαλλία απελαύνει εκατοντάδες άτομα που δηλώνουν Ρομά αλλά είναι Βούλγαροι Ρομά ή Ρουμάνοι Ρομά επειδή δεν έχουν δικαίωμα παραμονής στην Γαλλία περισσότερο από τρεις μήνες εφόσον δεν έχουν εργασία. Για την υπόλοιπη Ευρώπη της ΕΕ η παραμονή των νέων μελών είναι υποχρεωτική για την Γαλλία είναι υπό όρους. «Χωρίς πατρίδα καμιά. Εξάντας, ντοκιμαντέρ στον κόσμο», 2011α, <http://www.youtube.com/watch?v=o-RIWDCZXvk>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/01/2013).

⁷⁵ Στην Βουλγαρία τον Σεπτέμβριο του 2009 αρκετές οικογένειες Ρομά υπέστησαν έξωση καθώς τοπικές αρχές τους κατεδάφισαν τους οικισμούς τους στην πόλη Μπούργας. Το ίδιο συνέβη και στην Σερβία τον Απρίλιο του 2009 δίνοντας τους ως αντάλλαγμα κοντέινερ για να ζήσουν σε άλλη περιοχή του Βελιγραδίου. «Η Ευρώπη πρέπει να σπάσει τον κύκλο των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά», 2010, <http://www.amnesty.org.gr/europe-must-break-the-cycle-of-discrimination-faced-by-roma>, (τελευταία πρόσβαση στις: 16/01/2013).

⁷⁶ Ένας αστυνομικός στο πλαίσιο ελέγχου δολοφονεί έναν Γάλλο είκοσι χρονών τσιγγάνικης καταγωγής με αποτέλεσμα η οικογένεια του νεαρού να προβεί σε βανδαλισμούς. Το γαλλικό κράτος με τον τότε γάλλο πρόεδρο Σαρκοζί προβαίνει στη διάλυση τσιγγάνικων καταυλισμών με την αιτιολογία ότι δεν στοχεύουν την συγκεκριμένη ομάδα, αλλά την εγκληματικότητα. «Χωρίς πατρίδα καμιά. Εξάντας, ντοκιμαντέρ στον κόσμο», 2011β, <http://www.youtube.com/watch?v=o-RIWDCZXvk>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/01/2013).

Σε ορισμένες χώρες της Ευρώπης (π.χ. Ρουμανία) οι Ρομά για να αντιμετωπίσουν τις συγκεκριμένες πρακτικές των χωρών προσπαθούν να προσαρμοστούν με τα πρότυπα των μη Ρομά και οργανώνονται με στόχο να ακουστούν και να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους στην υγεία, την εκπαίδευση και με μέσο τα δίκτυα πληροφόρησης προσπαθούν να γνωστοποιήσουν τις διεκδικήσεις τους⁷⁷. Οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί (π.χ. Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο) από την μεριά τους προσπαθούν να ασκήσουν πίεση στις χώρες της ΕΕ ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης τους⁷⁸.

2.1.2 Η ελληνική περίπτωση

Σήμερα στην ελληνική επικράτεια οι τσιγγάνικες κοινότητες ξεπερνούν τις διακόσιες και αντιμετωπίζουν όπως και οι περισσότεροί Ρομά στην Ευρώπη την αδυναμία πρόσβασης στα κοινωνικά αγαθά (εκπαίδευση, στέγη, εργασία, χρήση υπηρεσιών υγείας και πρόνοιας), ενώ κάτω από τα στερεότυπα και τις διακρίσεις η είσοδος τους και η απόκτηση των αγαθών όλο και συρρικνώνεται. Από την άλλη, ο αναλφαβητισμός τους εντοπίζεται σε μεγάλα ποσοστά και η ανεργία αποτελεί το μεγαλύτερο αγκάθι στα καθημερινά προβλήματά τους, ενώ οι υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής ασφάλισης δεν θεωρούνται ικανοποιητικές.

Ο τρόπος ζωής τους, το «κατοικείν⁷⁹» τους «καθόμαστε – φορτώνουμε – φεύγουμε» είναι δομημένο έτσι ώστε να μην αφήνει πίσω τα σημάδια του στο χώρο⁸⁰. Είναι εκείνο που τους κρατάει εγκλωβισμένους στην αφάνεια. Οι συγκρούσεις με τους περιβάλλοντες πληθυσμούς τους «Γκατζέ⁸¹» είναι αναπόφευκτες. Με τον τρόπο αυτό δημιουργείται μια διαλεκτική προκατάληψη που στερεί την δυνατότητα

⁷⁷ Οχτώ κράτη μέλη της ανατολικής και κεντρικής Ευρώπης θέσπισαν ως «δεκαετία ένταξης» των Ρομά την περίοδο 2005 – 2015 υπό την αιγίδα της ΕΕ και της Παγκόσμιας Τράπεζας.

⁷⁸ Έρευνα της οργάνωσης Romeurope δείχνει ότι η θνησιμότητα σε παιδιά ηλικίας έως ενός έτους, είναι ιδιαίτερα υψηλή και το προσδόκιμο ζωής των Ρομά είναι μικρότερο κατά μία δεκαετία από τον γενικό πληθυσμό. «Χωρίς πατρίδα καμιά. Εξάντας, ντοκιμαντέρ στον κόσμο», 2011γ, <http://www.youtube.com/watch?v=o-RIWDCZXvk>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/01/2013).

⁷⁹ Είναι το κοινωνικό γίνεσθαι κάθε κοινότητας των Ρομά που διαμορφώνεται στις πόλεις και τους οικισμούς της. Η χρήση του χώρου και η διαχείρισή του αποτελούν έκφραση της κοινωνικής δομής των Ρομά που στηρίζεται στην καθημερινή τους πραγματικότητα (Καραθανάση, 2000^α: 53).

⁸⁰ Οι Ρομά δεν έχουν αφήσει κάτι στο χώρο που να αποκαλύπτει την ιστορία του πολιτισμού τους όπως είναι οι τοιχογραφίες ή τα αγάλματα.

⁸¹ Οι Ρομά στην γλώσσα τους αποκαλούν και με αυτόν τον τρόπο τους έλληνες μη τσιγγάνικης καταγωγής.

επικοινωνίας. Η άγνοια και οι προκαταλήψεις έχουν οδηγήσει σε διακρίσεις σε βάρος των Ρομά που ανατροφοδοτείται από τον τύπο προσδίδοντας μια εικόνα παραπλανητική που παραφράζει την πραγματικότητα.

Επιπροσθέτως, η τάση για εδραιοποίηση⁸² των Ρομά τις τελευταίες δεκαετίες τους οδηγεί στη δημιουργία αυτοσχέδιων οικισμών στις παρυφές των αστικών κέντρων, που στερούνται βασικών έργων υποδομής. Η ένταξή τους σήμερα αποτελεί στόχο των ευρωπαϊκών κρατών και της Ελλάδας αντίστοιχα για την αντιμετώπιση του τρίπτυχου «Στέγαση – Απασχόληση – Εκπαίδευση» αναγνωρίζοντας τα, ως τα κυριότερα προβλήματα τους.

2.2 Οι κατοικίες των Ρομά στην Ελλάδα, αναδρομή

Ερείπια πύργων και κάστρων, στάβλοι, εγκαταλελειμμένα σπίτια και αγροτικές αποθήκες ήταν οι πρώτοι τόποι διαμονής τους, ακόμη και σπηλιές⁸³. Αργότερα δημιουργούν χαμηλά αντίσκηνα και έπειτα περνάνε στις καλύβες ή τις καλαμένιες παράγκες⁸⁴ που είναι οι πρώτες κατοικίες των Ρομά την περίοδο του Βυζαντίου. Η αρχιτεκτονική των κατοικιών τους δεν διαφοροποιείται ιδιαίτερα ούτε την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Κατά εξαίρεση τον 18^ο αι. ορισμένες οικογένειες Ρομά επωφελούμενες από την ναυτιλιακή άνθιση της περιόδου χτίζουν αρχοντικά με δυτικές προδιαγραφές⁸⁵. Τον 20^ο αι. η αρχιτεκτονική τους δεν αλλάζει ιδιαίτερα. Το τσαντίρι και η παράγκα αποτελούν τον «λαϊκό» τόπο κατοικίας τους (Ντούσας Δ., 2007^α: 141-142). Θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι κατοικίες τους στερούνται των βασικών έργων υποδομής⁸⁶ και συνήθως βρίσκονται εκτός σχεδίου πόλεως σε άκρες δρόμων εξαιτίας της περιθωριοποίησης από τις κοινωνικές και οικονομικές δομές της πόλης⁸⁷.

⁸² Η εδραιοποίηση και η μετακίνηση των Ρομά συνυπάρχουν. Στην κοινωνική οργάνωση τους δεν επιτρέπεται η μόνιμη εγκατάσταση αλλά η εναλλαγή της μετακίνησης με την εδραιοποίηση.

⁸³ Στη σύγχρονη εποχή τόποι διαμονής τους έχουν αποτελέσει: γέφυρες και υδαταγωγοί καθώς τους παρείχαν προστασία από τα άσχημα καιρικά φαινόμενα.

⁸⁴ Οι πρώτες καλαμένιες καλύβες εντοπίζονται στην Μεθώνη τον 14^ο αι.

⁸⁵ Γνωστές περιοχές τέτοιων κατοικιών της εποχής έχουμε στην Καστοριά και την Ύδρα.

⁸⁶ Αρκετοί καταυλισμοί των Ρομά στην πλειοψηφία τους στερούνται των απαραίτητων έργων υποδομής (φώς, αποχέτευση, νερό).

⁸⁷ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι σε έναν καταυλισμό μπορεί να συνυπάρχουν αστικά και αγροτικά σπίτια από την μια και καλύβες από την άλλη. Αυτό φανερώνει ότι στη μια φάρα η εργασία της έχει άμεση επαφή με την πόλη ενώ στην άλλη φάρα όχι.

2.2.1 Τσαντίρι – παράγκα – χαμόσπιτο ή καλύβα. Από το χθες στο σήμερα

Η κατοικία των Ρομά εκφράζει την κουλτούρα τους. Πιο συγκεκριμένα είναι άτομα της υπαίθρου και η κατοικία τους δεν εκφράζει κάτι άλλο ξεχωριστό παρά την ίδια τους τη ζωή, η οποία συνεχώς μεταβάλλεται. Για εκείνους οι περισσότερες δραστηριότητές λαμβάνουν χώρα στο ύπαιθρο, στην «εξωτική – λαϊκή» κατοικία⁸⁸. Σε περιόδους καλοκαιρίας γίνεται η προετοιμασία του φαγητού, το πλύσιμο των ρούχων, οι κοινωνικές επαφές με τα μέλη της κοινότητας και η επαγγελματική δραστηριότητα. Αντίθετα για τους μη Ρομά η κατοικία είναι χώρος κοινωνικοποίησης και διαπαιδαγώγησης. Η κατοικία στη συνείδηση τους δεν έχει τον ίδιο ορισμό με αυτόν που έχει στη συνείδηση της περιβάλλουσας κοινωνίας. Οι ίδιοι δεν έχουν κατοικία με την έννοια της μόνιμης εγκατάστασης⁸⁹.

Η πιο συχνή μορφή κατοικίας τους, η οποία ήρθε από την Ινδία⁹⁰, είναι το τσαντίρι, το οποίο αρχίζει να εκλείπει και να έχει αντικατασταθεί από το ημιφορτηγό (Datsun⁹¹) που αποτελεί πιο γρήγορο και εύκολο τρόπο εγκατάστασης σε αντίθεση με το τσαντίρι που είναι χρονοβόρος. Η ζωή των Ρομά είναι για μερικούς ακόμη συνυφασμένη με την συγκεκριμένη τέντα⁹² (τσαντίρι) και συμβολίζει την αγάπη τους για το ύπαιθρο ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες. Η δομή του τσαντιριού είναι ενιαία, συνήθως είναι κυκλικό ή ορθογώνιο χωρίς κανένα χώρισμα εσωτερικά. Επίσης, έχει «πολυλειτουργικό» χαρακτήρα καθώς είναι ο τόπος συγκέντρωσης της οικογένειας και τα πάντα αποφασίζονται εκεί από κοινού στη διευρυμένη οικογένεια των Ρομά⁹³. Για αυτό και η συγκεκριμένη κατοικία είναι για τη κυρίαρχη κοινωνία ένα σύμβολο – στερεότυπο της πολιτισμικής τους ταυτότητας όπου η ατομική ιδιωτικότητα απουσιάζει.

Από τη μεριά της η παράγκα έχει την ίδια διαμόρφωση εσωτερικά με το τσαντίρι, ωστόσο χρησιμοποιούνται διαφορετικά υλικά για την κατασκευή της. Η παράγκα συνήθως κατασκευάζεται τους χειμερινούς μήνες για να προσφέρει μεγαλύτερη

⁸⁸ Η «λαϊκή» κατοικία των Ρομά ουσιαστικά συμβολίζει την ελευθερία ενός λαού, ο οποίος λόγω άγνοιας της κυρίαρχης συμπεριφοράς παρέμενε στάσιμος στον συγκεκριμένο τρόπο ζωής.

⁸⁹ Στις τσιγγάνικες κοινωνίες υπάρχει το δυαδικό σύστημα δηλαδή μετακίνηση και κατοικία αποτελούν την όψη το ίδιου νομίματος στο μεταφερόμενο κοινωνικό τους γίγνεσθαι.

⁹⁰ Διατυπώνεται η άποψη ότι η λέξη τσαντίρι έχει τις ρίζες από την λέξη «τσαντόρ» που σημαίνει κάλυψη προστασία στην περσική γλώσσα (Καραθανάση, 200β: 141-142).

⁹¹ Έχει επικρατήσει σήμερα η συγκεκριμένη ονομασία αποδίδοντας με τον συγκεκριμένο τρόπο την στερεοτυπική εικόνα.

⁹² Το χρώμα του τσαντιριού είναι στις περισσότερες περιπτώσεις λευκό ή χακί.

⁹³ Το στήσιμο του γίνεται από τα αρσενικά μέλη της οικογένειας, ενώ το ράψιμο και η διαμόρφωση εσωτερικά γίνεται από τις γυναίκες.

προστασία από το τσαντίρι⁹⁴ και έχει συνήθως ορθογώνια κάτοψη. Οι δύο αυτές κατοικίες είναι κατοικίες των πιο φτωχών Ρομά, ενώ η καλύβα ή το χαμόσπιτο αποτελεί μέχρι και σήμερα την πιο συνηθισμένη μονώροφη κατοικία τους⁹⁵. Η διαφορά της με τις δύο προηγούμενες κατοικίες πέρα από την πόρτα που αποτελεί τη μοναδική είσοδο – έξοδο είναι ότι διαθέτει και ένα με δύο παράθυρα καθώς και τσιμεντένια ή ξύλινη βάση. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι και οι τρεις μορφές κατοικίας των Ρομά είναι τις περισσότερες φορές αυθαίρετες και χαρακτηρίζονται από μια αβεβαιότητα όπως συμβαίνει και με τη μακρόχρονη παραμονή τους σε ένα μέρος.

Η διακόσμηση των χώρων κατοικίας τους παρόλες τις συνθήκες υγιεινής των οικογενειών χαρακτηρίζονται από τάξη⁹⁶, διαφορετική βέβαια από εκείνη της περιρρέουσας κοινωνίας⁹⁷. Το ίδιο ωστόσο δεν συμβαίνει και με τον εξωτερικό χώρο των καταυλισμών, ο οποίος χαρακτηρίζεται από μία αναρχία. Από τις κατοικίες τους μέχρι και σήμερα δεν απουσιάζει η πολυχρωμία η οποία παραμένει στα έθιμα τους αναλλοίωτη, επηρεασμένη από τη φύση. Όσον αφορά τη τυπική διάταξη του εσωτερικού χώρου αυτή γενικά τηρείται. Κατά την είσοδο υπάρχει δεξιά η κουζίνα που συμβολίζει την θέση της γυναίκας στην συζυγική ζωή⁹⁸, στο κέντρο υπάρχει η εστία φωτιάς όπου εκεί συγκεντρώνονται τα μέλη της οικογένειας και συζητούν τα πάντα⁹⁹ και στο βάθος αριστερά τα υπνοδωμάτια¹⁰⁰ των παιδιών και δεξιά των

⁹⁴ Τα συνήθη υλικά κατασκευής της είναι τα ξύλα και το νάιλον (πλαστικό κάλυμμα).

⁹⁵ Οι τοίχοι κατασκευάζονται από τσιμεντόλιθους ή κόντρα πλακέ και η στέγη είναι τσίγκινη (λαμαρίνα). Τα χαμόσπιτα είναι το ενδιάμεσο στάδιο κατασκευής και αν το επιτρέψουν οι συνθήκες τις περισσότερες φορές κατασκευάζεται στο ίδιο σημείο το αγροτικό ή αστικό σπίτι.

⁹⁶ Η παραδοσιακή – εθιμική οργάνωση στο εσωτερικό των κατοικιών των Ρομά είναι επηρεασμένη από την Ελληνική. Για παράδειγμα ο γίκος αποτελούσε και αποτελεί για τις παραδοσιακές οικογένειες μέχρι και σήμερα την περιουσία του νοικοκυριού.

⁹⁷ Η τάξη και η α – ταξία για τους Ρομά συνυπάρχουν και έχουν διαφορετική έννοια από την κυρίαρχη καθώς έχουν διαφορετική αντίληψη για τον χώρο. Για παράδειγμα για εκείνους τα παπούτσια δεν προέρχονται από τη δική τους πολιτισμική κληρονομιά και για αυτό μπορεί να τα εντοπίσει κανείς σε οποιαδήποτε γωνιά της κατοικίας τους, για αυτούς δεν έχουν καμία σημασία.

⁹⁸ Η συμβολική απόδοση της γυναίκας δεξιά του συζύγου έλκει την ερμηνεία από το παρελθόν σε σχέση με την μικρή και λειτουργική χωρητικότητα της οικίας και της εργασίας στο εσωτερικό του χώρου που έρχονταν σε αντίθεση με τους μεγάλους χώρους της κυρίαρχης κοινωνίας. Οι γυναίκες καθόντουσαν συνήθως κατά την διάρκεια των εργασιών στο εσωτερικό του σπιτιού οκλαδόν διότι ο συγκεκριμένος τρόπος ήταν πιο ξεκούραστος. Αυτό συμβαίνει διότι η επαφή με την φύση και το ύπαιθρο είναι καταλυτική. Όλες οι εργασίες γινόντουσαν έξω για αυτό είτε ήταν έξω ή μέσα στο σπίτι για αυτούς ήταν το ίδιο πράγμα. Βέβαια με την εξέλιξη της τεχνολογίας και κατ' επέκταση των οικιακών συσκευών έγινε προσαρμογή του συγκεκριμένου εθίμου στα νέα δεδομένα και πλέον οι Ρομά χρησιμοποιούν την καρέκλα συχνότερα από ότι στο παρελθόν (Καραθανάση, 2000γ).

⁹⁹ Η σόμπα είχε και έχει τον συμβολισμό της τραπεζαρίας όπως και στην κυρίαρχη κοινωνία. Στην εστία παίρνονται οι σημαντικότερες αποφάσεις.

γονέων. Έθιμα που παραμένουν αναλλοίωτα με μικρές προσαρμογές ή αναθεωρήσεις που τους επιβάλουν οι σύγχρονες κοινωνίες (Καραθανάση, 2000δ: 143-166).

Τέλος, το ημιφορτηγό αποτελεί σήμερα το νέο χώρο διαμονής των Ρομά για μικρή διάρκεια¹⁰¹, καθώς οι μετακινήσεις τους και η παραμονή τους για εργασία σε οποιοδήποτε χώρο περιορίζεται σε κάποιες ημέρες και καλύπτουν μεγάλες αποστάσεις σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα¹⁰². Οι πολλαπλές χρήσεις του ημιφορτηγού σήμερα είναι αρκετές. Εκτός λοιπόν από την σύντομη στάση-στάθμευση αποτελεί το χώρο ξεκούρασης, φαγητού και διασκέδασης και το χώρο όπου μεταφέρεται το εμπόρευμα της οικογένειας και το νοικοκυριό.

2.2.2 Σύγχρονη κατοικία

Οι προσπάθειες εξελληνισμού των Ρομά ώστε να αφομοιωθούν έχει οδηγήσει αρκετές οικογένειες στο να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα με στόχο να διατηρήσουν την ανοχή της κοινωνίας για να γίνουν αποδεκτοί. Η αφομοίωση ωστόσο ή καλύτερα υποδοχή δεν είναι ίδια για όλους και δεν εκλαμβάνει την ίδια σημασία σε όλες τις κοινότητες των Ρομά. Μπορεί να προσαρμόζονται στο σύστημα, όμως στην πραγματικότητα δεν το ενστερνίζονται κιόλας¹⁰³. Στις ενσωματωμένες αν μπορούμε να το θέσουμε με αυτόν τον τρόπο κοινωνίες των Ρομά τα σπίτια τους δεν διαφέρουν σχεδόν καθόλου εξωτερικά τουλάχιστον από της εδραίας κοινωνίας. Οι κατοικίες τους αποτελούν μικρά χωριά που βρίσκονται κοντά στην εδραία κοινωνία όπου έχουν φωτισμό, πλατεία, σχολείο, δρόμους κ.α. Τα σπίτια διαθέτουν κήπο ανέσεις είναι μονώροφα ή και διώροφα, πολύχρωμα και ανταγωνίζονται τις κατοικίες της κυρίαρχης κοινωνίας¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Η συνεχής εδραιοποίηση των Ρομά μεταλλάσει τον τρόπο ζωής τους. Για παράδειγμα το κρεβάτι μέχρι πριν κάποιο καιρό ήταν άγνωστο σε εκείνους, πλέον για την ασφάλεια τους έχουν σύγχρονα ή κάποια αυτοσχέδια.

¹⁰¹ Το κάρο ήταν το χαρακτηριστικό μέσο μεταφοράς των Ρομά από τις αρχές του 19^{ου} αι με την εμφάνιση του. Με την συνεχόμενη όμως είσοδο τους στην εδραία κοινωνία και τη σύγχρονη βιομηχανική ανάπτυξη το ημιφορτηγό αποτελεί σήμερα αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής τους.

¹⁰² Η εξέλιξη αυτή επιτρέπει να ταξιδεύουν μόνο οι άνδρες της οικογένειας αφήνοντας πίσω τα γυναικεία μέλη καθώς η παραμονή σε ένα τόπο μπορεί να μην ξεπερνά την μια ημέρα τις περισσότερες φορές.

¹⁰³ Η προσπάθεια προσαρμογής τους πιθανότατα έχει ως απώτερο στόχο την μόνιμη παρουσία τους στην περιοχή για να αποφύγουν τους συνεχόμενους διωγμούς.

¹⁰⁴ Πρότυπα τέτοιων κατοικιών έχουμε στα Άνω Λιόσια και στην Αγία Βαρβάρα Αττικής.

2.2.3 Ομαδική οργάνωση

Η κάθε κοινότητα των Ρομά έχει τους δικούς της κώδικες και τους δικούς της κανόνες συμπεριφοράς¹⁰⁵. Τα πάντα γίνονται ομαδικά, όπως η δουλεία (εργασία) γιατί κανένας σχεδόν ποτέ δεν δουλεύει μόνος του, ακόμη και η μικρή επίσκεψη στην πόλη. Μαθαίνουν από μικροί να μην κυκλοφορούν μόνοι τους διότι με αυτόν τον τρόπο η κάθε κοινότητα εξασφαλίζει την άμυνά της και τα μέλη της έχουν συνείδηση της συλλογικής ταυτότητας.

Οι διαφορετικές ομάδες των Ρομά δεν έχουν μια κοινή φυλετική προέλευση και διακρίνονται ανάλογα με το βαθμό της εγκατάστασής τους σε «Φιτσίρια και Ερλία¹⁰⁶». Η συγγένεια της κάθε ομάδας αποτελεί συστατικό και καθοριστικό στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης της κάθε κοινότητας, συγγένεια που σήμερα σιγά - σιγά τείνει να εξαφανιστεί ιδιαίτερα στους Ρομά των μεγάλων πόλεων εξαιτίας της καταναλωτικής κοινωνίας¹⁰⁷. Η κοινωνική συνοχή ερμηνεύεται στην κάθε κοινότητα με το «εγώ» και με το μαζί με τους «άλλους». Υπάρχει αμοιβαιότητα και αλληλεγγύη, είναι όλοι μαζί και στα ευχάριστα και στα δυσάρεστα (οικονομικά, γάμος, θάνατος) ενδυναμώνοντας έτσι την συλλογική τους ταυτότητα. Σε περίπτωση που συμβεί κάποια άσχημη πράξη από ένα άτομο της ομάδας στιγματίζεται όλη η διευρυμένη κοινότητα αφού οι κανόνες συμπεριφοράς και δράσης είναι ομαδικές. Οι σχέσεις της κάθε κοινότητας είναι σχέσεις από απόσταση¹⁰⁸ αποφεύγοντας πολλές φορές την συμβίωση με τους μη – συγγενείς, έτσι ώστε να μην στιγματιστούν στα μάτια της εδραίας κοινωνίας.

Οι διευρυμένες ομάδες – κοινότητες των Ρομά αποτελούνται συνήθως από δεκαπέντε έως εικοσιπέντε οικογένειες και μόνο συγγενείς οικογένειες απαρτίζουν την ομάδα. Η τυπική οικογένεια αποτελείται συνήθως από τους γονείς, τέσσερα με οχτώ παιδιά και πολλές φορές περιλαμβάνει και τους γονείς του συζύγου. Η οικογένεια είναι πατριαρχική και ο σύζυγος έχει την εξουσία στην λήψη των αποφάσεων. Η γυναίκα αποφασίζει για θέματα νοικοκυριού και πολλές φορές βοηθά

¹⁰⁵ Η παραβίαση του εθιμικού και οικογενειακού δικαίου της κάθε κοινότητας οδηγεί σε βεντέτες μεταξύ των οικογενειών πράγμα που συναντάται μέχρι και σήμερα.

¹⁰⁶ Ερλία ονομάζονται οι εγκατεστημένοι και σε κάποιο βαθμό ενσωματωμένοι και Φιτσίρια είναι οι νομάδες και οι ημιεγκατεστημένοι (Λαμπρίδης, 2004).

¹⁰⁷ Οι επιδράσεις της καταναλωτικής κοινωνίας στα άτομα οδηγούν στην αποξένωση μεταξύ των ομάδων και στην αλλοτρίωση του ατόμου.

¹⁰⁸ Ορισμένες ομάδες Ρομά έχουν την φήμη του κλέφτη κάτι που στα μάτια των άλλων Ρομά δημιουργεί τον φόβο της ρήξης με την περιβάλλουσα κοινωνία.

και εκείνη στις εργασίες του συζύγου. Τα παιδιά γίνονται πρόωρα έφηβοι και από πολύ νωρίς συμμετέχουν στις εργασίες της ομάδας. Παράλληλα, οι ηλικιωμένοι δεν περιθωριοποιούνται ποτέ και αποτελούν τα βασικά στηρίγματα της οικογένειας.

Η εθμική δομή της διευρυμένης οικογένειας προβλέπει την ενδογαμία ενισχύοντας με αυτό το τρόπο τη φάρα. Απαγορεύονται γάμοι μεταξύ των Ρομά και των μη Ρομά και μεταξύ διαφορετικών ομάδων Ρομά πέρα από αυτών που συνδέονται με συγγένεια. Από τα προηγούμενα γίνεται αντιληπτό ότι οι Ρομά έχουν κλειστή κοινωνική δομή και απέναντι στις διαφορετικές από αυτούς ομάδες Ρομά και κυρίως στη κυρίαρχη κοινωνία. Ωστόσο η οικονομική δομή της κάθε φάρας είναι ανοιχτή στη περιβάλλουσα κοινωνία και κλειστή στις άλλες ομάδες. Οι διαφορετικές φάρες έχουν ανταγωνισμό μεταξύ τους και οικοδομικά τετράγωνα αποτελούνται από συγγενείς. Η κλειστή κοινωνική και οικονομική δομή επιτρέπει μόνο την διέλευση και όχι τη συμμετοχή με άλλες ομάδες. Επίσης, ποτέ δεν συνάπτουν εργασιακές σχέσεις δύο διαφορετικές κοινότητες, κάτι τέτοιο θεωρείται προσβολή¹⁰⁹. Οι διαπροσωπικές σχέσεις συνυπάρχουν στο κοινό εξωτερικό χώρο του κατοικείν όμως δεν αναπτύσσουν επαφές και επιτρέπεται μόνο η διέλευση. Στην αντίθετη περίπτωση οι οικονομικές σχέσεις με την περιβάλλουσα κοινωνία είναι ανοιχτές, υπάρχει οικονομική συμβίωση. Αυτό συμβαίνει διότι οι Ρομά εξαρτώνται οικονομικά από την κυρίαρχη κοινωνία και κρατούν με την περιβάλλουσα κοινωνία στάση μη ανταγωνιστική μεταξύ τους διότι έτσι εξασφαλίζουν την παραμονή τους χωρίς συγκρούσεις. Διαπιστώνεται ότι αποδέχονται το περιθώριο καθώς γνωρίζουν την υπεροχή της εδραίας κοινωνίας για αυτό πάντα κατοικούν σε υποβαθμισμένες περιοχές σε απόσταση επαφής από εκείνη. Κατά κύριο λόγο πρέπει να επιβιώσουν ώστε να αποφύγουν το καθεστώς των διωγμών της κάθε τοπικής κοινωνίας (Καραθανάση, 2000ε).

Είναι γεγονός λοιπόν ότι οι Ρομά επιδιώκουν να μένουν πλάι από την εδραία κοινωνία διότι δεν θέλουν να χάσουν την κοινωνική τους δομή δηλαδή να αφομοιωθούν. Η πόλη για τους Ρομά είναι ένας ξένος – εχθρικός οργανισμός, ένας

¹⁰⁹ Η εδαφοκυριαρχία των Ρομά παίζει σημαντικό ρόλο σε σχέση με τις άλλες κοινότητες των Ρομά ακόμη και όταν δημιουργούν παραγκουπόλεις αυθαίρετα έξω από τα αστικά κέντρα το κάνουν για να εξασφαλίσουν την εδαφοκυριαρχία τους έναντι των υπολοίπων. Διώκονται ωστόσο τις περισσότερες φορές από τις κοινωνίες για το αυθαίρετο των καταυλισμών καθώς καταπατούν ιδιωτική ή δημόσια περιουσία. Για εκείνους η εγκατάσταση δεν αποτελεί μονιμότητα, δεν επιδιώκουν δικαιώματα στην περιοχή αλλά την παροδική και αποκλειστική εδαφοκυριαρχία έναντι των άλλων ομάδων για να εξασφαλίσουν τον κοινωνικό τους προσωρινό χώρο. Ακόμη και με την απουσία της ομάδας για εργασία οι υπόλοιπες ομάδες δεν διεκδικούν την εδαφοκυριαρχία (Καραθανάση, 2000στ).

τεχνητός χώρος για αυτό θέλουν να περνούν απαρατήρητοι. Είναι ίσως η μοναδική κοινωνία μέχρι σήμερα που έχει καταφέρει να επιβιώσει με το δικό της κατοικείν. Ακόμη και οι εδραιωμένοι σε σπίτια σήμερα Ρομά μένουν σε περιθωριακές συνοικίες, οι οποίες πολλές φορές εξαιτίας της εξέλιξης της πόλης ενσωματώνονται στον οικιστικό ιστό¹¹⁰. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα κάποιοι να μην αντέχουν την πλήρη αφομοίωση και να εγκαταλείπουν τις συνοικίες πολλές φορές οριστικά γιατί για αυτούς η απόσταση διασφαλίζει την καθημερινή τους ζωή. Όσοι παραμένουν βιώνουν τη σύγχρονη πραγματικότητα αφομοιώνονται με τις άλλες κοινότητες, με αποτέλεσμα να υπάρχει ρήξη στην κοινωνική δομή τους. Στην Ελλάδα κατά τη προσπάθεια της πολιτικής ένταξης των Ρομά στα στεγαστικά προγράμματα συναντώνται πολλές αντιδράσεις από τη πλευρά τους. Αυτό συμβαίνει διότι τους επιβάλλονται να εγκαθίστανται σε χώρους με άλλες κοινότητες Ρομά χωρίς οι ίδιοι να συμμετέχουν στο σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να αφομοιώνονται μεταξύ τους, κάτι που δεν επιθυμούν¹¹¹. Πιθανότατα σε λίγες δεκαετίες με την ολοένα αυξανόμενη κοινωνική ανάπτυξη οι Ρομά θα αποβάλλουν τις αναχρονιστικές και αποστερημένες πολιτιστικές τους παραδόσεις. Για πολλούς σε αυτή την καθυστέρηση έχουν συμβάλει και οι αστικοί θεσμοί της κοινωνίας που τους κρατούν σκόπιμα στο περιθώριο για οικονομική και πολιτική εκμετάλλευση.

2.2.4 Στεγαστικά προγράμματα ένταξης

Σήμερα η μόνιμη εγκατάσταση των Ρομά αυξάνεται συνεχώς δημιουργώντας προβλήματα. Οι προσφερόμενοι αστικοί χώροι είναι περιορισμένοι, τους διεκδικούν και άλλες ομάδες με αποτέλεσμα να υπάρχουν συγκρούσεις. Παράλληλα, η έλλειψη σχεδιασμού των υπαρχόντων χώρων εγκατάστασης και η ανυπαρξία πολιτικών από το κράτος και την τοπική αυτοδιοίκηση δυσχεραίνουν τη συμμετοχή τους στις λειτουργίες της ευρύτερης κοινωνίας. Το ελληνικό κράτος έχει να αντιμετωπίσει

¹¹⁰ Τέτοια περίπτωση είναι οι περιοχές: Μενίδι - Αγία Βαρβάρα Αττικής.

¹¹¹ Πλέον σε αρκετές αστικές ομάδες Ρομά το έθιμο της κλειστής κοινωνίας παύει να υφίσταται καθώς γίνονται γάμοι και μεταξύ μη συγγενών ομάδων. Επίσης, η εξαγορά της νύφης έθιμο που υπήρχε και στην κυρίαρχη κοινωνία αντικαθίσταται σε γάμο από έρωτα. Θα πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η σύγκρουση με τους γηραιότερους της οικογένειας είναι συχνό φαινόμενο καθώς υπάρχει ένταση από το παραδοσιακό στο μοντέρνο τρόπο ζωής. Η συγκεκριμένη αλλαγή στην τσιγγάνικη κοινωνία επισπεύτηκε διότι κλήθηκαν να αποφασίσουν «περιθώριο» ή «αφομοίωση». Κάτι τέτοιο μέχρι και κάποια χρόνια πριν ήταν ανύπαρκτο καθώς ήταν αποστασιοποιημένοι.

προβλήματα που αφορούν τους μόνιμα εγκατεστημένους Ρομά σε κατοικίες και καταυλισμούς, τους ημιεγκατεστημένους και τους νομάδες.

Οι συνθήκες πολεοδομίας και υγιεινής ακόμη και των μόνιμα εγκαταστημένων δεν είναι οι κατάλληλες. Για το λόγο αυτό στο πλαίσιο της εθνικής πολιτικής για την αντιμετώπιση του αποκλεισμού των Ρομά με την συγχρηματοδότηση της ΕΕ ξεκίνησε το 1996 σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας δημιουργία κέντρων συμβουλευτικής στους καταυλισμούς, χορήγηση επιδοτούμενων τροχόσπιτων σε ετήσια βάση και έργα για την βελτίωση των σκηνιτών Ρομά και τη δημιουργία χώρων προσωρινής διαμόρφωσης σε περιοχές περάσματα που θα πληρούσαν τους κανόνες υγιεινής. Εντωμεταξύ η προγραμματική περίοδος της τριετίας 1996-1999 προέβλεπε τη δημιουργία οικισμών από τον ΟΕΚ & ΟΕΕ (Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας & Οργανισμός Εργατικής Εστίας) και τη παραχώρηση στεγαστικών δανείων και οικοπέδων σε αρκετούς Δήμους της Ελλάδας σε οικογένειες Ρομά. Βέβαια, τα συγκεκριμένα προγράμματα παρόλη τη θετική πλευρά του ζητήματος δεν αποσκοπούσαν σε μακροπρόθεσμες ανάγκες αλλά μόνο σε πρόσκαιρες και είχαν αρκετά ψεγάδια, όπως η έλλειψη συντονισμού. Σε αρκετές περιπτώσεις κάποια από τα προγράμματα δεν εφαρμόστηκαν παρόλες τις κατά καιρούς εξαγγελίες. Παράλληλα υπήρχαν και άλλα αντίστοιχα προγράμματα την δεκαετία 80' – 90' αλλά δεν ήταν ήσσονος σημασίας. Τις χρονιές 2001-2008 πραγματοποιείται η μεγαλύτερη συνολική προσπάθεια που έχει γίνει ποτέ για τους Έλληνες Ρομά με στόχο την αντιμετώπιση του πολυδιάστατου χαρακτήρα των προβλημάτων τους. Πραγματοποιείται ολοκληρωμένο πρόγραμμα για την κοινωνική τους ένταξη υπό τις οδηγίες του Υπουργείου Εσωτερικών, της Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης με την ενεργό συμμετοχή και των Ρομά με στόχο την βελτίωση των στεγαστικών υποδομών και τη δημιουργία υπηρεσιών διευκόλυνσης. Στα προβλήματα του προγράμματος συγκαταλέγεται η απροθυμία των τοπικών αρχών από τη μια και η έλλειψη γνώσης που υπάρχει από την άλλη καθώς μέχρι και κάποια χρόνια πριν δεν είχε κανείς ασχοληθεί με εκείνους (Τρουμπέτα, 2008κ: 155-180).

2.3 Επαγγέλματα των Ρομά στο πέρασμα των αιώνων

Με την πάροδο του χρόνου η «τέχνη των Ρομά¹¹²» έχει ακολουθήσει τα πρότυπα που της επέβαλε ο δυτικός τρόπος ζωής. Τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά εξυπηρετούσαν πρώτα από όλα τις δικές τους ανάγκες για την επιβίωση τους. Τα συνήθη επαγγέλματα τους όπως του ζωέμπορου, του πεταλωτή, του ακροβάτη¹¹³, του καλαθοπλέκτη, του γανωματή, του κοσκινοποιού και του καρεκλά έχουν περάσει πλέον στο παρελθόν¹¹⁴. Η «κομματιασμένη» τέχνη τους έχει επηρεαστεί και διαμορφωθεί από όλες τις χώρες που πέρασαν. Έχει εξελιχθεί σήμερα σε τέτοιο βαθμό που προκαλεί αντιδράσεις σε εκείνους που δεν θέλουν να αποβάλουν τα αναχρονιστικά τους πολιτιστικά στοιχεία, μιας τέχνης η οποία είναι λιγότερο τέλεια, πιο φτωχή από των Μπαλαμέ¹¹⁵. Η χειροτεχνική τέχνη των Ρομά αποτελεί έκφραση του φυσικού κόσμου και της ομορφιάς. Η τέχνη τους καθρεπτίζει μόνο τη στιγμή της καθημερινότητας, της εποχής που ζουν. Ως άτομα του περιθωρίου δεν μπορούν να εκφραστούν μέσα από την τέχνη τους και να ανταποκριθούν στις μεγάλες απαιτήσεις της κοινωνικής εξέλιξης, καθώς κατέχουν μια κουλτούρα με χαμηλή ποιότητα που δεν μπορεί να επιβληθεί αλλά παραμένει στην απομόνωση¹¹⁶.

Η τέχνη των Ρομά στην ιστορία της Ελλάδας ήταν περιορισμένη και πολλές φορές δεν είχαν την δυνατότητα πρόσβασης και στις υπόλοιπες τέχνες. Κάτι τέτοιο συνέβη από την πρώτη κιόλας παρουσία τους στα Βυζαντινά εδάφη όπου είχαν αποκλειστεί από την χριστιανική τέχνη, καθώς η Βυζαντινή εποχή χαρακτηριζόταν από τη θρησκευτική της φύση (ζωγραφική, ψηφιδωτό) και την άμεση σύνδεση της με την εκκλησία. Στους Ρομά, εξαιτίας των μύθων που υπήρχαν γύρω από το όνομά τους, δεν δόθηκε η ευκαιρία να ασχοληθούν με τις εκκλησιαστικές τέχνες μέχρι και σήμερα. Την εποχή της τουρκοκρατίας τα πράγματα δεν άλλαξαν ιδιαίτερα και ως άτομα της υπαίθρου καταλάμβαναν συνήθως θέσεις που αφορούσαν την αγροτική

¹¹² Τα παραδοσιακά επαγγέλματα των Ρομά δεν αποτελούν τη δική τους ξέχωρη τέχνη με των υπολοίπων (μη Ρομά) αλλά υποσύνολο της, καθώς η τέχνη είναι μια και ενιαία για όλους (Ντούσας, 2007α: 17).

¹¹³ Την τέχνη του ακροβάτη την έφεραν πιθανότατα από την Μέση Ανατολή. Σήμερα υπάρχει τσίρκο Ρομά στην Γαλλία το «Romanes» (Ντούσας, 2007β: 112).

¹¹⁴ Τα συγκεκριμένα επαγγέλματα σήμερα είναι πολύ σπάνια καθώς έχουν παρακμάσει. Τα χάλκινα σκεύη του γανωματή που τα δημιουργούσαν οι έλληνες Ρομά τον 20^ο αι. έχουν αντικατασταθεί από το ατσάλι των εργοστασίων. Το ίδιο συμβαίνει και με τα παραδοσιακά κόσκινα τα οποία αντικαταστάθηκαν με την βιομηχανική ανάπτυξη.

¹¹⁵ Αποκαλούν και με αυτόν τον τρόπο τους μη Ρομά.

¹¹⁶ Τα πιο βασικά κενά που κάλυψε η τέχνη των Ρομά στην ελληνική επικράτεια για χίλια χρόνια αφορούσαν την γεωργία και το νοικοκυριό.

παραγωγή¹¹⁷. Η εποχή του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζεται από την άνθιση της λογοτεχνίας, ωστόσο δεν συναντάται κανένας Ρομά που να έχει ασχοληθεί επαγγελματικά με την λογοτεχνία και με την λαϊκή ποίηση. Ο αποκλεισμός τους από το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο δεν τους δίνει τη δυνατότητα στην ανάπτυξη ενός πνευματικού κόσμου, ενώ η εκπαίδευση για εκείνους και οι επιστήμες ήταν ανύπαρκτες¹¹⁸ (Ντούσας, 2007γ: 43-61).

Το μοναδικό παραδοσιακό επάγγελμα των Ρομά το οποίο έχει καταφέρει να επιβιώσει με το πέρασμα των αιώνων και να εξελιχθεί δεν είναι άλλο από την μουσική. Βέβαια «καθαρή» τσιγγάνικη μουσική δεν υπήρξε και ούτε είναι δυνατό να υπάρξει. Οι μουσικές παραδόσεις που υιοθέτησαν οι Ρομά από τις κοινωνίες των Μπαλαμέ στη διάρκεια των αιώνων τις απέδωσαν στην κυρίαρχη κοινωνία με τον δικό τους τρόπο. Οι Ρομά καλλιτέχνες πάντα προσάρμοζαν την μουσική τους στις απαιτήσεις της κάθε εποχής για να καταφέρουν να επιβιώσουν. Στις περισσότερες περιπτώσεις αφομοίωναν τη μουσική των χωρών που έμεναν και την προσάρμοζαν στην ιδιοσυγκρασία τους και στις πανάρχαιες τεχνοτροπίες τους. Στην Βυζαντινή εποχή ήταν οι μόνοι καλλιτέχνες που διασκεδάζαν τους βυζαντινούς. Αυτό συνέβαινε διότι τα μουσικά λαϊκά όργανα ήταν στιγματισμένα από την εκκλησία. Την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμβάλουν στην ενοποίηση της δημοτικής μουσικής της βαλκανικής¹¹⁹. Το κλαρίνο, το λαούτο και το ντέφι είναι μερικά από τα μουσικά όργανα που έχουν ταυτιστεί με τους Έλληνες Ρομά¹²⁰. Στους ρεμπέτικους στίχους και τραγούδια¹²¹ που συμβολίζουν τις κοινωνικά και οικονομικά αδύναμες ομάδες οι Ρομά αντιμετωπίζονται με σεβασμό από τους Έλληνες συνθέτες και στιχουργούς. Είναι γεγονός ότι οι Ρομά έχουν επηρεάσει με τα τραγούδια τους διαφόρους Ευρωπαίους καλλιτέχνες. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι κάθε ποικιλόμορφη

¹¹⁷ Ήταν και είναι σε μεγάλο ποσοστό μέχρι και σήμερα υποπρολετάριοι εργάτες γης. Δεν έχουν την ιδιότητα του προλετάριου.

¹¹⁸ Η κάθε επαγγελματική δραστηριότητα χρειάζεται εκπαίδευση για να τελειοποιηθεί, οι Ρομά όμως δεν την είχαν. Ακόμη και η μουσική τους που είναι σε καλό επίπεδο είναι περιορισμένη, καθώς δεν μπορούν να ακολουθήσουν εκείνους που έχουν σπουδάσει μουσική.

¹¹⁹ Τα τσιγγάνικα βιολιά και τα χάλκινα πνευστά αναπτύχθηκαν με την τσιγγάνικη καλλιτεχνική δημιουργία.

¹²⁰ Τον 20^ο αι. γνωστές μουσικές οικογένειες Ρομά είναι οι: Σαλέηδες, Βασιλοπουλαιοί και οι Καραγιανναίοι (Ντούσας, 2007δ: 188).

¹²¹ Το ρεμπέτικο τραγούδι εμφανίστηκε στα τέλη του 19^{ου} αι. στην Ελλάδα και για πολλούς το άκουγαν οι παράνομοι, αυτοί που ανήκαν στο περιθώριο. Ιδιαίτερα μετά την Μικρασιατική καταστροφή στην Ελλάδα έφτασαν άνθρωποι εξαθλιωμένοι, ανάμεσα σε αυτούς ήταν και οι Ρομά. Οι Έλληνες ρεμπέτες ταυτίζονταν τότε με τους Ρομά μουσικούς και υπάρχει ακόμη και μέχρι σήμερα κάτι τέτοιο στην συνείδηση τους (Ντούσας, 2001α: 256-257).

τσιγγάνικη κοινότητα έχει διαφορετικές μουσικές προτιμήσεις¹²². Πέρα από τη μουσική οι Ρομά αγαπούν ιδιαίτερα το χορό και στις κοινωνικές τους εκδηλώσεις καταλαμβάνει ιδιαίτερο χώρο. Το πανηγύρι, το οποίο αποτελούσε μια λαϊκή εκδήλωση, έναν εορτασμό προς τιμήν κάποιου αγίου εξελίχθηκε σε εμποροπανήγυρη που συνδυάζει ψυχαγωγία και κερδοφόρα ενασχόληση για τους έλληνες Ρομά. Οι γυρολόγοι, οι χορευτές και οι μουζικάντηδες¹²³ Ρομά αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του πανηγυριού. Η τέχνη του ανατολίτικου χορού των Ρομά και η επίδρασή του στην ελληνική κοινωνία και όχι μόνο είναι εμφανής μέχρι και σήμερα¹²⁴ (Ντούσας, 2001^b).

Η δυνατότητα έκφρασης μέσα από την τέχνη του θεάτρου¹²⁵ και του κινηματογράφου¹²⁶ απουσιάζει στην ιστορία των ελλήνων Ρομά. Το ίδιο συμβαίνει και με τον αθλητισμό. Από την άλλη οι Ρομά φημίζονται για το μεγάλο ταλέντο τους στη ποίηση και στην εξιστόρηση παραμυθιών, ωστόσο τα παραμύθια τους σταματούν απότομα όπως απότομη είναι και η ζωή τους. Μέχρι και σήμερα δεν έχει εκδοθεί κανένα ποίημα ή τσιγγάνικο παραμύθι.

Η τέχνη του κεντήματος¹²⁷ είναι σπάνια την σημερινή περίοδο, δεν την κατέχουν πλέον οι Ρόμισσες. Επηρεασμένες από την καταναλωτική κοινωνία αγοράζουν τα κεντήματά τους. Το ίδιο συμβαίνει και με την ενδυμασία τους¹²⁸, καθώς δεν τους δόθηκε η ευκαιρία και τα κατάλληλα υλικά για να γίνει περισσότερο ανταγωνιστική. Η τσιγγάνικη ενδυμασία βέβαια θα πρέπει να τονιστεί πως διαμόρφωσε την ελληνική τα τελευταία είκοσι χρόνια. Ο τσιγγάνικος τρόπος ντυσίματος δεν αφομοιώνει μόνο τα ενδυματολογικά στοιχεία των χωρών που ζουν αλλά τα διαμορφώνει κιόλας. Από

¹²² Αρκετοί ακούνε ελληνικά λαϊκά και άλλοι προτιμούν τα τούρκικα και τα αραβικά ακόμη και αν δεν τα καταλαβαίνουν. Οι νέοι Ρομά, ωστόσο, έχουν επηρεαστεί από την δυτική και ξένη κουλτούρα ακούγοντας ξένα pop τραγούδια.

¹²³ Συνηθισμένα τραγούδια στα πανηγύρια που παίζουν οι Ρομά είναι: τσάμικα, συρτά και χασαποσέρβικα.

¹²⁴ Το φλαμέγκο και το τσιφτετέλι έχει ταυτιστεί με τους Ρομά. Το τσιφτετέλι βέβαια θεωρείται ο κατεξοχήν χορός της Ρόμισσας και αποτελεί διέξοδο και ικανοποίηση για εκείνη και ανάδειξη της θηλυκότητάς της.

¹²⁵ Τα μοναδικά θέατρα Ρομά που υπάρχουν είναι το «Romen» (1931) στην Μόσχα και το «Romathan» (1991) στην Σλοβακία. «Theatre Romathan. From Wikipedia, the free encyclopedia», http://fr.wikipedia.org/wiki/tre_Romathan, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/11/2012).

¹²⁶ Ο μοναδικός Ρομά σκηνοθέτης Μισέλ Νταχαμάνι Γκάτλιφ αποτύπωσε σε ταινίες του έξω από τα studio την πραγματική κοινωνική κατάσταση των Ρομά. Στα σενάρια του κυριαρχεί η ζωή και η αισθητική ομορφιά των Ρομά. «Tony Gatlif. From Wikipedia, the free encyclopedia», http://en.wikipedia.org/wiki/Tony_Gatlif, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/11/2012).

¹²⁷ Στα κεντήματα της Ρόμισσας αποτυπώνεται η φύση και όχι η σκληρή τσιγγάνικη ζωή τους. Συνήθως στα πλούσια με χρώματα σχέδια τους περιλαμβάνονται φυτά ή και ζώα.

¹²⁸ Η ενδυμασία των γυναικών εκφράζει την ομορφιά, τον έρωτα και την θηλυκότητα.

τη μεριά της η μαντική τέχνη (μοίρα) που κατέχουν οι Ρόμισσες γνώρισε μεγάλη άνθιση στην Ελλάδα. Αρκετοί λοιπόν απευθύνονταν σε Ρόμισσες για θεραπεία ασθενειών ή για να μάθουν το μέλλον τους¹²⁹ κάτι που ακολουθείται μέχρι και τώρα. Από τα προηγούμενα γίνεται φανερό πως οι οικονομικές και πολιτισμικές ανταλλαγές μεταξύ των Ρομά και της κυρίαρχης κοινωνίας είναι περισσότερες από όσες πιθανώς γνωρίζαμε (Παυλή – Κορρέ, Σπανούλη, Καλούτση, 1991).

Καταλήγοντας οι έλληνες Ρομά (νομάδες) από τη μεριά τους δεν βοηθήθηκαν για να φτάσουν σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο τέχνης. Κινούνταν σε ένα τρομακτικά χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών τους δυνάμεων ζώντας και δημιουργώντας σε συνθήκες τριτοκοσμικού απαρτχάιντ. Με αποτέλεσμα τα παραδοσιακά τους επαγγέλματα βαθμιαία να εξαφανιστούν με την εκμηχάνιση και την εντατικοποίηση της παραγωγής¹³⁰. Πλέον στην πλειονότητα τους είναι εργάτες γης και προτιμώνται εξαιτίας αφενός των χαμηλών απολαβών τους και αφετέρου επειδή εργάζονται στο πλαίσιο της μαύρης εργασίας χωρίς ασφάλιση. Η συμμετοχή τους στην τοπική οικονομία είναι τεράστια καθώς συλλέγουν μεγάλες ποσότητες αγροτικών προϊόντων.

2.3.1 Απασχόληση και ένταξη

Οι έλληνες Ρομά ζουν στα όρια ή κάτω από τα όρια της φτώχειας¹³¹ χωρίς να διαθέτουν σταθερό εισόδημα και μόνιμη απασχόληση. Πολλοί είναι άνεργοι και απαιτούν ιδιαίτερα τα μικρά παιδιά ή είναι ρακοσυλλέκτες. Ο αναλφαβητισμός τους από την άλλη μειώνει το εύρος των επαγγελματικών τους επιλογών και τη δυνατότητα να γίνουν πιο ανταγωνιστικοί στην αγορά εργασίας. Η έλλειψη πληροφόρησης για τα δικαιώματά τους είναι γεγονός, όσον αφορά για παράδειγμα τις

¹²⁹ Σύγχρονη μορφή μαντικής είναι η αστρολογία, η οποία καταδεικνύει την επίδραση τους στον σύγχρονό κόσμο παρόλο που οι Ρόμισσες κατακρίθηκαν τους προηγούμενες αιώνες για την μαγεία τους.

¹³⁰ Οι Ρομά γυρολόγοι (έμποροι) την περίοδο το 1960 – 1990 είχαν ευνοηθεί ιδιαίτερα καθώς είχαν γίνει οι έλληνες παραοικονομούντες φέρνοντας από τα εξωτερικά διάφορα είδη πουλώντας τα στους κατοίκους της επαρχίας καθώς δεν είχαν την άμεση πρόσβαση με τις μεγάλες πόλεις. Την δεκαετία του 60' έχουμε την ανάπτυξη της υφαντουργίας, το 70' τα ηλεκτρικά είδη, το 80' το κινεζικό κέντημα (Βαξεβάνογλου, 2001β: 110-115).

¹³¹ Στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Υπηρεσίας για το 2012 δείχνουν ότι 21,4% των ελλήνων ζει κάτω από τα όρια της φτώχειας με τα ποσοστά να είναι ιδιαίτερα υψηλά στις ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού. ΕΣΥΕ: «Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας», 2012, <http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE>, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/01/2013).

άδειες του μικροπωλητή. Από την άλλη, η αύξηση των μεταναστών στην Ελλάδα μεγιστοποίησαν τα προβλήματα τους, καθώς οι μετανάστες¹³² αποτελούν και οι ίδιοι πια φθινό εργατικό δυναμικό. Επιπροσθέτως, οι συγκρούσεις τους με Πόντιους μικροέμπορους αποτελεί καθημερινό φαινόμενο¹³³.

Το πρόβλημα της απασχόλησης των ελλήνων Ρομά προβληματίσε το ελληνικό κράτος για πρώτη φορά τη δεκαετία του 80'. Με όργανο υλοποίησης την ΓΓΛΕ (Γενική Γραμματεία Λαϊκής επιμόρφωσης) προωθούνται προγράμματα, όπως είναι τα σεμινάρια ενηλίκων. Δημιουργούνται, επίσης, τμήματα επαγγελματικής κατάρτισης ώστε να αναπτύξουν τις δεξιότητές τους στα παραδοσιακά τους επαγγέλματα και παράλληλα τους δίνεται η δυνατότητα να εξειδικευτούν σε επαγγέλματα που έχουν ζήτηση. Η ΓΓΛΕ με την συγχρηματοδότηση της ΕΕ και τη βοήθεια της Unesco στα μέσα της δεκαετίας του 90' προωθεί προγράμματα ώστε να μπορέσουν να καταρτιστούν Ρομά μεσολαβητές, καθώς μέχρι πρότινος θεωρούνταν άτομα που δεν μπορούν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Ο ρόλος των μεσολαβητών επικεντρωνόταν στην προώθηση της επαγγελματικής ένταξης των Ρομά, στην ενημέρωση του κυρίαρχου πληθυσμού και στη δυνατότητα συνεργασίας τους (επαγγελματικής) με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Παράλληλα και οι ίδιοι οι μεσολαβητές αφού καταρτιστούν θα έχουν τη δυνατότητα να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Τα περισσότερα από τα προγράμματα αυτά εντάσσονταν στο ίδιο χρονοδιάγραμμα με τα προγράμματα στέγασης (1996–1999 και 2001–2008) και όπως συνέβη και με τα στεγαστικά προγράμματα η μη εφαρμογή μιας ενιαίας πολιτικής για εκείνους δεν έχει φέρει μέχρι τώρα το προσδοκώμενο αποτέλεσμα (Τρουμπέτα, 2008^λ).

2.4 Οικογένεια – Εκπαίδευση

Τα παιδιά των Ρομά κοινωνικοποιούνται από πολύ νωρίς και από μικρά εκπαιδεύονται στη δουλειά και παντρεύονται πριν ακόμη κλείσουν τα δεκαπέντε τους

¹³²Πέρα των ελλήνων Ρομά και μεταναστών προστριβές σημειώνονται και μεταξύ μεταναστών της ίδιας φυλής. Δεν υπάρχει αρμονική συνύπαρξη μεταξύ των φυλών όπως σε αυτούς που έρχονται από Ρουμανία και Αλβανία.

¹³³ Αρκετοί Έλληνες Ρομά έχουν αναπτύξει μεγάλη εμπορική δραστηριότητα. Για τους Ρομά της Αγίας Βαρβάρας Αττικής το εμπόριο αποτελεί τη μοναδική πηγή εσόδων τους.

χρόνια, ιδίως τα κορίτσια¹³⁴. Ο γιος ακολουθεί τον πατέρα σε όλες τις επαγγελματικές ασχολίες με στόχο να μάθει τη δουλειά και να βοηθήσει την οικογένεια, ενώ τα κορίτσια μαθαίνουν από πολύ νωρίς να φροντίζουν το σπίτι και όταν απουσιάζουν οι γονείς αναλαμβάνουν τη φροντίδα των μικρότερων παιδιών της οικογένειας. Η όλη μετάδοση των γνώσεων γίνεται προφορικά επειδή δεν έχουν γραφή.

Το σχολείο στη ζωή των Ρομά είναι κατά κάποιο τρόπο «απειλή» για τον παραδοσιακό τρόπο διαπαιδαγώγησης που τους παρέχει η οικογένεια θεωρώντας ότι θα τους περάσει αλλότρια πρότυπα που θα καταστρέψουν την συνοχή της ομάδας. Ο θεσμός του σχολείου διαταράσσει τα παραδοσιακά κατεστημένα των Ρομά αφού δεν συνάδει πρωτίστως με τις μετακινήσεις τους. Ο κλειστός χώρος του σχολείου εκφράζει κάτι άλλο ξένο από την δική τους πραγματικότητα. Σε μελέτη της ερευνήτριας Βαξεβάνογλου Α.¹³⁵ διαπιστώθηκε ότι: «Η πλειονότητα των Ρομά ακόμη και αν σπουδάσουν και αν μορφωθούν πιστεύεται ότι η αναζήτηση εργασίας θα είναι δύσκολη καθώς κανείς δεν θα τους προσλάβει επειδή είναι Ρομά και μόνο στο τσιγγάνικο περιβάλλον θα καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες για την επιβίωσης τους. Ιδιαίτερα στη διευρυμένη συγγενική οικογένεια το σχολείο είναι πάρεργο και απαγορευτικό καθώς η συναναστροφή και με άλλες ομάδες είναι αναπόφευκτη. Για αυτό το λόγο δεν είναι λίγοι οι Ρομά που ζητούν να υπάρχει δημοτικό σχολείο αρρένων και θηλέων¹³⁶». Πέρα από τα παραπάνω για τα κορίτσια τα οποία σύμφωνα με την κοινωνία των Ρομά πρέπει να παραμένουν στο σπίτι το σχολείο είναι απαγορευτικό. Στις ενσωματωμένες κοινότητες βέβαια τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων κάτω πάντα από την αυστηρή επίβλεψη της οικογένειας¹³⁷. Όσα παιδιά πηγαίνουν τουλάχιστον στο Δημοτικό οφείλεται στους ίδιους τους γονείς διότι επιθυμούν τα παιδιά τους να μάθουν τουλάχιστον να διαβάζουν ώστε να βγάλουν

¹³⁴ Ένας λόγος γάμου σε τόση μικρή ηλικία είναι ότι ο μέσος όρος ζωής των Ρομά είναι μικρότερος από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

¹³⁵ Η συγκεκριμένη μελέτη πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1997-1999 σε κατοίκους Ρομά της Αγίας Βαρβάρας Αττικής.

¹³⁶ Το σχολείο πολλές φορές μπορεί να είναι ο παράγοντας που θα επιφέρει την σπίλωση του ονόματος της οικογένειας, καθώς υπάρχει συναναστροφή στην σχολική κοινότητα και με άλλες ομάδες. Για παράδειγμα η μικρή ρόμισσα μπορεί να συνάψει δεσμό με άτομο από άλλη κοινότητα με συνέπεια να σπάσει η καλή διαπραγματευτική αξία που θα είχε με τις άλλες συγγενικές οικογένειες (Βαξεβάνογλου, 2001γ: 150-152).

¹³⁷ Ορισμένες κοινότητες Ρομά σήμερα αποδέχονται τον γάμο από έρωτα και οπισθοχωρούν. Το προξενικό και η παρθενία των γυναικών ως έθιμα εξαφανίζονται σιγά - σιγά.

δίπλωμα οδήγησης¹³⁸, να αναγνωρίζουν τις πινακίδες στους δρόμους ή και ακόμη για να διευρύνουν τις εμπορικές δραστηριότητες της οικογένειας¹³⁹ (Βαξεβάνογλου, 2001δ).

2.4.1 Εκπαίδευση τσιγγανοπαίδων

Στους Ρομά παρουσιάζεται το υψηλότερο ποσοστό αναλφαβητισμού σε σχέση με άλλες πληθυσμιακές ομάδες. Τα ποσοστά του αναλφαβητισμού τους είναι δύσκολο να προσδιοριστούν, δεν έχουμε μέχρι και σήμερα αξιόπιστες πηγές με τα ποσοστά να ποικίλουν. Πρόσφατη έρευνα του κοινωνιολόγου κ. Λεούδη δείχνει ότι: ο αναλφαβητισμός των Ρομά κυμαίνεται στο 65% του συνολικού πληθυσμού τους ενώ σε άλλες έρευνες κυμαίνεται κοντά στο 90%. «Οι μετακινήσεις των Τσιγγάνων. Ο αναλφαβητισμός των Τσιγγάνων για την περίοδο 2011-2012», http://users.ha.uth.gr/tgd/pt0501/finals/2011-2012/kourou/o_analfabhtismos_twn_tsigganwn.html, (τελευταία πρόσβαση στις: 22/12.2012). Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω στοιχεία διαπιστώνεται ότι η εκπαίδευση μέχρι και σήμερα δεν έχει καταφέρει να προσελκύσει τους Έλληνες Ρομά οι οποίοι εξαιτίας των ιδιαίτερων επιλογών τους απορρίπτουν την εκπαιδευτική αξία.

Μέχρι και το 1981 κανένας επίσημος φορέας δεν είχε δημιουργήσει τις κατάλληλες προϋποθέσεις έτσι ώστε να συμμετάσχουν και εκείνοι στην εκπαιδευτική διαδικασία. Αυτό ενισχύθηκε και από το γεγονός ότι δεν είχαν δικαιώματά μέχρι και κάποια χρόνια πριν¹⁴⁰. Περισσότερα από τα μισά τσιγγανόπουλα δε παρακολουθούν τακτικά τα μαθήματα και παρουσιάζουν δυσχέρειες προσαρμογής στο σχολικό πρόγραμμα. Συχνά διακόπτουν πρόωρα τα μαθήματα ή όσα παιδιά τελειώνουν το Δημοτικό συνήθως δεν συνεχίζουν στο Γυμνάσιο, όπου η φοίτηση είναι σπάνια και όσον αφορά το Λύκειο μηδαμινή. Από τη μεριά τους οι ενήλικες Ρομά είναι καθολικά

¹³⁸ Οι περισσότεροι Ρομά δεν διαθέτουν άδεια οδήγησης και τα περισσότερα παραπτώματα σήμερα αφορούν τέτοιες περιπτώσεις.

¹³⁹ Ορισμένες ευκατάστατες οικογένειες Ρομά επιθυμούν τα παιδιά τους να πηγαίνουν στο σχολείο συστηματικά γιατί έτσι μαθαίνουν για παράδειγμα κάποια ξένη γλώσσα, γίνονται πιο ανταγωνιστικοί και διευρύνουν τις δραστηριότητές τους.

¹⁴⁰ Η Ελλάδα ως κράτος υπάρχει από το 1828-1830. Στην διάρκεια των χρόνων αυτών αντιμετώπισε την μικρασιατική καταστροφή, δύο παγκοσμίους πολέμους κ.α. με αποτέλεσμα η εκπαίδευση να μπει στο περιθώριο. Το 1948 μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο υιοθετείται από τον ΟΗΕ (Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών) για πρώτη φορά η εκπαίδευση ως ανθρωπινό δικαίωμα για όλους. Η Ελλάδα και άλλα κράτη λοιπόν βλέπουν στην εκπαίδευση την ελπίδα για το μέλλον την ανάπτυξη. Ιδιαίτερα την δεκαετία του 60΄ και του 70΄ η Ελλάδα βοηθήθηκε από δάνεια για την ανάπτυξη του εκπαιδευτικού της συστήματος. Ουσιαστικά τη δεκαετία του 80΄ δημιουργούνται οι πρώτες ισχυρές βάσεις για μια ελληνική εκπαίδευση που προηγούμενος ήταν αναιμική. Τα προηγούμενα αιτιολογούν τα προβλήματα που υπάρχουν μέχρι και σήμερα είτε για τους Ρομά είτε για τους μετανάστες καθώς δεν υπήρχαν γερές βάσεις και αρκετός χρόνος για την χάραξη μιας σωστής εκπαιδευτικής πολιτικής (Σταμέλος, 2009).

αναλφάβητοι και οι αιτίες είναι πολλές. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγεται ο νομαδικός τρόπος ζωής τους με τις συνεχόμενες μετακινήσεις, η απόρριψη της αξίας του σχολείου από τους ίδιους, η εθνοκεντρική θεώρησή του και η μη αποδοχή τους από το ευρύτερο περιβάλλον. Στην αρνητική τους αυτή στάση συμβάλει και το γεγονός ότι η εκπαίδευση ως σημαντικό κοινωνικό αγαθό στηρίζεται σε μια κοινωνία που υπάρχουν ταξικές δομές, κοινωνική και κρατική καταπίεση (Καλούτση, 1993).

Από το 1981 μέχρι και το 1997 έχουμε τα πρώτα δειλά βήματα στην εκπαίδευση των Ρομά. Το 1983 ειδικά προγράμματα λαϊκής επιμόρφωσης ενηλίκων έρχονται να δώσουν τις πρώτες λύσεις. Την περίοδο που ακολουθεί μέχρι και το 1997 δεν υπάρχουν αξιόλογες αλλαγές στην εκπαίδευση για τους Ρομά και παράλληλα δεν υπάρχουν ακριβή και αξιόπιστα στοιχεία για την φοίτηση και την διαρροή των παιδιών στο σχολείο. Παράλληλα, η έλλειψη δικαιολογητικών¹⁴¹ ιδιαίτερα στους σκηνίτες Ρομά ήταν ένα από τα προβλήματα της περιόδου, γεγονός που έχει αλλάξει σήμερα καθώς πλέον γίνονται δεκτά παιδιά και με ελλιπή δικαιολογητικά. Ωστόσο όσα παιδιά κατάφερναν να γραφτούν είχαν χαμηλές επιδόσεις γιατί αφενός από την μια δεν είχαν προηγουμένως κάποια σχολική εκπαίδευση και από την άλλη δεν γνώριζαν καλά και τα ελληνικά καθώς τα περισσότερα παιδιά μιλούσαν στο σπίτι τους την ρωμανί άρα τα ελληνικά τους δεν ήταν σε καλό επίπεδο, κάτι που ισχύει και σήμερα.

Από το 1997 μέχρι και το 2001 δημιουργείται τετραετές πρόγραμμα με τίτλο «Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων» με στόχο να αντιμετωπιστούν οι διακρίσεις που υφίστανται στα τσιγγανόπαιδα. Το μεγαλύτερο μέρος των χρημάτων δόθηκε από το Ευρωπαϊκό Διαρθρωτικό Ταμείο¹⁴², ενώ την επίβλεψη του προγράμματος την είχε αναλάβει το Υπουργείο Παιδείας και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων¹⁴³. Στα θετικά του προγράμματος συμπεριλαμβάνονται η δημιουργία τάξεων υποδοχής, μαθήματα ενισχυτικής διδασκαλίας και η δημιουργία μουσικογλωσσικών εργαστηρίων¹⁴⁴. Κατά την διάρκεια του προγράμματος υπήρξε αύξηση των εγγραφών των τσιγγανοπαίδων όμως λίγα παιδιά ολοκλήρωσαν το σχολικό έτος. Σε αρκετές περιοχές τα τσιγγανόπαιδα βρήκαν κλειστές τις πόρτες του σχολείου λόγω άρνησης είτε των

¹⁴¹ Αρκετά τσιγγανόπαιδα δεν διέθεταν πιστοποιητικά γέννησης και δεν ήταν εμβολιασμένα κάτι που έκανε δύσκολή την ενσωμάτωσή τους.

¹⁴² Το πρόγραμμα ουσιαστικά είχε επιβληθεί από την ΕΕ χωρίς να υπάρχουν στέρεες βάσεις για την επιτυχία του.

¹⁴³ Επιστημονικός υπεύθυνος της Α΄ φάσης ήταν ο κ. Γκοτοβός Α.

¹⁴⁴ Ο στόχος των εργαστηρίων ήταν η επαγγελματική τους ένταξη καθώς θα διατηρούσαν και θα εκπαιδεύονταν στο παραδοσιακό τους στοιχείο τη μουσική.

διευθυντών είτε των σχολικών συμβούλων που υποκινούνται στις περισσότερες περιπτώσεις από τις πιέσεις των γονέων (μη Ρομά) με αποτέλεσμα την γκετοποίηση των παιδιών σε ξεχωριστά σχολεία¹⁴⁵. Για την ολοκλήρωση του έργου κρίθηκε ότι έπρεπε να υπάρξει και Β΄ φάση. Δημιουργείται λοιπόν πρόγραμμα με νέο τίτλο «Ένταξη Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο» που θα ολοκληρωνόταν το 2006¹⁴⁶. Το έργο ανέλαβε και πάλι το Υπουργείο Παιδείας και το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων¹⁴⁷. Τα δύο προγράμματα παρόλη τη σημαντική προσπάθεια που πραγματοποιήθηκε υστερούσαν λόγω έλλειψης σε χώρους διδασκαλίας και προσωπικού, ενώ η χρήση της τσιγγάνικης γλώσσας στην εκπαίδευση ήταν περιορισμένη. Οι επιδόσεις, από την άλλη, των περισσότερων τσιγγανοπαίδων ήταν χαμηλές επειδή και στα δύο προγράμματα δεν λήφθηκε υπόψη η ιδιαιτερότητα του πληθυσμού των Ρομά. Την ίδια περίοδο ήρθαν στην επιφάνεια και άλλα προγράμματα για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων έξω από την αρμοδιότητα του Υπουργείου Παιδείας φέρνοντας τον τίτλο «Εκπαίδευση των Μουσουλμανοπαίδων Ρομά της Θράκης» και αφορούσε αποκλειστικά την εκπαίδευση των παιδιών που ανήκαν στη μειονότητα της Θράκης. Τα συγκεκριμένα προγράμματα υστερούσαν καθώς λίγοι ήταν τελικά οι εκπαιδευτικοί που επιμορφώθηκαν, ενώ η εκπαίδευση κινούνταν σε συντηρητικά πλαίσια. Με λίγα λόγια δεν υπήρξε μια σωστή χάραξη εκπαιδευτικής πολιτικής που να ευνοεί τον πληθυσμό των Ρομά μέχρι και σήμερα (Τρουμπέτα, 2008μ : 199-217).

2.5 Πρόνοια – υγεία – ασφάλιση των Ρομά

Η χρήση των υπηρεσιών πρόνοιας, υγείας και ασφάλισης είναι περιορισμένη, καθώς υπάρχει έλλειψη πληροφόρησης των ενδιαφερομένων (Ρομά) και αδυναμία των υπηρεσιών υγείας να τους ενσωματώσει. Οι περισσότεροι Ρομά στην Ελλάδα σήμερα είναι ανασφάλιστοι και σε αυτό συμβάλουν και τα επαγγέλματα που ασκούν γιατί βασίζονται στην παραοικονομία. Όσοι Ρομά είναι ενημερωμένοι για τα δικαιώματά

¹⁴⁵ Σε αρκετές πολυπληθείς κοινότητες Ρομά υπάρχουν μέσα στα όρια των καταυλισμών ή σε μικρή απόσταση από αυτές σχολεία και νηπιαγωγεία με αποκλειστική χρήση αυτών από τα παιδιά των Ρομά. Η δημιουργία των τσιγγάνικων σχολείων φανερώνει τις διακρίσεις εις βάρος του πληθυσμού των Ρομά. Ο διαχωρισμός αυτός έχει βλαβερές συνέπειες για τα παιδιά, για το σχολείο ως θεσμό και για την κοινωνία γενικότερα.

¹⁴⁶ Το πρόγραμμα διεκόπη το 2005 για ένα χρόνο λόγω έλλειψης συντονισμού και ολοκληρώθηκε το 2007.

¹⁴⁷ Επιστημονικός υπεύθυνος για την Β΄ φάση ήταν ο κ. Παπακωνσταντίνου Π.

τους συνήθως λαμβάνουν από το κράτος επιδόματα πολυτέκνων και παιδικής προστασίας. Ως προς την υγεία οι περισσότερες ασθένειες των Ρομά σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης τους. Στο νοσοκομείο πηγαίνουν συχνά αλλά μεγάλο ποσοστό καταφεύγει σε ιδιώτη γιατρό, ενώ μέχρι και σήμερα αρκετοί Ρομά καταφεύγουν στους πρακτικούς γιατρούς της φυλής τους. Επιπροσθέτως χαρακτηριστικό είναι ότι σε αρκετές κοινότητες στην Ελλάδα τα φαινόμενα χρήσης αλκοολισμού και ναρκωτικών ουσιών είναι τρόπος ζωής επειδή αποτελούν για εκείνους την μοναδική διέξοδο στα προβλήματα τους.

Στην Ελλάδα η πρώτη επίσημη κρατική παρέμβαση για την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά πραγματοποιήθηκε το 1983 και προήλθε μετά από σύσταση του συμβουλίου της Ευρώπης¹⁴⁸ στα κράτη – μέλη της ΕΕ, προκειμένου να ενταχθούν στην ευρύτερη κοινωνία και να καταστεί δυνατή η πρόσβασή τους στις υπηρεσίες υγείας μέσα από την συνεργασία των ευρωπαϊκών κοινοτήτων και την πληροφόρηση των ενδιαφερομένων. Το έργο προωθήθηκε από την ΓΓΛΕ που ουσιαστικά είναι από τους μοναδικούς φορείς που δραστηριοποιείται στο χώρο των Ρομά εδώ και αρκετά χρόνια. Στα χρόνια που ακολούθησαν δεν υπήρξαν σημαντικές αλλαγές στον τομέα της υγείας και της κοινωνικής πρόνοιας για τους έλληνες Ρομά με εξαίρεση τη σύσταση «Ιατροκοινωνικών Κέντρων Ρομά¹⁴⁹», ως αποκεντρωμένων μονάδων κοινωνικής στήριξης. Βέβαια οι συγκεκριμένες δράσεις δεν έχουν εφαρμοστεί συστηματικά και οργανωμένα λόγω έλλειψης χρηματοδότησης. «Ιατροκοινωνικό Κέντρο ελλήνων Τσιγγάνων», χ.χ., <http://www.trihonida.gr/koinwnikesypostiriktikedomesdkps/46-iatriokoinwnikokentroellinwnsigganwn>, (τελευταία πρόσβαση στις: 18/11/2012).

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι οι Ρομά βρίσκονται σε αδιέξοδο εξαιτίας της ανεπάρκειας του κοινωνικού κράτους και της αδυναμίας της κοινωνικής πολιτικής να συμπεριλάβουν στην οπτική τους τις ιδιαίτερες συνθήκες των ιδιαίτερων ομάδων που τους έχει αποκόψει από οποιαδήποτε πρόσβαση στα κοινωνικά τους δικαιώματα. Η αρνητική λοιπόν στερεοτυπική στάση της ελληνικής θεσμικής και μη κοινωνίας αυξάνει την αποκοπή και οξύνει την περιθωριοποίησή τους.

¹⁴⁸ Οι συστάσεις του συμβουλίου προς τις χώρες - μέλη ήταν να λάβουν υπόψη όλα τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να διατηρηθεί η ταυτότητα των πληθυσμών και η συμμετοχή των συγκεκριμένων ομάδων στην λήψη και εφαρμογή των μέτρων.

¹⁴⁹ Τα περισσότερα από τα κέντρα άρχισαν την λειτουργία τους από το 2005 με στόχο την παροχή υπηρεσιών πρόληψης υγείας (πρωτοβάθμιας) και κοινωνικής φροντίδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΟΙ ΡΟΜΑ ΤΩΝ ΣΟΦΑΔΩΝ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

3.1 Μελέτη περίπτωσης

Η μέθοδος συλλογής πληροφοριών του ποιοτικού υλικού που επιλέχθηκε είναι η επιτόπια έρευνα ή συμμετοχική παρατήρηση¹⁵⁰. Περιελάμβανε πέρα από την συστηματική παρατήρηση συμπεριφορών και διαδικασιών και μια σειρά συνεντεύξεων λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένων (μη δομημένων). Ουσιαστικά όμως πρόκειται περισσότερο για συζητήσεις παρά για συνεντεύξεις με στόχο την ανάλυση – καταγραφή του τόπου της κοινωνικής ζωής των Ρομά. Η μελέτη περίπτωσης συνίσταται στην ανάλυση ενός γενικού φαινομένου μέσα από μια συγκεκριμένη μορφή εκδήλωσης του (Κυριαζή, 2005β).

Η συμμετοχική παρατήρηση είναι ιδιαίτερα επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία για την συλλογή και μελέτη ενός πλούσιου ποιοτικού υλικού μίας τέτοιας κοινωνικής ομάδας. Στην παρούσα περίπτωση, ωστόσο, η ερευνά δεν ξεκίνησε από μηδενικό στάδιο καθώς υπήρχαν οι κατάλληλες βάσεις ώστε η έρευνα να ωριμάσει και να προχωρήσει σε μια αξιόλογη συλλογή ποιοτικών δεδομένων¹⁵¹, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η περιοχή των Σοφάδων Καρδίτσας είναι τόπος καταγωγής του γράφοντος. Η έρευνα έλαβε χώρα από τον Αύγουστο του 2012 έως και τον Ιανουάριο του 2013 και πραγματοποιήθηκε στον παλιό καταυλισμό των Ρομά, ο οποίος εδρεύει δίπλα στην πόλη των Σοφάδων, αλλά και στον νέο τους οικισμό τρία χιλιόμετρα από το κέντρο της πόλης.

Ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει αναλυτικά στοιχεία των συνεντεύξεων – ζητήσεων που πραγματοποιήθηκαν. Αφορούν ως επί το πλείστον μαρτυρίες Ρομά και κατοίκων μη Ρομά των Σοφάδων που έχουν άμεση επαφή μαζί τους¹⁵². Πρόκειται για ανθρώπους κλειδιά ή βασικούς πληροφορητές, οι οποίοι προσέφεραν άμεσες και

¹⁵⁰ Η συμμετοχική παρατήρηση συνίσταται στην συστηματική παρατήρηση κοινωνικών συμπεριφορών, κοινωνικής αλληλεπίδρασης – διαντίδρασης, κοινωνικών διαδικασιών και κοινωνικών πλαισίων. Προσφέρει άμεση άντληση πληροφορίας για ατομικές και κοινωνικές συμπεριφορές καθώς και την δυνατότητα διεξαγωγής ερευνητικής δουλειάς σε φυσικά περιβάλλοντα με αποτέλεσμα η συλλογή των δεδομένων και πληροφοριών να γίνεται σε βάθος. Εφαρμόζεται συνήθως για την έρευνα μικρών και συνεκτικών κοινωνικών ομάδων και αποσκοπεί στην εις βάθος ανάλυση και κατανόηση των ανθρώπινων και κοινωνικών σχέσεων. Τα βασικότερα στάδια της συμμετοχικής παρατήρησης είναι: η επιλογή του ερευνητικού προβλήματος, η πρόσβαση, η συλλογή και καταγραφή των δεδομένων, αλλά και η ανάλυση και παρουσίαση των δεδομένων αυτών (Κυριαζή, 2005α).

¹⁵¹ Για την διεξαγωγή της έρευνας δεν χρησιμοποιήθηκαν ερωτηματολόγια. Η θεωρία αναδύθηκε μέσα από τα εμπειρικά στοιχεία. Η ποιοτική προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων με κριτικό χαρακτήρα προσφέρεται για την ερμηνεία των δράσεων των ατόμων. Προσφέρεται ακόμη για την ανάδειξη της πραγματικότητας των ανθρώπων που ανήκουν σε ομάδες με πολιτισμικές ιδιαιτερότητες (Λυδάκη, 2001).

¹⁵² Λόγω της ανωνυμίας της πληροφορίας δεν εμφανίζονται τα πλήρη ονόματα των υποκειμένων.

έμμεσες ωφέλειες για την έρευνα του πεδίου. Ο ερευνητής συμμετέχει ως παρατηρητής και οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν δόθηκαν εφόσον πρώτα γνωστοποιούνταν στους υπολοίπους η ιδιότητα του και οι στόχοι της έρευνας.

Πίνακας 1: Αναλυτικά στοιχεία συνεντεύξεων Σοφαδιτών Ρομά & μη

	ΟΝΟΜΑ	ΦΥΛΟ	ΗΛΙΚΙΑ	ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ
ΡΟΜΑ					
1	E.	ΑΝΔΡΑΣ	62	ΕΡΓΑΤΗΣ ΓΗΣ	01/12/2012
2	M.	ΑΝΔΡΑΣ	50	ΕΡΓΑΤΗΣ ΓΗΣ	10/08/2012
3	B.	ΑΝΔΡΑΣ	35	ΕΜΠΟΡΟΣ	27/12/2012
4	Π.	ΑΝΔΡΑΣ	22	ΦΟΙΤΗΤΗΣ	01/12/2012
5	N.	ΑΝΔΡΑΣ	19	ΕΡΓΑΤΗΣ ΓΗΣ	10/08/2012
6	Γ.	ΓΥΝΑΙΚΑ	20	ΕΡΓΑΤΡΙΑ ΓΗΣ	27/12/2012
7	Φ.	ΓΥΝΑΙΚΑ	38	ΕΡΓΑΤΡΙΑ ΓΗΣ	10/08/2012
8	K.	ΓΥΝΑΙΚΑ	45	ΕΡΓΑΤΡΙΑ ΓΗΣ	01/12/2012
ΜΗ ΡΟΜΑ					
9	Σ.	ΑΝΔΡΑΣ	56	ΙΕΡΕΑΣ	30/08/2012
10	A.	ΑΝΔΡΑΣ	55	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ	28/01/2013
11	Γ.	ΓΥΝΑΙΚΑ	39	ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ	28/01/2013
12	N.	ΓΥΝΑΙΚΑ	36	ΝΟΣΗΛΕΥΤΡΙΑ	29/08/2012
13	O.	ΓΥΝΑΙΚΑ	39	ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΣ	29/08/2012
14	B.	ΑΝΔΡΑΣ	78	ΑΓΡΟΤΗΣ	22/10/2012
15	X.	ΑΝΔΡΑΣ	48	ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ Δ. ΣΟΦΑΛΩΝ	15/11/2012
16	Z.	ΓΥΝΑΙΚΑ	42	ΥΠΑΛΛΗΛΟΣ Δ. ΣΟΦΑΛΩΝ	30/01/2013

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίστηκαν κατά την διάρκεια των επιτόπιων παρατηρήσεων αφορούν κυρίως την αμυντική στάση των Ρομά που σημειώθηκε κατά τις επισκέψεις και στους δύο οικισμούς.

Στο παρόν κεφαλαίο θα αναπτυχθούν τα προβλήματα και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει η σημερινή κοινότητα των Σοφαδιτών Ρομά και θα γίνει μία προσπάθεια προσέγγισης της τσιγγάνικης κοινωνίας, της αντίληψής τους για το χώρο, της δομής και του τρόπου χρήσης του.

3.2 Η κοινότητα των Ρομά στους Σοφάδες

Η επαφή με τους Ρομά των Σοφάδων υπήρξε ένα έντονο παιδικό βίωμα. Η παρουσία τους στα πανηγύρια της επαρχίας κυρίως ως οργανοπαίχτες ήταν αδιαμφισβήτητη καθώς είχαν την πρωτοκαθεδρία. Παράλληλα, ένας μικρός καταυλισμός βρισκονταν κοντά σε οικογενειακό χωράφι. Καθημερινά υπήρχε επαφή με τους Ρομά, έρχονταν για να ζητιανέψουν ή για να πάρουν ότι απέμεινε από την σοδειά. Οι περισσότεροι ήταν αμόρφωτοι δεν γνώριζαν ιδιαίτερα την κουλτούρα των «άλλων», όμως με την παρουσία τους είχαν εξοικειωθεί οι περισσότεροι κάτοικοι γνωρίζοντας πολλές φορές τα ονόματά τους, ακούγοντας ιστορίες για τις οικογένειες τους και τους διωγμούς τους.

Η περιοχή των Σοφάδων¹⁵³ έχει αποτελέσει πόλο έλξης των Ρομά και έχει αναδειχθεί ως ένας από τους μεγαλύτερους οικισμούς στην Ελλάδα και ο μεγαλύτερος της Θεσσαλίας¹⁵⁴. Οι λόγοι συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού Ρομά στην πόλη των Σοφάδων πιθανότατα οφείλονται στη γεωγραφική θέση της περιοχής που βρίσκεται στο κέντρο της Ελλάδας και αποτελεί καθαρά αγροτική (εύφορη) περιοχή όπου προσφέρεται για φθηνή εργασία. Πέρα από αυτό στην αύξηση του πληθυσμού τους συμβάλλει και το γεγονός ότι γεννιούνται πολλά παιδιά, στην μεγάλη προσέλευση Ρομά προκειμένου να παντρευτούν και στους περιπλανώμενους που έρχονται και εγκαθίστανται τελικά μόνιμα. Σύμφωνα με τον Χ. υπάλληλο του Δήμου Σοφάδων η πρώτη εγγραφή των Ρομά έγινε το 1979 και συνεχίζεται μέχρι και

¹⁵³ Οι Σοφάδες είναι μια μικρή πόλη που κατοικείται ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους από τους Πελασγοί (Προέλληνες). Η ίδρυσή της πόλης χάνεται όμως μέσα στους αιώνες. Η ονομασία των Σοφάδων δεν έχει ξεκαθαριστεί μέχρι και σήμερα ετυμολογικά. Πιθανότατα πήρε το όνομα της από τους ομώνυμους «σοφάδες» (χωμάτινα υπερυψωμένα στις αυλές των σπιτιών τετράπλευρα σαν εξέδρες) που ήταν οι μικροί αυτοί «σοφάδες» το σήμα κατατεθέν του οικισμού. Η πόλη των Σοφάδων βρίσκεται στην Θεσσαλία και ανήκει στον νομό Καρδίτσας. Απέχει από την Καρδίτσα 15χλμ. και συνδέεται με αυτή με την εθνική οδό Αθηνών - Καρδίτσας. Από την Αθήνα απέχει 284χλμ. Ο Δήμος των Σοφάδων ανήκει στην περιφερειακή ενότητα Καρδίτσας και έχει πληθυσμό 24.764 κατοίκους κατά την απογραφή του 2011. Η θέση των Σοφάδων στον Θεσσαλικό κόμπο και η σύνδεση της με τις μεγάλες πόλεις της Θεσσαλίας (Τρίκαλα, Βόλο, Λάρισα), της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης συντέλεσαν στην ανάπτυξη της κομμόπολης με γρήγορους ρυθμούς από την περίοδο του 1881 μετά και την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας στην ελεύθερη Ελλάδα. Η εβδομαδιαία εμποροπανήγυρις που πραγματοποιείται μέχρι και σήμερα κάθε Σάββατο μετέτρεψε τους Σοφάδες σε μοντέρνα κομμόπολη της δυτικής Θεσσαλίας. Η ανάπτυξη όμως ανακοπήθηκε από τον σεισμό τον Απρίλιο του 1954 με αποτέλεσμα να καταστραφεί το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής και να χάσει την πορεία που είχε καθώς χρειάστηκε αρκετός χρόνος μέχρι να ανοικοδομηθεί ξανά η πόλη. «Η πόλη των Σοφάδων», *χ.χ.*, <http://sofades.tragazikis.com>, (τελευταία πρόσβαση στις: 11/12/2012).

¹⁵⁴ Στον θεσσαλικό κάμπο σήμερα συναντάμε σε αρκετές περιοχές οικισμούς (καταυλισμούς) των Ρομά: Νομός Μαγνησίας: Νέα Ιωνία και Αγία Παρασκευή. Νομός Λαρίσης: Νέα Σμύρνη, Φάρσαλα και Τύρναβο. Νομός Τρικάλων: Άγιοι Απόστολοι, Ράξα και Κηπάκι. Νομός Καρδίτσας: Καρδίτσα, Μάυρικα και Σοφάδες.

σήμερα. Κατά τις εκτιμήσεις του Δήμου ο πληθυσμός των νόμιμων Ρομά αυξάνεται συνεχώς και ανέρχεται σε περισσότερους από δύο χιλιάδες εξακοσίους μόνιμους κατοίκους, ενώ όσον αφορά τους ξένους Ρομά, δηλαδή τους σκηνίτες ή συγγενείς Ρομά, ξεπερνούν τους χίλιους. Βέβαια οι ίδιοι οι Ρομά υποστηρίζουν ότι ανέρχονται στους πέντε με έξι χιλιάδες στο σύνολο τους¹⁵⁵. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα αστικοδημοτικά θέματα που αντιμετωπίζει ο Δήμος Σοφάδων αφορούν κυρίως τους «σκηνίτες» Ρομά που συναντώνται σε μεγάλο ποσοστό και οι οποίοι μένουν τους περισσότερους μήνες του χρόνου στην περιοχή και μερικοί εξ αυτών δεν είναι δηλωμένοι σε κάποιο μητρώο, δεν διαθέτουν ταυτότητες ή και πιστοποιητικά γέννησης. Ουσιαστικά δεν είναι καν δημότες αν και βρίσκονται κατά μεγάλα χρονικά διαστήματα μόνιμα στην περιοχή. Παρόλα αυτά ο Δήμος δεν έχει εκδιώξει όσους Ρομά δεν είναι εγγεγραμμένοι στα δημοτικά μητρώα¹⁵⁶.

Από την άλλη, με βάση την Ζ. υπάλληλο του Δήμου Σοφάδων, οι Ρομά που έχουν δικαίωμα ψήφου ανέρχονται στους χίλιους διακόσιους ογδόντα στις τελευταίες εκλογές. Η παρουσία τους στις περισσότερες εκλογές είναι ιδιαίτερα αισθητή και μέχρι πρόσφατα υπήρχε η άποψη ότι μπορούσαν να εκλέξουν Δήμαρχο. Αυτό συνέβαινε από τη μία εξαιτίας του μεγάλου αριθμού τους και από την άλλη γιατί σε περιόδους εκλογών υπήρχε πάντα η φήμη ότι οι εκάστοτε υποψήφιοι Δήμαρχοι χρημάτιζαν τους Ρομά με στόχο να τους υποστηρίξουν. Μετά το σχέδιο Καλλικράτη και την συγχώνευση των Δήμων η κατάσταση άλλαξε καθώς η δημοτική ενότητα Σοφάδων αυξήθηκε.

Το βασικό και επαναλαμβανόμενο παράπονο των Ρομά είναι ότι ο εκάστοτε Δήμαρχος τους έχει ανάγκη μόνο κατά την διάρκεια των εκλογών: «Οι δήμαρχοι μας είχαν ανάγκη μόνο στις εκλογές και μας έταζαν πράγματα που ποτέ δεν γίνονταν. Τώρα οι νέοι δήμαρχοι δεν θα μας χρειάζονται για να τους ψηφίσουμε και να τους υποστηρίξουμε, ενώ κάποτε με την ψήφο μπορούσαμε να βγάλουμε δήμαρχο¹⁵⁷», δήλωσε του Ε., ετών εξήντα δύο. Βέβαια παρόλα τα παράπονά τους δεν έχει δημιουργηθεί μέχρι σήμερα κανένα περιστατικό εντάσεων Ρομά με την τοπική

¹⁵⁵ Οι μη Ρομά της περιοχής των Σοφάδων ανέρχονται με βάση την απογραφή του 2011 σε τρεις χιλιάδες διακόσιους κατοίκους.

¹⁵⁶ Τέτοια περιστατικά έχουμε στις περιοχές του Ασπροπύργου Αττικής το 1999 και στα Τρίκαλα Θεσσαλίας όπου οι Δήμοι δεν διευκόλυναν τις νόμιμες συναλλαγές των Ρομά με τις υπηρεσίες τους, ώστε να τους εξαναγκάσουν να φύγουν από τα όρια του Δήμου τους.

¹⁵⁷ Η αφήγηση σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο είναι συχνή στους Ρομά. Μπορεί η κάθε οικογένεια να κρατάει απόσταση από τις άλλες, για εκείνους τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όμως είναι κοινά, αφορούν όλη την τσιγγάνικη κοινότητα και όχι την κάθε φάρα ξεχωριστά.

αυτοδιοίκηση, ενώ για τα προβλήματά τους δεν κατηγορούν αποκλειστικά την τοπική κοινωνία, αλλά πιστεύουν ότι η πολιτεία φταίει που τους έχει αφήσει στο περιθώριο.

Για την ανάδειξη των κοινωνικών προβλημάτων στις δημοτικές και κρατικές αρχές οι Ρομά των Σοφάδων έχουν το δικό τους σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης και εκλέγουν τον δικό τους «Πρόεδρο». Διαθέτουν ακόμη και ένα άτυπο θεσμικό όργανο, το συμβούλιο των γερόντων, το οποίο απαρτίζεται από αρχηγούς των ευρέων οικογενειών. Τα θεσμικά όργανα των κοινοτήτων των Ρομά δεν έχουν καμία δύναμη να εφαρμόσουν οποιαδήποτε πολιτική, καθώς δεν είναι αναγνωρισμένα ως νομικά πρόσωπα, ως ΟΤΑ (Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης), αλλά αποτελούν το μοναδικό πολιτικό μέσο εκπροσώπησης τους¹⁵⁸.

Πέρα από τα προηγούμενα, τα ποσοστά του πληθυσμού των Σοφαδιτών Ρομά ανά ηλικιακή ομάδα είναι δύσκολο να προσδιοριστούν καθώς ούτε ο Δήμος Σοφάδων έχει ακριβή στοιχεία. Από έρευνα του γράφοντος ο ακόλουθος πίνακας παρουσιάζει κατά προσέγγιση την ηλικιακή κατανομή του τσιγγάνικου πληθυσμού:

Πίνακας 2: Ποσοστά ανά ηλικιακή κατανομή Σοφαδιτών Ρομά σήμερα

ΗΛΙΚΙΑ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1 – 15	36%
15 – 30	34%
30- 50	18%
50 & ΑΝΩ	12%

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι ο μέσος όρος ζωής των Ρομά κυμαίνεται στα εξήντα πέντε έτη αρκετά μικρότερος σε σχέση με εκείνον της κυρίαρχης κοινωνίας. Τα μεγαλύτερα ποσοστά του πληθυσμού συναντώνται στις ηλικίες μέχρι των τριάντα χρόνων.

3.2.1 Ιστορία

Οι Σοφαδίτες Ρομά ρίζωσαν στην πόλη αρκετές δεκαετίες πριν. Ως προς την πρώτη τους άφιξη στην περιοχή υπάρχουν δύο εκδοχές. Η πρώτη, σύμφωνα πάντα με

¹⁵⁸ Κύρος στην τσιγγάνικη κοινωνία έχουν αυτοί που διαθέτουν χρήματα και περιουσία και όχι οι πρόεδροί τους που πολλές φορές είναι αυτόκλητοι χωρίς καμία εξουσία παρόλο που παρουσιάζονται ως εκπρόσωποι των Ρομά.

μαρτυρίες των γηραιότερων κατοίκων, υποστηρίζει ότι διέμενε μια μεγάλη οικογένεια Ρομά στο κέντρο της πόλης πριν το 1940 και η βασική ασχολία της οικογένειας ήταν ο χάλυβας (σιδεράδες) και αρχικά έμεναν σε αντίσκηνα. Για το λόγο αυτό οι υπόλοιποι κάτοικοι τους προσομοιάζουν με τους «Γύφτους¹⁵⁹», ενώ η γειτονιά ονομάστηκε «Γύφτικα». Τα παραπήγματα που είχαν κτιστεί στην συγκεκριμένη γειτονιά θεωρήθηκαν παράνομα με αποτέλεσμα να γίνει απαλλοτρίωση της περιοχής την δεκαετία του 50' και να αξιοποιηθεί ο χώρος προς όφελος του Δήμου¹⁶⁰. Ως αντάλλαγμα τους δόθηκε μια μικρή έκταση κοντά στο σταθμό του τρένου όπου ζουν μέχρι και σήμερα¹⁶¹.

Η δεύτερη εκδοχή, όπως περιγράφεται από τον Β., κάτοικο Σοφάδων ετών εβδομήντα οχτώ (μη Ρομά) είναι η εξής: «Στο σημείο που βρίσκεται ο καταυλισμός σήμερα διέθετα μια μικρή έκταση όπου την πούλησα σε μια οικογένεια Ρομά. Έξω από τους Σοφάδες είχε εγκατασταθεί ένας μικρός αριθμός Ρομά και διέμενε στο σημείο αυτό σε αντίσκηνα από την περίοδο του 1945- 1946. Η θέση της περιοχής ήταν και τότε υποβαθμισμένη υπήρχαν μόνο μποστάνια και αλώνια και χρησιμοποιούνταν μόνο για αγροτικές εργασίες. Το γεγονός αυτό έδωσε την ευκαιρία σε κάποιους από τους Ρομά να δουλέψουν εκεί και με το πέρασμα των χρόνων η περιοχή να αξιοποιείται μόνο από εκείνους. Η μικρή αυτή έκταση καθώς και οι γύρω εκτάσεις απαξιώθηκαν και αγοράστηκαν σε αρκετά οικονομική τιμή από οικογένειες Ρομά. Η ενέργεια αυτή οδήγησε και άλλες οικογένειες να εγκατασταθούν στην περιοχή σχηματίζοντας έναν πυρήνα που συσπείρωνε γύρω του και άλλους Ρομά καθώς υπήρχε ελεύθερος χώρος¹⁶²». Ο χώρος αυτός σήμερα ουσιαστικά δεν επαρκεί καθώς η αύξηση του αριθμού των Ρομά έχει συντελέσει στην δημιουργία ενός γκέτο¹⁶³.

¹⁵⁹ Θα πρέπει στο συγκεκριμένο σημείο να τονιστεί ότι οι κάτοικοι μη Ρομά των Σοφάδων όταν αναφέρονται στους Ρομά τους προσφωνούν «Γύφτους» ή «Τσιγγάνους», χωρίς να γνωρίζουν οι περισσότεροι αν υπάρχει κάποια διαφορά ανάμεσα στους όρους. Οι Σοφαδίτες Ρομά από την δική τους πλευρά αποδέχονται τους όρους «Ρομά» ή «Τσιγγάνοι». Ο πιο αποδεκτός και πιο πολιτικά ορθός όρος είναι «Ρομά».

¹⁶⁰ Στην συγκεκριμένη γειτονιά σήμερα υπάρχει το ΚΑΠΗ (Κέντρο Ανοιχτής Προστασίας Ηλικιωμένων) των Σοφάδων.

¹⁶¹ Η συγκεκριμένη οικογένεια υποστηρίζει ότι η καταγωγή τους είναι από την Ήπειρο και ότι δεν είναι Ρομά.

¹⁶² Η έκταση του συνοικισμού υπολογίζεται περίπου στα εκατόν εβδομήντα στρέμματα και ο υπόλοιπος χώρος που έχει απομείνει γύρω από τον καταυλισμό προορίζεται για πώληση καθώς είναι χωράφια που ανήκουν σε έλληνες αγρότες.

¹⁶³ Στις περιοχές αυτές συνήθως διαμένουν μειονότητες οι οποίες είναι κοινωνικά αποκλεισμένες, απομονωμένες και περιθωριοποιημένες από την κυρίαρχη κοινωνία. Οι συνθήκες διαβίωσης στα γκέτο δεν είναι κατάλληλες, στερούμενες των βασικών αναγκών για την επιβίωση.

Η καταγωγή των Σοφαδιτών Ρομά είναι δύσκολο να καθοριστεί καθώς ούτε οι ίδιοι τη γνωρίζουν. Οι περισσότεροι προέρχονται από πολλές περιοχές της Ελλάδας ακόμη και από τη Μικρά Ασία, πληροφορία που μας δίνει η Φ., ετών τριάντα οχτώ: «Εδώ είμαστε πολλές οικογένειες από όλη την Ελλάδα από την Πελοπόννησο ακόμη και από την Μικρά Ασία. Οι παππούδες μου ήρθαν εδώ από το 1960».

Οι Ρομά εξαιτίας της ανησυχίας ή του φόβου ενός διωγμού δύσκολα θα παραδεχτούν ότι προέρχονται από κάποιον άλλο τόπο, για αυτό πολλές φορές δίνουν ασαφή απάντηση: «Εδώ γεννήθηκα, είμαι από εδώ, όχι από την Ινδία που λένε οι δικοί σας ή δείχνουν οι τηλεοράσεις», δήλωση του Ε., ετών εξήντα δύο. Από την άλλη, λόγω της μακρόχρονης παραμονής τους στην περιοχή επιμένουν ότι είναι μόνιμοί κάτοικοι και ότι κανείς δεν μπορεί να τους διώξει: «Ζούμε εδώ αρκετά χρόνια. Είμαστε έλληνες πολίτες και πηγαίνουμε στρατό όμως νοιώθουμε ότι δεν έχουμε πατρίδα», δήλωση του Μ., ετών πενήντα.

Σχετικά με την αρχική καταγωγή τους ο Β., ετών τριάντα πέντε, υποστηρίζει: «Είμαστε από την Ινδία καθώς η γλώσσα μας έχει ινδικές ρίζες, αυτό πιστεύω, καθώς αποδεικνύεται και από γλωσσολόγους που έχουν ασχοληθεί με την τσιγγάνικη διάλεκτο». Σχετικά με την διάλεκτό¹⁶⁴ τους αναφέρει: «Στην Ελλάδα οι Ρομά μιλάμε την Βλάχουρα Ρομά που περιλαμβάνει λέξεις από τις χώρες που πέρασαν όλοι οι Ρομά. Η γλώσσα μας δεν ξέρουμε γιατί έχει κενά. Ιστορίες των γηραιότερων κάνουν λόγω ότι ο θεός όταν μοίραζε γλώσσες ο τσιγγάνος καθυστέρησε να πάει καθώς σταμάτησε σε έναν γάμο και όταν πήγε τελικά δεν είχε κάπου για να την γράψει. Την έγραψε σε ένα καρπούζι και στην διάρκεια της επιστροφής σταμάτησε πάλι σε έναν γάμο για να διασκεδάσει και όταν τελικά πήρε το δρόμο της επιστροφής διαπίστωσε ότι ένα κομμάτι από το φρούτο είχε εξαφανιστεί, ίσως από κάποιο ζώο». Η τέχνη του παραμυθά δεν απουσιάζει και από την γκετοποιημένη κοινότητα των Σοφαδιτών Ρομά καθώς αποτελεί μέρος της κοινωνικής τους συνείδησης¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Στην τσιγγάνικη προφορική γλώσσα δεν υπάρχουν οι αριθμοί επτά έως και δέκα. Στην θέση τους χρησιμοποιούν τους αντίστοιχους ελληνικούς αριθμούς.

¹⁶⁵ Το παραμύθι είναι μέρος της τσιγγάνικης ζωής. Οι αγράμματοι Ρομά το χρησιμοποιούν ως αποκλειστικό μέσο επικοινωνίας στον προφορικό τους λόγο. Οι ιστορίες τους αγγίζουν την τσιγγάνικη κοινωνία καθώς με τα παραμύθια οι Ρομά μπορούν να ονειρεύονται για μια καλύτερη ζωή, τουλάχιστον πιο ανεκτή.

3.2.2 Χαρακτηριστικά

Οι οικογένειες των Σοφαδιτών Ρομά είναι όλες πολυμελείς και υπολογίζονται σε είκοσι μεγάλες οικογένειες¹⁶⁶. Δεν συναντάει κανείς στους δύο οικισμούς οικογένεια που να έχει λιγότερα από τέσσερα παιδιά: «Έχω έξι παιδιά και τα τέσσερα είναι παντρεμένα. Συνολικά έχω επτά εγγόνια», δήλωση της Φ., ετών τριάντα οχτώ. Σε πολλές περιπτώσεις υπάρχουν οικογένειες που έχουν περισσότερα παιδιά από το μέσο όρο και αυτό γιατί τα παιδιά τους γεννούν πριν την ενηλικίωση και δηλώνουν τα παιδιά τους ως παιδιά των γονιών τους.

Αρχηγός της οικογένειας είναι ο σύζυγος και εκείνος που έχει περισσότερη επαφή με τον έξω κόσμο. Ο ρόλος της γυναίκας περιορίζεται μέσα στο σπίτι και στις δουλειές του συζύγου της, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η γνώμη της δεν μετράει. Η Ρόμισσα αποκτά κύρος και αυτονομία¹⁶⁷ στην τσιγγάνικη κοινωνία με την μητρότητα, όμως πάντα παραμένει στην ιδιοκτησία του συζύγου. Τα μικρά παιδιά και κυρίως τα κορίτσια είναι πάντα υπό την αυστηρή επίβλεψη της μητέρας. Είναι μια κλειστή κοινωνία και τα νέα μαθαίνονται γρήγορα για αυτό και τα μικρά κορίτσια ελέγχονται.

Οι ηλικιωμένοι από την άλλη όταν είναι σε προχωρημένη ηλικία μένουν μόνοι τους σε έναν μικρό χώρο κοντά στους δικούς τους. Ποτέ δεν παραιτούνται από την ζωή και όπου μπορούν προσφέρουν βοήθεια στην οικογένειά τους. Στην διευρυμένη τσιγγάνικη οικογένεια όλα τα μέλη της παραμένουν και ζουν μαζί το ένα κοντά στο άλλο. Με άλλα λόγια οι Ρομά από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους μέχρι και το τέλος παραμένουν στους κόλπους της διευρυμένης οικογένειας.

3.2.2.1 Απασχόληση

Το 50% του συνολικού πληθυσμού των Σοφαδιτών Ρομά ζει μόνιμα εδώ και αρκετά χρόνια στους Σοφάδες και οι μετακινήσεις τους περιορίζονται σε κοντινές αποστάσεις κυρίως τους θερινούς μήνες. Οι βασικές ασχολίες τους είναι το γυρολογικό εμπόριο

¹⁶⁶ Η μεγαλύτερη οικογένεια ανέρχεται στα διακόσια μέλη. Οι υπόλοιπες οικογένειες είναι συνήθως από εκατό μέλη.

¹⁶⁷ Στις Ρόμισσες υπάρχει μια διαφοροποίηση σε σχέση με τα δυτικά πρότυπα ομορφιάς. Για τους Ρομά μια αδύνατη Ρόμισσα θεωρείται ότι έχει μια δύσκολη ζωή. Από την αντίθετη πλευρά η ευτραφής γυναίκα θεωρείται πως έχει μια καλή ζωή.

και η απασχόλησή τους ως εργάτες γης. Το 80% των Ρομά μεταναστεύει επί έξι μήνες τον χρόνο για εργασία στην συλλογή ντομάτας, τεύτλων και βαμβακιού. Σήμερα μόλις το 1% των Σοφαδιτών Ρομά καλλιεργεί δική του γη καθώς οι περισσότεροι δουλεύουν σε άλλες ιδιοκτησίες. Αρκετοί εκφράζουν την δυσαρέσκεια τους ότι δεν μπορούν να βρουν δουλειά εύκολα ούτε και ως εργάτες γης: «Σήμερα δεν μας παίρνουν για δουλειά στα χωράφια όπως παλιότερα, προτιμούν τους Αλβανούς. Σήμερα πεινάμε», δήλωση του Ε., ετών εξήντα δύο.

Σύμφωνα με στοιχεία του Δήμου Σοφάδων το 80% του πληθυσμού των Ρομά κάνει φορολογική δήλωση και το 20% λόγω της αστάθειας της εργασίας τους ή λόγω των ευκαιριακών δουλειών που βρίσκουν το αποφεύγουν. Το 40% είναι ασφαλισμένοι στον ΟΓΑ (Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων) ως εργάτες γης και ένα άλλο 40% στην πρόνοια, ενώ κάποιοι κατέφυγαν στον ΟΑΕΔ (Οργανισμός Απασχολήσεως Εργατικού Δυναμικού) για κάρτα ανεργίας ώστε να καταφέρουν να ασφαλιστούν στο ΙΚΑ (Ιδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων). Το 20% του τσιγγάνικου πληθυσμού δεν μπορεί να ασφαλιστεί σε κανένα ταμείο. Όσοι δεν έχουν δυνατότητα ασφάλισης προμηθεύονται το πιστοποιητικό απορίας, το οποίο παρέχει δωρεάν περίθαλψη σε δημόσια νοσοκομεία, αν και πρέπει να τονιστεί ότι είναι δύσκολο να εξασφαλιστεί.

Αρκετοί είναι άνεργοι και ζουν μόνο από τα επιδόματα¹⁶⁸ που παίρνουν ή από κάποια ευκαιριακά μεροκάματα. Υπάρχει και ένα μικρό ποσοστό όπου είναι έμποροι φρούτων και ελάχιστοι που ασχολούνται με την συλλογή σιδηρικών και την πώλησή τους. Αρκετοί Ρομά ασχολούνται και με την ανακύκλωση χάρτινων και μεταλλικών αντικειμένων. Βέβαια για να καταφέρουν να συλλέξουν τις κατάλληλες ποσότητες καταφεύγουν στις χωματερές πράγμα που επιβαρύνει την υγεία τους.

Στους Σοφάδες υπάρχουν ακόμη και μερικοί πλανόδιοι μουσικοί Ρομά οι οποίοι προσπαθούν να βγάλουν τα προς το ζην. Είναι αυτοδίδακτοι καθώς δεν έχουν γνώσεις θεωρητικές και συνήθως κινούνται στα όρια του νομού της Καρδίτσας όπου ψάχνουν να βρουν δουλειά. Ορισμένοι έχουν αναπτύξει καλή φήμη με αποτέλεσμα να παίζουν σε γάμους μη Ρομά¹⁶⁹ και σε πανηγύρια όπου η παρουσία τους θεωρείται απαραίτητη¹⁷⁰. Ορισμένοι ωστόσο μουσικοί εξαιτίας της ενασχόλησής τους με την

¹⁶⁸ Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις Ρομά που δηλώνουν έξι αντί τέσσερα παιδιά προκειμένου να παίρνουν τα επιδόματα.

¹⁶⁹ Οι πιο γνωστοί Ρομά μουσικοί (κλαριντζήδες) στην περιοχή των Σοφάδων είναι: ο Σαλής Σ., ο Λαβίδας Θ. και ο Νικήτας Κ..

¹⁷⁰ Παίζουν ακόμη και σε κηδείες συνήθως στα μοιρολόγια όταν έχει χαθεί ένα μικρό παιδί.

καλλιέργεια γης ως εργάτες χάνουν δουλειές ως οργανοπαίχτες και δραστηριοποιούνται κυρίως στις κοινωνικές εκδηλώσεις των συμπατριωτών τους.

Αρκετές γερόντισσες από την άλλη, προκειμένου να εξασφαλίσουν κάποια χρήματα καταφεύγουν στην χαρτομαντεία, ρίχνουν τα χαρτιά και λένε την μοίρα. Γνωστή σε όλους είναι η φράση: «Δώς μου κάτι να σου πω το τυχερό σου». Μερικές Ρόμισσες ασχολούνται και με το κέντημα, αλλά τα εργόχειρα τους κυρίως προορίζονται για την ημέρα της προίκας: «Πλέκουμε για τα προικιά μας και για τον στολισμό των ρούχων μας», δήλωση της Φ., ετών τριάντα οχτώ. Αρκετές Ρόμισσες ακόμη ακολουθούν τον σύζυγο τους στην γύρα¹⁷¹.

Οι αργίες και οι γιορτές είναι οι πιο κατάλληλοι περίοδοι για να πουλήσουν τα εμπορεύματα τους ως πλανόδιοι, ενώ τα πανηγύρια της επαρχίας είναι από τα πιο κερδοφόρα για τους Σοφαδίτες Ρομά. Οι μέρες και οι ώρες της δουλειάς ρυθμίζονται λοιπόν ανάλογα με τις ανάγκες και τις εκάστοτε συνθήκες. Έχουν μάθει να ρυθμίζουν τις δουλειές τους όπως εκείνοι νομίζουν. Ζούνε έξω από τους δικούς μας χρόνους τους οποίους δεν υιοθετούν.

Μερικοί Ρομά ασχολούνται και με το ποδόσφαιρο¹⁷². Για αρκετά χρόνια υπήρξε μία ποδοσφαιρική ομάδα Ρομά, οι «Μαυραετοί», η οποία έπαψε να υπάρχει εδώ και ένα χρόνο περίπου. Το συγκεκριμένο σωματείο είχε ιδρυθεί την δεκαετία του 1980. Η ομάδα των Μαυραετών δεν είχε δικό της γήπεδο, έπαιζαν σε βοηθητικό γήπεδο δίπλα από το αθλητικό στάδιο των Σοφάδων παρόλο που το 2004 δημιουργήθηκε ένα γήπεδο στον νέο οικισμό, στο οποίο σήμερα εκεί κανείς συναντάει έναν άδειο χώρο καθώς οι ίδιοι οι Ρομά έκλεψαν οτιδήποτε μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν ή να πουλήσουν από το χώρο του γηπέδου. Τα προβλήματα που οδήγησαν στην διάλυση της ομάδας ήταν η έλλειψη χώρου προπόνησής και η έλλειψη χρημάτων¹⁷³. Ορισμένοι ωστόσο Ρομά παίζουν σήμερα σε ομάδες (μικτές) μη Ρομά των γύρω περιοχών, αλλά και στην ποδοσφαιρική ομάδα του «Ηρακλή» Σοφάδων¹⁷⁴.

¹⁷¹ Εξαιτίας της πολύωρης εργασίας των γονιών και του μη σταθερού ωραρίου κάποια από τα παιδιά μένουν πίσω στον καταυλισμό, με αποτέλεσμα να είναι ανεξέλεγκτα και μερικά να οδηγούν αυτοκίνητα μόνα τους χωρίς την παρουσία κάποιου ενήλικα και δεν είναι λίγα τα περιστατικά ατυχημάτων.

¹⁷² Η σχέση των Σοφαδιτών Ρομά με τον αθλητισμό θα λέγαμε πως είναι αμυδρή καθώς υπάρχει ανυπαρξία υλικοτεχνικής υποδομής και προγραμμάτων μαζικού αθλητισμού για εκείνους.

¹⁷³ Σήμερα υπάρχει μόνο μια ερασιτεχνική ομάδα Ρομά οι «Αετοί», οι οποίοι δεν έχουν δικό τους γήπεδο και προπονούνται σε βοηθητικό στάδιο σε κοντινή περιοχή από τους Σοφάδες.

¹⁷⁴ Εκτός από το ποδόσφαιρο δεν συναντάται σε άλλο άθλημα κανένας Σοφαδίτης Ρομά, ενώ καμία Ρόμισσα δεν έχει ασχοληθεί μέχρι σήμερα με κανένα άθλημα.

Η τσιγγάνικη κοινότητα των Σοφάδων σε αντίθεση με τα σύγχρονα αστικά κέντρα είναι μια παραδοσιακή κλειστή κοινωνία. Όπου βρίσκουν ευκαιρία διατυμπανίζουν ότι θέλουν μια μόνιμη εργασία, όμως στην πραγματικότητα δύσκολά μπορούν να αποβάλλουν τα ταξίδια που είναι μια πατροπαράδοτη πρακτική. Η ζωή τους είναι ένα συνεχές ταξίδι: «Τα ταξίδια είναι μέσα μας έτσι μάθαμε από τους πατεράδες μας και τους παππούδες μας», δήλωσε του Μ., ετών πενήντα.

3.2.2.2 Θρησκεία

Οι Σοφαδίτες Ρομά διατηρούν τις δοξασίες τους ανεξάρτητα από το θρήσκευμα τους¹⁷⁵. Οι περισσότεροι είναι θρήσκοι σπάνια όμως πηγαίνουν στην εκκλησία με εξαίρεση τις μεγάλες γιορτές¹⁷⁶. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μεγαλύτερο μέρος του τσιγγάνικου πληθυσμού του είναι μάρτυρες του Ιεχωβά¹⁷⁷, χωρίς να γνωρίζουμε τους λόγους υιοθέτησης της συγκεκριμένης θρησκείας. Παράλληλα, η αποδοχή της συγκεκριμένης θρησκείας από τους Ρομά έχει δημιουργήσει «έχθρες¹⁷⁸» ανάμεσα σε συγγενικές οικογένειες. Οι Σοφαδίτες Μάρτυρες του Ιεχωβά επιδεικνύουν την προσήλωση στην θρησκεία τους παρακολουθώντας συναθροίσεις δύο φορές την εβδομάδα στη πόλη της Καρδίτσας. Επιπροσθέτως, πιστεύουν και στη μαγεία: «Στα Φάρσαλα (Θεσσαλία) χρησιμοποιούμε κούκλες ντυμένες και διάφορα άλλα αντικείμενα για να έχουμε υγεία και καλή μοίρα. Το συγκεκριμένο τελετουργικό ονομάζεται Χαϊμαλί¹⁷⁹ και γίνεται μόνο μια φορά τον χρόνο την Μεγάλη Πέμπτη. Είναι δύσκολο αν δεν έχεις πάει να σου περιγράψω τι ακριβώς γίνεται κατά την

¹⁷⁵ Είναι γεγονός ότι η επιφανειακή αποδοχή των τοπικών θρησκευτικών δοξασιών, η εμμονή σε παγανιστικές λατρείες και μαγανείες διέπρυναν το χάσμα ανάμεσα στους Ρομά και την εδραία κοινωνία.

¹⁷⁶ Στις μεγάλες γιορτές - αργίες οι Ρομά δεν δουλεύουν.

¹⁷⁷ Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αποτελούν επίσημη χριστιανική θρησκεία. Η βάση της πίστης τους είναι η Αγία Γραφή, αλλά διαφέρει σε αρκετά ζητήματα από την παραδοσιακή Εκκλησία. Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά έκαναν την εμφάνισή τους πριν εκατόν τριάντα χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Όπως υποστηρίζουν οι ίδιοι αποτελεί αναβίωση της πρώτης Χριστιανικής Εκκλησίας. Η βασική θεματολογία των κηρυγμάτων τους είναι ότι η άδικη τάξη πραγμάτων βρίσκεται στις «έσχατες ημέρες» της και σύντομα ο θεός θα αναλάβει δράση για να τιμωρήσει τους άδικους ανθρώπους και να δώσει ζωή στους δίκαιους. Στην Ελλάδα δραστηριοποιούνται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και έχουν πλήρη νομική αναγνώριση ως θρησκεία. Παρόλο τον συνεχή πόλεμο που έχουν δεχτεί μέχρι και σήμερα από την Ελληνορθόδοξη εκκλησία συνεχίζουν να ακμάζουν. «Μάρτυρες του Ιεχωβά. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια», <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 23/01/2013).

¹⁷⁸ Συγγενικές οικογένειες από άλλες περιοχές έρχονται σε προστριβές με τους Σοφαδίτες Ρομά καθώς διαφωνούν με την υιοθέτηση της συγκεκριμένης θρησκείας ενώ δεν είναι και λίγα τα περιστατικά δημόσιας διένεξης ακόμη και σε χώρους εκτός οικισμού.

¹⁷⁹ «Χαϊμαλί» με την ευρεία ονομασία του καλείται το φυλαχτό.

διάρκεια του. Είχα πάει μόνο μια φορά όταν ήμουν αρκετά μικρός», δήλωση του Ν., ετών δεκαεννέα.

Σύμφωνα με μαρτυρία του πάτερα της ενορίας του Αγίου Κωνσταντίνου, στην οποία υπάγονται οι Ρομά αντλούμε τις εξής πληροφορίες: «Όλοι οι Ρομά βαπτίζονται¹⁸⁰, όμως σπάνια παντρεύονται στην εκκλησία. Τελούν τον εθιμικό τους γάμο κάτι που η εκκλησία το απαγορεύει καθώς παντρεύονται συγγενικές οικογένειες μεταξύ τους. Εξομολογούνται σπάνια και παρακολουθούν την εκκλησία μόνο κάποιες ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδας». Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι, πριν από δύο χρόνια υπήρξε κίνδυνος η ενορία του Αγίου Κωνσταντίνου να κλείσει. Η έλλειψη κόσμου ιδιαίτερα τις Κυριακές αλλά κυρίως την Μεγάλη Εβδομάδα είχε οδηγήσει στην απόφαση αυτή¹⁸¹.

Οι μεγαλύτερες γιορτές για τους Σοφαδίτες Ρομά είναι η Πρωτοχρονιά, το Πάσχα και η γιορτή του Αγίου Γεωργίου¹⁸². Η γιορτή του Αγίου Γεωργίου είναι ιδιαίτερη για εκείνους καθώς αφενός, σηματοδοτεί την αρχή της άνοιξης και αφετέρου, είναι η περίοδος έναρξης των γάμων στην κοινότητα και το έναυσμα για το ξεκίνημα των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων ως εργάτες γης.

Αξίζει να σημειώσουμε επίσης ότι αρκετοί Ρομά από διάφορα μέρη της Ελλάδας τον δεκαπενταύγουστο επισκέπτονται την εικόνα της παναγίας της Τήνου για να την προσκυνήσουν¹⁸³. Πέρα από το θρησκευτικό συναίσθημα που εμπεριέχει ο λόγος της επίσκεψης τους είναι και μια ευκαιρία να δουν μακρινούς τους συγγενείς: «Τους συγγενείς που μένουν μακριά από τους Σοφάδες τους βλέπω μια φορά τον χρόνο στο προσκύνημα της Τήνου», δήλωση της Φ., ετών τριάντα οχτώ.

3.2.2.3 Ενδυμασία

Οι Σοφαδίτες Ρομά ντύνονται με το σύνηθες παραδοσιακό τρόπο επηρεασμένοι από την Ανατολή (Ινδία) και την Τουρκία. Φανταχτερά χρώματα κοσμούν την «εξωτικά»

¹⁸⁰ Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το βαπτιστικό τους όνομα οι Ρομά το χρησιμοποιούν μόνο έξω από την κοινότητα.

¹⁸¹ Οι ενορίτες μη Ρομά του Αγίου Κωνσταντίνου επέλεξαν να πηγαίνουν σε άλλη ενορία της περιοχής. Πιθανότατα η παρουσία των Ρομά την Μεγάλη Εβδομάδα ενοχλούσε.

¹⁸² Τα γλέντια των Ρομά που πραγματοποιούνται προς τιμή ενός αγίου θυμίζουν τα δικά μας πανηγύρια που πραγματοποιούνται στα ξωκλήσια.

¹⁸³ Η παναγία για τους Ρομά λατρεύεται ως θεότητα, συμβολίζει την αγνότητα της γυναίκας.

ντυμένη Ρόμισσα¹⁸⁴. Οι Ρόμισσες συνήθως κυκλοφορούν εκτός οικισμού με σαγιονάρες ή τσόκαρα και φοράνε μακριά φούστα, πουκάμισο και σουστέν¹⁸⁵. Η συγκεκριμένη ενδυμασία διευκολύνει τις Ρόμισσες στην καθημερινή τους ζωή: «Τα ρούχα μας θέλουμε να είναι φαρδιά και άνετα αλλιώς δεν μπορούμε να δουλέψουμε», δήλωση της Κ., ετών σαράντα πέντε.

Στο εσωτερικό του καταυλισμού παρατηρούνται αρκετές Ρόμισσες να περπατάνε ξυπόλυτες και τα ρούχα τους να είναι βρώμικα. Η ένδυση των παιδιών δεν διαφέρει. Κυκλοφορούν ξυπόλυτα και πολλές φορές χωρίς ρούχα ακόμη και την περίοδο του χειμώνα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι γονείς τους δεν ενδιαφέρονται: «Τους βάζουμε παπούτσια αλλά τα βγάζουν, δεν τα θέλουν», δήλωση της Φ., ετών τριάντα οχτώ. Τα τελευταία χρόνια Ρόμισσες νεαρής ηλικίας εξαιτίας των επιδράσεων τους πιθανότατα από το σχολείο έχουν αλλάξει την νοοτροπία τους: «Αρκετές νέες εδώ στον οικισμό αρχίζουν να αγοράζουν τα δικά σας ρούχα, καθώς δεν τους αρέσουν να κυκλοφορούν με τα τσιγγάνικα», δήλωση της Κ., ετών σαράντα πέντε.

Οι γηραιότερες Ρόμισσες και στους δύο οικισμούς προτιμούν τα παραδοσιακά ρούχα και οι περισσότερες φοράνε πάντα κοσμήματα¹⁸⁶ και δεν τα αποχωρίζονται ποτέ, καθώς πιστεύουν ότι τους φέρνουν καλή τύχη¹⁸⁷. Τα κοσμήματα αποτελούν τα κύρια δώρα είτε του αρραβώνα είτε του γάμου και αποτελούν τον συνδυαστικό κρίκο της φιλίας ανάμεσα στις συγγενικές οικογένειες, ενώ συνάδουν και με την νομαδική τους ζωή καθώς μπορούν να τα φοράνε συνέχεια πάνω τους. Με άλλα λόγια οι Ρόμισσες είναι το κλειδί της συνέχισης του πολιτισμού και της κουλτούρας των Ρομά καθώς συμβολίζουν το παρελθόν και το μέλλον. Η ενδυμασία του άντρα Ρομά από την άλλη δεν διαφέρει ιδιαίτερα από εκείνη της εδραίας κοινωνίας. Φοράνε συνήθως φαρδιά παντελόνια καφέ χρώματος και πουκάμισο, ενώ οι γηραιότεροι Ρομά φοράνε επιπλέον μια τραγιάσκα.

¹⁸⁴ Η παραδοσιακή Ρόμισσα φοράει: φούστα, μαντήλι, μια πουκαμίστρα και κάτω από τη διαφανή πουκαμίστρα φοράνε ένα κοντό νυχτικό.

¹⁸⁵ Το σουστέν αντικαθιστά το εσώρουχο με αποτέλεσμα να τους επιτρέπει να κάθονται στο έδαφος.

¹⁸⁶ Συνήθως οι Ρόμισσες φοράνε, μεγάλα χρυσά σκουλαρίκια, βραχιόλια, μακριές αλυσίδες με λίρες Αγγλίας και κολιέ με μπλε χάντρες για προστασία από το μάτιασμα. Παράλληλα αρκετές Ρόμισσες τουλάχιστον τοποθετούν ένα χρυσό δόντι.

¹⁸⁷ Με τα κοσμήματα οι Ρόμισσες ασκούν γοητεία.

3.2.3 Ο χώρος

Οι Ρομά των Σοφάδων διαμένουν σε δυο σημεία στην περιοχή (παλιός - νέος οικισμός). Η τοποθεσία του παλιού τους οικισμού βρίσκεται μέσα στα όρια της περιοχής, δίπλα από τον πόταμο¹⁸⁸ των Σοφάδων. Αρχικά οι πρώτες προδιαγραφές για τον οικισμό ήταν να δημιουργηθεί έξω από τα όρια της πόλης, αλλά αργότερα με την ενσωμάτωση και την δημιουργία παρακαμπτήριου δρόμου βρέθηκε να είναι στην «πρόσοψη» της πόλης δίπλα από τον περιφερειακό της εθνικής οδού Καρδίτσας – Αθηνών. Στον χώρο του παλιού οικισμού συνήθως τα γειτονικά σπίτια είναι σπίτια συγγενών όπου η αγορά των οικοπέδων είναι στην αποκλειστική χρήση του πατέρα της οικογένειας και το πατρικό σπίτι το παίρνει πάντα ο τελευταίος γιός. Το σύνηθες φαινόμενο στον χώρο του καταυλισμού είναι ότι δίπλα από το πατρικό σπίτι ξεφυτρώνουν παράγκες - χαμόσπιτα ή ακόμη και επιπλέον δωμάτια ώστε να καλυφτούν οι ανάγκες της νέας οικογένειας που παρέχονται από το συγγενικό σπίτι.

Ολόκληρες γειτονιές στον παλιό οικισμό, αν συνυπολογίσει κανείς ότι οι Ρομά κάνουν αρκετά παιδιά, είναι συγγενικές. Εξαιτίας της έλλειψης του χώρου οι περισσότερες παράγκες ή τα χαμόσπιτα είναι αρκετά κοντά και δεν κατασκευάζονται κυκλικά όπως συνήθιζαν παλαιότερα με το τσαντίρι¹⁸⁹. Σήμερα σε ορισμένες οικογένειες εξαιτίας της νέας χωροθέτησης του οικισμού η συλλογική ζωή έχει αλλάξει και φίλοι ή και συγγενείς δεν είναι πλέον απαραίτητα δίπλα ο ένας με τον άλλον, αλλά σε μικρή η μεγάλη απόσταση μεταξύ τους, ενώ στις μη συγγενικές γειτονικές οικογένειες δεν παρεμβαίνει ο ένας στη ζωή του άλλου: «Δεν τους ξέρω τους γείτονες και ούτε θέλω να έχω επαφές με αυτούς είναι από άλλη φάρα, είναι ξένοι αυτοί», δήλωση του Μ., ετών πενήντα.

Ο χώρος του παλιού οικισμού είναι αρκετά περιορισμένος, καθώς οι Ρομά δεν είχαν το δικαίωμα επιλογής, τους τον επέβαλε η κοινωνία και γενικότερα η πολιτεία: «Οι Ρομά εδώ στην Ελλάδα ζούμε σε άσχημες συνθήκες, είμαστε ο ένας πάνω στον άλλο, ωστόσο ψηφίζουμε, είμαστε σαν και εσάς, γραμμένοι στο δήμο έχουμε δικαιώματα και πρέπει να μας δώσουν περισσότερη γη γιατί εμείς δεν έχουμε τα

¹⁸⁸ Ο ποταμός των Σοφάδων ονομάζεται «Ονόχωνος» ή «Σοφαδίτης» και είναι παραπόταμος του ποταμού Πηνειού. Η μη αξιοποίηση του μέχρι και σήμερα για πολλούς οφείλεται στη μόλυνση του εξαιτίας του καταυλισμού.

¹⁸⁹ Η κυκλική λειτουργία του τσαντριού διασφαλίζει και ενδυναμώνει τις συγγενικές σχέσεις των Ρομά. Στον κυκλικό χώρο γίνονταν όλες οι κοινωνικές εκδηλώσεις των Ρομά (αρραβόνας – γάμος), ένας κοινός χώρος που ανήκε σε όλη την διευρυμένη οικογένεια.

χρήματα ούτε να την αγοράσουμε ούτε να φτιάξουμε σπίτια», δήλωση του Β., ετών τριάντα πέντε. Επιπροσθέτως, στον παλιό οικισμό τα περισσότερα σπίτια έχουν ρεύμα κάτι που δεν συμβαίνει με τα απομακρυσμένα σπίτια ή τα παραπήγματα¹⁹⁰. Στον οικισμό λειτουργούν ένα Δημοτικό σχολείο, ένα Νηπιαγωγείο και τρία Παντοπωλεία¹⁹¹. Στο κέντρο του οικισμού συναντώνται πλανόδιοι έμποροι Ρομά από άλλες περιοχές όπου πουλούν είδη ρουχισμού και υπόδησης. Η παραδοσιακή γειτονιά διατηρείται ακόμη με τα μικρά παιδιά να παίζουν και να τρέχουν στους δρόμους του καταυλισμού, καθώς δεν υπάρχει πλατεία ή παιδική χαρά. Οι πόρτες των σπιτιών τους είναι πάντα ανοιχτές σε φίλους και συγγενείς και οι καθημερινές επισκέψεις από σπίτι σε σπίτι είναι σύνηθες φαινόμενο. Βέβαια παρόλες τις στενές σχέσεις που επικρατούν ανάμεσα στις συγγενικές οικογένειες δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις βεντέτας εξαιτίας μιας αθέτησης λόγου, συναντάμε ακόμη και περιπτώσεις αυτοδικίας¹⁹² ανάμεσα στις οικογένειες.

Όσον αφορά τον νέο οικισμό των Σοφαδιτών Ρομά δεν θυμίζει σε τίποτα τον παλιό και θεωρείται από όλες τις απόψεις πρότυπος τσιγγάνικου οικισμού¹⁹³. Περιλαμβάνει ενενήντα δύο κατοικίες, κοινόχρηστους χώρους, νηπιαγωγείο, παιδική χαρά, πλατεία, χώρους πρασίνου, οδούς, πεζοδρόμια και βιολογικό καθαρισμό. Παράλληλα, ο εξωτερικός χώρος του νέου οικισμού διατηρείται καθαρός, υπάρχουν κάδοι απορριμμάτων και ανακύκλωσης. Τα σπίτια είναι ασβεστωμένα και οι άνθρωποι εκεί έχουν βελτιώσει την αισθητική τους αντίληψη για τον χώρο¹⁹⁴. Ο νέος οικισμός δεν θυμίζει σε τίποτα τον παλιό καταυλισμό και είναι μία απόδειξη ότι μικρά θαύματα μπορούν να γίνουν αρκεί να υπάρχει ενδιαφέρον και γνώση των προβλημάτων. Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι, δίπλα στον νέο οικισμό μια οικογένεια Ρομά αγόρασε μια μικρή έκταση όπου κτίστηκαν δύο νέες κατοικίες και

¹⁹⁰ Τα περισσότερα χαμόσπιτα και όλα τα παραπήγματα δεν έχουν ρεύμα και παροχή νερού. Τροφοδοτούνται συνήθως συνδέοντας γεννήτριες ηλεκτρικού ρεύματος από συγγενικά σπίτια που έχουν.

¹⁹¹ Το ένα από τα τρία παντοπωλεία του παλιού οικισμού λειτουργεί και ως χώρος διασκέδασης για τους μικρούς Ρομά, καθώς διαθέτει ποδοσφαιράκια και μπιλιάρδο, αλλά και ως ζαχαροπλαστείο και καφενείο. Στον συγκεκριμένο χώρο παρακολουθούν και τηλεόραση. Κυρίως βλέπουν ελληνικές ταινίες, ελληνικά σήριαλ ή ποδοσφαιρικούς αγώνες. Τις ξένες ταινίες δεν τις βλέπουν καθώς οι περισσότεροι δεν ξέρουν να διαβάζουν. Με λίγα λόγια είναι χώρος συγκέντρωσης και ψυχαγωγίας.

¹⁹² Οι νόμοι των «Άλλων», κατά αυτό τον τρόπο συχνά αποκαλούν οι Ρομά το κρατικό δίκαιο, το οποίο για εκείνους δεν έχει καμία θέση στις κοινότητές τους. Αντίθετα το εθιμικό δίκαιο είναι εκείνο που θα καθορίσει ποια θα είναι η ποινή που θα επιβληθεί και θα αποφασιστεί συλλογικά.

¹⁹³ Η τοποθεσία του νέου οικισμού βρίσκεται λίγα μόλις χιλιόμετρα από την χωματερή των Σοφάδων.

¹⁹⁴ Στον νέο οικισμό διαμένουν μόνιμα σήμερα πεντακόσια είκοσι άτομα και η έκταση του οικισμού είναι εβδομήντα στρέμματα.

κατασκευάστηκαν μπροστά από αυτές δύο Mini Market και ένα μικρό γήπεδο για να παίζουν τα μικρά τσιγγανάκια.

Αξίζει να σημειωθεί τέλος, ότι κατά την διάρκεια των επιτόπιων παρατηρήσεων στους δύο οικισμούς διαπιστώθηκε ότι η παρουσία ενός μπαλαμού δημιουργεί δισταγμό και «σταματάει» την τσιγγάνικη ζωή. Αυτό συμβαίνει διότι σπάνια κάποιος από τους «άλλους» επισκέπτεται τους τσιγγάνικους οικισμούς αν δεν συντρέχει κάποιος λόγος. Οι περισσότεροι Ρομά στην αρχή συνήθως, όπως είναι φυσικό, όταν δεν γνωρίζουν τον μπαλαμό που εισέρχεται στον δικό τους μικρόκοσμο πάντα είναι διστακτικοί. Πρόκειται όμως, στην πραγματικότητα, για ανθρώπους ιδιαίτερα ομιλητικούς που αν γνωρίσουν το άτομο που εισβάλλει στην δική τους ζωή θα ανοιχτούν και θα εκφράσουν κυρίως τα παράπονά τους: «Οι συνθήκες εδώ δεν είναι καλές, φτώχεια μεγάλη, μας έχουν ξεχάσει όλοι οι δικοί σας. Θέλουμε σπίτια, νερό και ρεύμα τίποτα παραπάνω¹⁹⁵», δήλωση του Β., ετών τριάντα πέντε. «Οι δυσκολίες είναι πολλές, ο μέσος όρος ζωής είναι πολύ μικρός και αυτή είναι κυρίως η αιτία που παντρευόμαστε σε πολύ μικρή ηλικία. Η παιδική θνησιμότητα αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα για εμάς», δήλωση του Ν., ετών δεκαεννέα.

3.2.3.1 Κατοικίες

Οι οικισμοί των Ρομά τοποθετούνται σε δύο διαφορετικά σημεία στην περιοχή των Σοφάδων, όπως προαναφέρθηκε. Διαμένουν είτε σε νόμιμα κτίσματα είτε σε παράνομα, ενώ κανείς δεν μένει μέσα στην πόλη¹⁹⁶ καθώς αποφεύγεται να τους νοικιάζουν σπίτια¹⁹⁷. Στον καταυλισμό συναντάει κανείς σπίτια, παράγκες, παραπήγματα (από ξύλο, νάιλον ή και νοβοπάν) ή χαμόσπιτα¹⁹⁸. Τα περισσότερα αυτοσχέδια σπίτια, οι παράγκες και τα χαμόσπιτα ακολουθούν έναν παρόμοιο τρόπο χτισίματος και υπολογίζονται περίπου στα τριακόσια. Οι κατοικίες αυτές κυρίως

¹⁹⁵ Ο μύθος που θέλει τους Ρομά να μην θέλουν μια μόνιμη κατοικία καταρρέει.

¹⁹⁶ Στα μέγαρο – Πετράλωνα - Αγία Βαρβάρα Αττικής και στην Λάρισα αρκετοί Ρομά ζουν μέσα στην Πόλη.

¹⁹⁷ Εξαίρεση αποτελεί το γεγονός ότι πριν από έναν χρόνο εντός της πόλης των Σοφάδων είχε νοικιαστεί κατοικία σε Ρομά από την Βουλγαρία. Η ενέργεια αυτή προξένησε αρκετές αντιδράσεις από γείτονες με αποτέλεσμα η παραμονή της οικογένειας των Ρομά να κρατήσει μόλις δύο μήνες.

¹⁹⁸ Τα χαμόσπιτα είναι η πιο συνηθισμένη μονώροφη φτωχή κατοικία στον παλιό καταυλισμό των Σοφάδων. Συνήθως στο χαμόσπιτο υπάρχει και μια μικρή αυλή όπου χρησιμοποιείται ως παρκινγκ για το αυτοκίνητο της οικογένειας ή και πολλές φορές και ως χώρος για τις εργασίες του συζύγου (π.χ. σιδεράς ή παλιατζής).

συναντώνται σε απόκεντρες γειτονίες του καταυλισμού, καθώς δεν υπάρχει ελεύθερος χώρος στο κέντρο του παλιού οικισμού.

Όσον αφορά την εσωτερική διαρρύθμιση τα σπίτια είναι χωρισμένα σε δύο χώρους - δωμάτια. Στο μεγαλύτερο δωμάτιο βρίσκεται η κουζίνα και εκεί κοιμάται όλη η οικογένεια. Η εσωτερική διακόσμηση είναι σχεδόν ανύπαρκτη. Τα έπιπλα που υπάρχουν είναι λιγοστά¹⁹⁹, ενώ ο γίκος²⁰⁰ είναι εκείνος που αντικαθιστά την ντουλάπα²⁰¹. Τα χαμόσπιτα έχουν, επίσης, δύο χώρους όπου στον ένα κοιμάται όλη η πολυμελής οικογένεια, ενώ ο άλλος αποτελεί τον χώρο φιλοξενίας και περιλαμβάνει και μια υποτυπώδη κουζίνα²⁰². Το μπάνιο απουσιάζει ως επί το πλείστον στις πρόχειρες αυτές κατοικίες και κάποιες οικογένειες έχουν εκτός κατοικίας μια αυτοσχέδια τουαλέτα φτιαγμένη με ξύλο και αλουμίνιο (τούρκικη).

Για να διατηρείται το σπίτι ζεστό κατά την διάρκεια του χειμώνα χρησιμοποιείται σόμπα²⁰³, η οποία εξυπηρετεί πολλές λειτουργίες για την νοικοκυρά Ρόμισσα. Από την μία ζεσταίνει το φαγητό και από την άλλη ζεσταίνει το νερό για χρήση μπάνιου της οικογένειας. Στις κατοικίες δεν υπάρχει βρύση εντός της οικίας και πλένονται έξω στην αυλή αναγκαστικά. Μάλιστα αρκετές Ρόμισσες συνηθίζουν να πλένουν τα πιάτα και τα ρούχα τους σε σκάφη²⁰⁴ και να λούζουν τα παιδιά τους στον εξωτερικό χώρο της παράγκας ακόμη και τους χειμερινούς μήνες²⁰⁵. Ορισμένες οικογένειες προμηθεύονται νερό από δημόσιους χώρους (παιδικές χαρές, χώρους πρασίνου και

¹⁹⁹ Τα έπιπλα έχουν αντικατασταθεί με χαλιά και μεγάλα μαξιλάρια. Σε ορισμένες παράγκες ωστόσο υπάρχουν πλαστικά τραπέζια και καρέκλες. Σε αρκετές από αυτές τις αυτοσχέδιες οικίες οι τοίχοι τους καλύπτονται από κουβέρτες ή κεντήματα ώστε να προστατευτεί η οικογένεια τον χειμώνα από το κρύο.

²⁰⁰ Ο γίκος είναι χαρακτηριστικός στην τσιγγάνικη κοινωνία καθώς περιλαμβάνει αντικείμενα που καταξιώνουν κατά κάποιον τρόπο τους Ρομά στα μάτια των υπολοίπων. Με λίγα λόγια, είναι η περιουσία τους. Πρόκειται για μία αυτοσχέδια ντουλάπα, η οποία αποτελείται από μία βάση πάνω στην οποία στοιβάζονται αντικείμενα και τα οποία καλύπτονται με ένα ύφασμα για προστασία.

²⁰¹ Ντουλάπες υπάρχουν στον νέο οικισμό και στον παλιό μόνο στα καινούργια σπίτια. Η οικονομική δυσχέρεια δεν τους επιτρέπει να αποθηκεύουν τα πράγματα τους σε ασφαλές σημείο.

²⁰² Η κουζίνα αποτελείται από ένα πεντρογκάζι, ελάχιστα ντουλάπια και μερικά οικιακά σκεύη.

²⁰³ Η σόμπα είναι ίδιας κατασκευής στα περισσότερα σπίτια των Ρομά. Πρόκειται για έναν θερμοσίφωνα κομμένο με τέτοιο τρόπο που θυμίζει ξυλόσομπα. Στον θερμοσίφωνα προστίθεται και ένας μεγάλος σωλήνας αλουμινίου που προσφέρει περισσότερη ζέση και ασφάλεια στην οικογένεια.

²⁰⁴ Η σκάφη είναι ένα επίμηκες ξύλινο ή μεταλλικό σκεύος με ανάγλυφες προεξοχές επάνω στις οποίες οι γυναίκες έτριβαν τα ρούχα τους για να τα καθαρίσουν καλύτερα. Για τους Ρομά αποτελεί ακόμη και σήμερα το μέσο για το πλύσιμο των ρούχων (μπουγάδα) στον εξωτερικό χώρο του σπιτιού.

²⁰⁵ Οι περισσότεροι πιστεύουν ότι οι Ρομά δεν είναι καθαροί. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει για όλους. Μπορεί να μην έχουν τα στοιχειώδη για την επιβίωσή τους, όμως πάντα καθημερινά υπάρχουν Ρόμισσες που ασχολούνται με το σπίτι τους και οι Ρόμισσες των Σοφάδων διατηρούν τις παράγκες τους καθαρές καθώς έχουν μάθει να ζουν με νοικοκυροσύνη.

γεμίζουν όσο περισσότερο νερό μπορούν μέσα σε μεγάλα πλαστικά βαρέλια για να περάσουν αρκετές ημέρες²⁰⁶).

Τα σπίτια που πληρούν τις προδιαγραφές μιας ολοκληρωμένης κατοικίας για τις φτωχές οικογένειες των Σοφαδιτών Ρομά αριθμούνται περίπου στα εκατόν πενήντα²⁰⁷. Όσοι από τους Ρομά κατάφεραν να χτίσουν ένα δικό τους σπίτι είναι ιδιαίτερα περήφανοι για αυτό: «Μόνος μου το έχτισα κανείς δεν με βοήθησε, με το μεροκάματο κατάφερα να το φτιάξω», δήλωση του Ε., ετών εξήντα δύο. Στις περισσότερες από αυτές τις κατοικίες υπάρχει ρεύμα και αυτό τους επιτρέπει να διαθέτουν ηλεκτρικές συσκευές. Βέβαια όσον αφορά τα έπιπλα υπάρχουν και εδώ τα απολύτως απαραίτητα²⁰⁸.

Χαρακτηριστικό είναι ότι σε όλα τα σπίτια δεν απουσιάζει η πανδαισία χρωμάτων. Πρόκειται για περίεργους συνδυασμούς όπου στην κυρίαρχη κοινωνία φαντάζουν εξωπραγματικοί. Σε όλες τις οικίες υπάρχουν στρωμένα χαλιά που σε πολλές περιπτώσεις αντικαθιστούν τις καρέκλες: «Δεν έχουμε αρκετές καρέκλες στο σπίτι για αυτό καθόμαστε κάτω αργότερα ίσως πάρουμε μερικές», δήλωση της Φ., ετών τριάντα οχτώ. Ο τρόπος ζωής τους και οι οικονομικές δυσκολίες δεν τους επιτρέπουν να κάνουν σχέδια. Μόνο αν τα καταφέρουν οικονομικά στο μέλλον ίσως αγοράσουν έπιπλα για το σπίτι τους.

Στον παλιό οικισμό υπάρχουν και σπίτια πολυτελούς κατασκευής, τα οποία ανέρχονται περίπου σε είκοσι και φανερώνουν την οικονομική υπόσταση της οικογένειας. Πρόκειται για μονώροφες και διώροφες κατοικίες περιφραγμένες με αυλή όπου περιλαμβάνει γρασίδι, αρκετά λουλούδια και μεγάλες βεράντες. Ο ενιαίος χώρος της κουζίνας και του καθιστικού είναι αρκετά μεγάλος²⁰⁹. Στα συγκεκριμένα πολυτελή σπίτια των Σοφαδιτών Ρομά υπάρχουν αρκετά έπιπλα και διακοσμητικά χώρου δίνοντας μια άλλη νότα στην τσιγγάνικη ζωή²¹⁰. Οι πλούσιες οικογένειες Ρομά σε πολλές περιπτώσεις ντρέπονται όταν κάποιος από τους συγγενείς τους μένουν σε

²⁰⁶ Ιδιαίτερα τις ημέρες που έχει καλοκαιρία συχνά κάποιος συναντάει τις μεσημεριανές ώρες οικογένειες Ρομά εκτός οικισμού να ξεκουράζονται στο γρασίδι αφού έχουν γεμίσει πρώτα τα βαρέλια με νερό. Η αγάπη τους για την φύση παραμένει μέχρι και σήμερα.

²⁰⁷ Από τις εκατόν πενήντα κατοικίες, τα εκατό σπίτια διαθέτουν τέσσερα δωμάτια συμπεριλαμβανομένου της κουζίνας και του καθιστικού και ένα μπάνιο. Οι υπόλοιπες πενήντα κατοικίες έχουν τρία δωμάτια και ένα μπάνιο.

²⁰⁸ Μπορεί οι Ρομά να μην διαθέτουν όλες τις ανέσεις όπως ένα άνετο κρεβάτι, όμως η τηλεόραση υπάρχει σε όλες τις κατοικίες. Με την τηλεόραση οι περισσότεροι Ρομά βρίσκουν παρηγοριά και ξεχνιούνται από τις καθημερινές τους δυσκολίες.

²⁰⁹ Η κουζίνα δεν διαφέρει της κυρίαρχης κοινωνίας, εκτός από τις σύγχρονες συσκευές έχει αρκετά ντουλάπια και μια τραπεζαρία.

²¹⁰ Οι πολυτελείς αυτές κατοικίες έχουν συνολικά τρία δωμάτια και δύο μπάνια ενώ ορισμένα διαθέτουν και τζάκι.

καλύβα ή σε χαμόσπιτο και συνήθως δεν το ομολογούν: «Επειδή μένω σε χαμόσπιτο και ο αδερφός μου σε σπίτι ντρέπεται για εμένα και με έκανε πέρα», δήλωση του Μ., ετών πενήντα. Στον καταυλισμό λοιπόν συναντάμε από την μια μεριά τους πολύ φτωχούς εργάτες γης και από την άλλη οικογένειες με οικονομική επιφάνεια (έμπορους Ρομά).

Σχετικά με τις κατοικίες του νέου οικισμού έχουμε να συμπληρώσουμε ότι τα σπίτια είναι μονώροφα με μικρά μπαλκόνια. Ο χρωματισμός στο εσωτερικό του σπιτιού είναι έντονος και δεν διαφέρει ιδιαίτερα από τον εξωτερικό. Κάθε διαμέρισμα περιλαμβάνει τρία δωμάτια²¹¹, δύο μπάνια, ένα ενιαίο χώρο κατά την είσοδο της οικίας στο οποίο είναι το σαλόνι και η κουζίνα²¹². Η εσωτερική διακόσμηση χαρακτηρίζεται από λιτότητα: «Δεν θέλουμε πολλά πράγματα μέσα στο σπίτι δεν τα χρειαζόμαστε», δήλωση της Γ., ετών είκοσι.

3.2.4 Κοινωνικές εκδηλώσεις

Ο ρόλος των κοινωνικών εκδηλώσεων είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τους Ρομά. Ονομαστικές εορτές, βαπτίσεις, αρραβώνες, γάμοι είναι οι πιο συνηθισμένες ευκαιρίες για μεγάλες συγκεντρώσεις στην κοινότητα των Ρομά και τα γλέντια είναι εκείνα που ενδυναμώνουν την ταυτότητα και την συνοχή της κάθε οικογένειας, είναι εκείνα στα οποία καλλιεργούνται οι δεσμοί του παρελθόντος. Ο τόπος εκδηλώσεων είναι παράλληλα ο τόπος των κοινών παραδόσεων και αναμνήσεων. Με αυτόν τον τρόπο κοινωνικοποιούνται οι νεαρότεροι Ρομά, υιοθετούν τις συμπεριφορές των γονιών τους και ειδικότερα της τσιγγάνικης κοινωνίας. Στις συναθροίσεις τους οι Ρομά ποτέ δεν χρησιμοποιούν τα πραγματικά ονόματα τους αλλά προσφωνούνται με παρατσούκλια²¹³, τα οποία έχουν την δική τους ιστορία σε κάθε οικογένεια.

Οι Ρομά με το πέρας των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων έχουν την ανάγκη να συγκεντρωθούν και να δουν τους δικούς τους για να μιλήσουν. Εκείνοι, πέρα από τα γλέντια τα οποία αποτελούν μία ευκαιρία να δουν όλους τους συγγενείς

²¹¹ Η διακόσμηση στα υπνοδωμάτια δεν διαφέρει με εκείνη της εδραίας κοινωνίας. Ο παραδοσιακός γίκος στον χώρο των υπνοδωματίων έχει αντικατασταθεί από εντοιχιζόμενες ντουλάπες.

²¹² Κατά την είσοδο της οικίας τα μοναδικά έπιπλα είναι: μια τραπέζα, ένας καναπές, ηλεκτρικές οικιακές συσκευές και μια τηλεόραση. Η έντονη διακόσμηση της εδραίας κοινωνίας απουσιάζει από τα συγκεκριμένα διαμερίσματα.

²¹³ Τα παρατσούκλια οι Ρομά τα χρησιμοποιούν και στην καθημερινή τους ζωή. Ακόμη και οι μη Ρομά που έχουν οικονομικές συναλλαγές μαζί τους προσφωνούν με τα παρατσούκλια τους.

μαζεμένους, επιδιώκουν και την καθημερινή οικογενειακή συγκέντρωση και αργά το μεσημέρι λοιπόν όλα τα σπίτια είναι γεμάτα από συγγενείς. Με τις συχνές συναντήσεις και συζητήσεις οι Ρομά ξεχνούν τα προβλήματα τους και τις δυσκολίες της καθημερινότητας τους.

3.2.4.1 Αρραβώνας

Πριν από κάθε γάμο γίνεται ο αρραβώνας. Το γλέντι του αρραβώνα πραγματοποιείται πάντα στο σπίτι της νύφης ακόμη και σε περίπτωση όπου το σπίτι του συζύγου προσφέρεται για τον αρραβώνα²¹⁴. Στον αρραβώνα αποφασίζουν οι δύο οικογένειες από κοινού για τα χρήματα που θα δοθούν ως προίκα. Τα μέλη της οικογένειας των μελλονύμφων αγοράζουν κοσμήματα και δώρα, τα οποία τα δίνουν στο ζευγάρι την μέρα του αρραβώνα²¹⁵. Ο εθιμικός γάμος τελείται συνήθως λίγο καιρό μετά τους αρραβώνες και διαρκεί από μια έως δύο ημέρες.

Ο αρραβώνας αποτελεί το μεταβατικό στάδιο όπου τα δικαιώματα της γυναίκας περνάνε στην οικογένεια του γαμπρού. Μέχρι την ημέρα του γάμου η μέλλουσα νύφη περνάει αρκετό χρόνο στην οικογένεια του μέλλοντα συζύγου της και μέχρι να γίνει ο γάμος υπάκουει πάντα στις εντολές της πεθεράς της όσον αφορά τις δουλειές του σπιτιού, καθώς με αυτόν τον τρόπο προετοιμάζεται για τον έγγαμό βίο²¹⁶. Ακόμη και σε περίπτωση που το ζευγάρι μείνει σε δικό του σπίτι ως αρραβωνιασμένοι, η νύφη πάντα επισκέπτεται καθημερινά την οικογένεια του συζύγου της ώστε να βοηθήσει στις καθημερινές δουλειές²¹⁷.

²¹⁴ Στον αρραβώνα η γυναίκα έχει την ευκαιρία να δείξει την νοικοκυροσύνη της στην οικογένεια του συζύγου της.

²¹⁵ Η νύφη δέχεται δώρα από όλα τα μέλη της οικογένειας. Συνήθως στην νύφη φοράνε: χρυσή αλυσίδα με σταυρό, δαχτυλίδια και σκουλαρίκια. Τα κοσμήματα είναι κυρίαρχα στην τσιγγάνικη κοινωνία, είναι σύμβολο αγάπης καθώς θυμίζουν το πρόσωπο που τα χάρισε. Μπορεί οι Ρομά να επαιτούν αλλά σπάνια συναντάει κάποιος Ρόμισσα που να μην έχει καθόλου κοσμήματα.

²¹⁶ Οι άγραφοι νόμοι των Ρομά λένε ότι δεν πρέπει μια γυναίκα όταν είναι αρραβωνιασμένη να βγαίνει έξω μόνη της.

²¹⁷ Η νύφη αποδεσμεύεται από την οικογένεια του συζύγου της μόνο όταν κάνει δική της οικογένεια, όμως πάντα κρατάνε επαφές.

3.2.4.2 Γάμος

Οι γονείς της κάθε οικογένειας ρυθμίζουν το μέλλον των παιδιών τους όταν εκείνα είναι ακόμη σε πολύ μικρή ηλικία, κάνουν μία άτυπη συμφωνία (λόγο) γάμου με τους γονείς άλλης οικογένειας: «Τα παιδιά μας τα αρραβωνιάσαμε δώδεκα και δεκατεσσάρων χρονών και μετά από ένα χρόνο τα παντρέψαμε. Την κόρη την είχα τάξει από την ηλικία των πέντε χρονών», δήλωση της Κ., ετών σαράντα πέντε. Οι Ρομά παντρεύονται πριν την ηλικία των δεκαοχτώ. Ιδιαίτερα το κορίτσι ανήκει στον πατέρα και μεταβιβάζεται στον σύζυγο. Παντρεύονται μεταξύ τους ακόμη και στενοί συγγενείς: «Έτσι είναι τα έθιμα μας να γίνονται γάμοι ανάμεσα στις φάρες γιατί υπάρχει εμπιστοσύνη», δήλωση του Μ., ετών πενήντα.

Ο γάμος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κομμάτια της τσιγγάνικης ζωής, καθώς διατηρείται η συνοχή, η ανάπτυξη και η επισφράγιση των σχέσεων της φάρας. Δίνει την δυνατότητα να συγκεντρωθούν οι μακρινοί συγγενείς, να καθίσουν στο ίδιο τραπέζι και να γλεντήσουν όλοι μαζί. Παράλληλα παρέχει την δυνατότητα για ανταλλαγή των δώρων, μια πρακτική των παραδοσιακών κοινωνιών²¹⁸. Ο τσιγγάνικος εθιμικός γάμος διαφέρει από περιοχή σε περιοχή και από ομάδα σε ομάδα. Παρόλες τις βασικές διαφοροποιήσεις όμως διατηρείται ο βασικός κορμός της τελετουργίας.

Γάμοι γίνονται συνήθως από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο²¹⁹. Οι γάμοι και τα ολονύχτια γλέντια τους πραγματοποιούνται σε ημέρες που είναι εργάσιμες για τους «Άλλους²²⁰». Οι Ρόμισσες είναι έτοιμες για τον γάμο από την στιγμή που ξεκινάει η έμμηνος ρήση και συνήθως παντρεύονται μέχρι τα δεκαεπτά τους χρόνια, ενώ οι άντρες πριν πάνε στρατό²²¹. Κατά την διάρκεια του γάμου γίνεται συνήθως και το

²¹⁸ Οι Ρομά παρόλο που δεν έχουν στενές – ανθρώπινες σχέσεις με μη Ρομά εξαιτίας του διαφορετικού τρόπου ζωής τους, παρόλα αυτά δεν διαφέρουν ιδιαίτερα όπως θα πίστευε κανείς. Διατηρούν συνήθειες και έθιμα με αυτά της εδραίας κοινωνίας.

²¹⁹ Γάμοι τελούνται σε δύο περιόδους. Η πρώτη είναι την εποχή της άνοιξης και η δεύτερη από τις δεκαπέντε Αυγούστου μέχρι τον Οκτώβριο.

²²⁰ Οι Ρομά μέχρι και σήμερα «επαναστατούν» απέναντι στους κυρίαρχους τρόπους ζωής προκαλώντας τριβές με τα απρόσμενα γλέντια τους.

²²¹ Με τον γάμο επισφραγίζεται η ανάγκη του «ανήκειν» που αποκτάται στο τσιγγάνικο περιβάλλον εκεί που συγκροτείται η τσιγγάνικη ταυτότητα. Αν δεν γίνει κάτι τέτοιο σε μικρή ηλικία οι Ρομά νιώθουν μετέωροι και μόνοι.

προξενιό των ανύπαντρων κοριτσιών²²², τα οποία στολίζονται με κοσμήματα, γεγονός που καταδεικνύει ότι είναι έτοιμες για την συζυγική ζωή²²³.

Μέσα στην οικογένεια αν υπάρχουν πολλά κορίτσια πρέπει να παντρεύεται πρώτα το μεγαλύτερο σε αντίθετη περίπτωση θεωρείται ντροπή να παραμένει ανύπαντρη μέσα στο πατρικό σπίτι. Ο γάμος για τις γυναίκες είναι το φυσικό επακόλουθο της ζωής τους, το πιο σημαντικό γεγονός για εκείνες και οι περισσότερες το προσμένουν έντονα.

Γάμοι τελούνται²²⁴ μεταξύ συγγενικών οικογενειών κάτι που συμβαίνει και στους απληροφόρητους Ρομά των Σοφάδων. Εντωμεταξύ τα χρήματα που ξοδεύονται για τον γάμο δεν προέρχονται μόνο από τις οικογένειες αλλά και από τους καλεσμένους²²⁵. Είναι ένα αέναο «δούναι και λαβείν» που καθορίζει τις ανθρώπινες σχέσεις. Τα χρήματα που μπορεί να ξοδευτούν σε έναν γάμο πολλές φορές μπορεί να είναι περισσότερα από ότι θα περίμενε κανείς από τους Ρομά. Πολλές φορές μπορεί να χάσουν σε έναν γάμο όλα τους τα χρήματα καθώς σε τόσο ευχάριστες στιγμές το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι η συνέχιση του δεσμού της ομάδας που είναι και ο λόγος ύπαρξής τους²²⁶: «Τα λεφτά δεν μας ενδιαφέρουν θέλουμε να ζήσουμε την στιγμή της ευτυχίας των παιδιών μας», δήλωση της Κ., ετών σαράντα πέντε. Τα άτομα που έχουν την δυνατότητα να ξοδέψουν αρκετά χρήματα κατά την διάρκεια του γάμου θα λέγαμε πως είναι εκείνοι που ασκούν εξουσία στην κοινότητα.

²²² Οι γυναίκες στο γάμο ποτέ δεν φοράνε καθημερινά ρούχα ακόμη και οι πιο φτωχές. Όλες οι Ρόμισσες πρέπει να είναι ιδιαίτερα ευπαρουσίαστες γιατί οι υπόλοιποι γονείς συνήθως κατά την διάρκεια της εκδήλωσης διαλέγουν νύφη για τον γιό τους.

²²³ Η φυσική ομορφιά με τις φορεσιές και τα κοσμήματα είναι στην κληρονομιά των Ρομισσών. Ο στολισμός τους ξεκινάει μόλις από την ηλικία των δύο χρονών όπου στολίζονται όπως οι μεγαλύτερες. Μπαίνουν στο παιχνίδι της γοητείας του άνδρα σε πολύ μικρή ηλικία.

²²⁴ Στους γκετοποιημένους καταυλισμούς συναντάται το φαινόμενο της ενδογαμίας δηλαδή παντρεύονται πρώτα ξαδέρφια μεταξύ τους ακόμη και αν οι πατεράδες του νιόπαντρου ζευγαριού είναι αδέρφια. Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι δεν έχει συμβεί ποτέ μέχρι και σήμερα στους Σοφάδες γάμος μεταξύ Ρομά και Γκατζέ. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει βέβαια και στους Ρομά της Αγίας Βαρβάρας Αττικής όπου η εξωγαμία είναι συχνό φαινόμενο.

²²⁵ Οι καλεσμένοι σε έναν τσιγγάνικο γάμο αριθμούν πάντα πολλά άτομα. Συνήθως δωρίζουν στο ζευγάρι χρήματα ή κοσμήματα. Δίνουν χρήματα και στους οργανοπαίχτες των οικογενειών για να χορέψουν και οι ίδιοι.

²²⁶ Οι Ρομά εκλαμβάνουν διαφορετικά το ρόλο των χρημάτων σε σχέση με την εδραία κοινωνία. Μπορεί τα χρήματα να είναι απαραίτητα για την επιβίωση τους αλλά είναι και απόδειξη κύρους και εικόνας για την κάθε οικογένεια. Το μόνο που επιθυμούν είναι να εντυπωσιάσουν πετώντας τα χρήματα τους σε στιγμές ευτυχίας.

3.2.4.3 Προίκα

Η προίκα του γάμου θεωρείται απαραίτητη και η έκθεση της για τους Σοφαδίτες Ρομά ξεκινά την ημέρα του γάμου και ολοκληρώνεται την επόμενη αργά το απόγευμα, όπου τα δώρα και η προίκα θα μαζευτούν και θα μεταφερθούν στο σπίτι του συζύγου. Η προίκα επίσης εκτίθεται στο σπίτι της νύφης όπου και στήνεται μια μεγάλη τέντα, στην οποία στρώνονται μέσα και έξω χαλιά για διακοσμητικούς λόγους. Η προίκα έχει ως στόχο να καλύψει τις ανάγκες του νέου σπιτικού της οικογένειας και περιλαμβάνει τα δώρα της οικογένειας της νύφης, το γίκο²²⁷, τα κουζινικά σκεύη²²⁸ ακόμη και τα βασικά είδη διατροφής²²⁹. Παράλληλα, εκτίθεται και η προίκα του γαμπρού, η οποία στήνεται ακριβώς δίπλα στην προίκα της νύφης και περιλαμβάνει λευκά είδη και δώρα της οικογένειας²³⁰. Σήμερα βέβαια αρκετοί Ρομά εξαιτίας της οικονομικής κρίσης προσπαθούν να περιορίσουν τα έξοδα του γάμου: «Σήμερα δεν έχουμε λεφτά για μεγάλα γλέντια και γιορτές. Μπορεί να έχουμε έκθεση προίκας, όμως αγοράζουμε μόνο τα απαραίτητα», δήλωση της Γ., ετών είκοσι.

3.2.4.4 Γλέντι

Ο γάμος και συνάμα το γλέντι ξεκινάει από τις πρωινές κιόλας ώρες και για να πάει κατ' ευχήν ρίχνουν στην αρχή των εκδηλώσεων κατσαρόλες με νερό έξω από το πατρικό σπίτι της νύφης, όπου θα λάβει χώρα το γλέντι, προκειμένου να κυλίσουν ομαλά οι επόμενες δύο ημέρες²³¹. Έξω από το σπίτι στήνεται μια μικρή εξέδρα όπου θα παίζει η ορχήστρα και τοποθετείται τέντα, η οποία καλύπτει αρκετή έκταση για να

²²⁷ Μέσα στον γίκο τοποθετούνται: χαλιά, πετσέτες, τραπεζομάντηλα έτσι ώστε το σπιτικό να είναι ζεστό και ασφαλές για την καινούργια οικογένεια.

²²⁸ Στα κουζινικά συμπεριλαμβάνονται: τα πιάτα, οι κατσαρόλες, τα πιρούνια κ.α.

²²⁹ Συνήθως αν και όχι σε όλες τις οικογένειες Ρομά μέσα σε ταψιά τοποθετούνται: μακαρόνια, καφές κ.α. που συμπεριλαμβάνονται στην προίκα της νύφης.

²³⁰ Σε αρκετές περιπτώσεις αν η οικογένεια είναι ευκατάστατη ο πατέρας της νύφης υποχρεούται να δώσει χρήματα ή αμάξι στον γαμπρό.

²³¹ Πριν λίγα χρόνια οι Σοφαδίτες Ρομά είχαν το έθιμο να τοποθετούν έξω από το σπίτι του γαμπρού ένα μήλο (σύμβολο ερωτικού δεσμού - ερωτικό δώρο για το νέο ζευγάρι), το οποίο παραμένει μέχρι το τέλος του γάμου. Σήμερα το μήλο το έχει μαζί της η νύφη και με το τέλος του γάμου το πετάει στις ελεύθερες Ρόμισσες. Έθιμο ανάλογο με εκείνο της ανθοδέσμης που συναντάται στην εδραία κοινωνία και έχει ακριβώς την ίδια σημασιολογία.

υπάρχει σκιά καθώς το γλέντι θα διαρκέσει όλη την ημέρα²³². Η προετοιμασία του φαγητού²³³ είναι καθαρά γυναικεία υπόθεση και οι γυναίκες της διευρυμένης συγγενικής οικογένειας θα φροντίσουν για αυτό. Η νύφη είναι έτοιμη με το νυφικό από τις πρωινές κιάλας ώρες και το φοράει μέχρι και την επόμενη ημέρα²³⁴. Αν υπάρξει θρησκευτικός γάμος που είναι σπάνιος στους Σοφαδίτες Ρομά πραγματοποιείται στην αρχή της πρώτης ημέρας και έπειτα ακολουθεί και ο εθιμικός.

Κατά την διάρκεια της πρώτης ημέρας, αφού γίνει αποδοχή των δώρων από την νύφη, οι Βλάμηδες²³⁵ του γαμπρού και της νύφης χορεύουν τα «ψωμιά», έθιμο που έχει ως σκοπό την εκδίωξη του κακού: «Οι περισσότερες οικογένειες εδώ για να φύγει το κακό και να στεριώσει ο γάμος χορεύουμε με τα ψωμιά πάνω στο κεφάλι», δήλωση της Γ., ετών είκοσι.

Στους γάμους των Ρομά τους καλεσμένους τους ψυχαγωγούν οργανοπαίχτες²³⁶ και τραγουδιστές, οι οποίοι παίζουν συνήθως ξένη μουσική, περισσότερο αραβική. Στους γάμους οι Ρόμισσες χορεύουν τα τσιφτετέλια, τα ρόμικα και τα ελληνικά²³⁷, ενώ οι νεότεροι προτιμούν να χορεύουν συρτό, καλαματιανό και χασαποσέρβικο και ακούνε περισσότερο λαϊκά τραγούδια: «Τα λαϊκά τραγούδια τα προτιμάμε και από τα δικά μας καθώς μιλάνε για έρωτα και για αγάπη», δήλωση της Γ., ετών είκοσι. Στο γλέντι τα μουσικά όργανα που ακούγονται είναι το κλαρίνο, η κιθάρα²³⁸ κ.α. Οι περισσότεροι Ρομά παίζουν σόλο μουσική και κυρίως τσιφτετέλια. Μερικοί γνωρίζουν δημοτικά τραγούδια, ωστόσο δεν ξέρουν να τα χορεύουν. Μέχρι την δεκαετία του 90' ο γάμος κρατούσε τρεις ημέρες και αργά το βράδυ της δεύτερης ημέρας το ζευγάρι αποσυρόταν για την επίσημη πρώτη του νύχτα²³⁹. Το γλέντι θα λήξει το απόγευμα της δεύτερης ημέρας. Το ίδιο βράδυ στο σπίτι της νύφης γίνεται το τελευταίο γεύμα μεταξύ των δύο οικογενειών. Αφού αποχωρήσει το ζευγάρι για το

²³² Στον χώρο που γίνεται το γλέντι τοποθετούνται αρκετά τραπέζια και καρέκλες ώστε να φιλοξενηθούν οι καλεσμένοι.

²³³ Ένα από τα παραδοσιακά τους φαγητά και ίσως το πιο αγαπημένο φαγητό των Ρομά είναι ο σκαντζόχοιρος καθώς τον βρίσκουν εύκολα όπου κατασκηνώνουν κυρίως οι νομάδες. Ιδιαίτερα οι Ρομά των Σοφάδων όταν δεν έχουν χρήματα τους καλοκαιρινούς μήνες αποτελεί το κύριο παραδοσιακό γεύμα τους και το τρώνε έχοντας επινοήσει διάφορους τρόπους μαγειρέματος.

²³⁴ Τα ρούχα της νύφης περιλαμβάνουν: νυχτικά, φούστες, μαντίλια και πουκάμισα.

²³⁵ Οι Βλάμηδες είναι οι αδελφικοί φίλοι του γαμπρού και της νύφης.

²³⁶ Στους γάμους έχουν και το έθιμο του τάματος. Τα τάματα γίνονται υπό την υπόκρουση μουσικών οργάνων ώστε να φέρουν καλή τύχη στην οικογένεια.

²³⁷ Ο γάμος είναι η μόνη ευκαιρία για εκείνες να διασκεδάσουν και να επιδειχτούν.

²³⁸ Το τραγούδι και η μουσική ίσως είναι μέχρι και σήμερα οι μηχανισμοί αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο κοινωνικών ομάδων.

²³⁹ Το έθιμο της καθαρότητας (σεντόνι) έχει πάψει να ισχύει εδώ και αρκετά χρόνια στην κοινότητα των Ρομά των Σοφάδων. Βέβαια μπορεί το έθιμο να μην υφίσταται όμως όλοι οι Ρομά επιθυμούν την καθαρότητα της γυναίκας, καθώς κάτι τέτοιο συμβολίζει την τιμή.

νέο του σπιτικό η γιαγιά της νύφης τους δίνει να φάνε γλυκό²⁴⁰, έτσι ώστε να είναι γλυκιά η νέα τους ζωή. Βέβαια όταν δεν υπάρχει έτοιμο σπίτι για το νέο ζευγάρι, μένουν στην οικογένεια του συζύγου μέχρι να καταφέρουν να χτίσουν το δικό τους για ένα ή και δύο χρόνια: «Έχω τέσσερα παιδιά τα δύο είναι παντρεμένα. Τα παντρεμένα ζευγάρια μένουν μαζί μας γιατί έχουμε μεγάλο σπίτι, όταν κάνουν λεφτά τότε θα μπορούν να φύγουν», δήλωση της Φ., ετών τριάντα οχτώ. Η εγκατάσταση στο σπίτι του γαμπρού για αρκετό χρονικό διάστημα συμφέρει οικονομικά και τις δύο οικογένειες καθώς τα χρήματα που θα δοθούν και από τις δύο οικογένειες θα είναι λιγότερα. Αφού καταφέρει το ζευγάρι να ορθοποδήσει η αποδέσμευση του από την οικογένεια πραγματοποιείται με βάση το «Αϋρίκι²⁴¹».

Θα πρέπει να τονιστεί ότι ο εθιμικός γάμος των Ρομά δεν έχει καμία νομική ισχύ. Παρόλα αυτά σπάνια οι σύζυγοι εκμεταλλεύονται την μη εγκυρότητα του τσιγγάνικου γάμου και χωρίζουν μετά από κάποιο χρονικό διάστημα. Σπάνια, επίσης συναντάει κανείς ακόμη κάποιον Ρομά ανύπαντρο, καθώς όλοι παντρεύονται.

3.2.4.5 Αρπαγή νύφης

Όταν ο γάμος καθυστερεί να πραγματοποιηθεί ή όταν οι οικογένειες έχουν αντίρρηση καταφεύγουν κάποιοι στο κλέψιμο της νύφης. Η αρπαγή της νύφης διαρκεί ένα βράδυ και το παράνομο ζευγάρι την επόμενη ημέρα της επιστροφής στην κοινότητα θεωρείται ήδη παντρεμένο. Το κλέψιμο της νύφης σπάει την παράδοση του εθιμικού γάμου καθώς πρόκειται για ένα συμβάν ανυπακοής του ζευγαριού προς τους μεγαλύτερους της κοινότητας. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι οικογένειες αποδέχονται την αρπαγή της νύφης και μετά από μικρό χρονικό διάστημα πραγματοποιείται ο εθιμικός γάμος, ο οποίος κρατάει μόνο μια ημέρα χωρίς έκθεση της προίκας και για τον οποίο αν η οικογένεια του γαμπρού είναι οικονομικά ευκατάστατη προσφέρει περισσότερα χρήματα. Βέβαια οι περισσότερες οικογένειες Σοφαδιτών Ρομά σήμερα ακόμη και σε τέτοιες περιπτώσεις μοιράζονται τα έξοδα: «Τα έξοδα τα μοιραζόμαστε εδώ οι περισσότερες οικογένειες εκτός αν οι νύφες έρχονται από άλλη πόλη», δήλωση της Κ., ετών σαράντα πέντε.

²⁴⁰ Πριν μερικά χρόνια αντί για γλυκό η γιαγιά της νύφης έριχνε ζάχαρη στο νιόπαντρο ζευγάρι.

²⁴¹ Κατά το τσιγγάνικο «Αϋρίκι» οι συγγενικές οικογένειες θα γλεντήσουν την πρώτη ημέρα στο νέο σπίτι του ζευγαριού.

3.3 Σύγχρονες πολιτικές και προγράμματα ένταξης

Σε πλαίσιο Τοπικής Αυτοδιοίκησης και με την υποστήριξη της ΕΕ έχουν πραγματοποιηθεί προσπάθειες κοινωνικής ένταξης και βελτίωσης της ζωής των Ρομά των Σοφάδων μέσω προγραμμάτων στην εκπαίδευση, στην ιατροκοινωνική περίθαλψη με την ίδρυση του Ιατροκοινωνικού Κέντρου Ρομά, αλλά και με την δημιουργία ενός νέου συνοικισμού με σύγχρονες προδιαγραφές. Παρόλο που τα προγράμματα αυτά φάνταζαν φιλόδοξα στην πορεία της υλοποίησης τους διάφοροι ανασταλτικοί παράγοντες εμπόδισαν να επιτευχθεί το επιθυμητό αποτέλεσμα.

3.3.1 Εκπαίδευση

Στον εκπαιδευτικό τομέα έχουν γίνει ίσως από τις μεγαλύτερες προσπάθειες για την ένταξη των Ρομά στην εδραία κοινωνία. Για την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων της περιοχής των Σοφάδων λειτουργούν σχολεία στον παλιό (4^ο Δημοτικό – 4^ο Νηπιαγωγείο Σοφάδων) και στο νέο οικισμό τους (5^ο Νηπιαγωγείο Σοφάδων). Παράλληλα, δεν υπάρχει πρόβλεψη για Γυμνάσιο και Λύκειο μόνο ένα τμήμα ένταξης στο 2^ο Γυμνάσιο των Σοφάδων για όσα παιδιά Ρομά καταφέρνουν να συνεχίσουν μετά το Δημοτικό²⁴². Μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί για την εκπαίδευση των Ρομά της περιοχής προγράμματα ενισχυτικής διδασκαλίας, τάξεων υποδοχής και διάφορες μουσικογλωσσικές και αθλητικές δραστηριότητες υπό την επίβλεψη του Ιατροκοινωνικού Κέντρου Ρομά²⁴³. Βέβαια παρόλες τις προσπάθειες για να ενταχθούν τα τσιγγανόπαιδα στο κεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα, το επίπεδο μόρφωσης τους μέχρι και σήμερα είναι πολύ χαμηλό.

Για την πρόοδο των τσιγγανοπαίδων της περιοχής των Σοφάδων η Γ. εκπαιδευτικός του 4^{ου} Δημοτικού μας πληροφορεί: «Τα περισσότερα παιδιά πλην

²⁴² Το 4^ο δημοτικό είναι 10/θέσιο και διαθέτει έντεκα δασκάλους και ένα γυμναστή. Δάσκαλοι μουσικής και ξένων γλωσσών δεν υπάρχουν. Κτίστηκε το 1986 με απόφαση της τότε κυβέρνησης και άρχισε την λειτουργία του λίγο αργότερα. Την τρέχουσα σχολική περίοδο στην πρώτη τάξη του Δημοτικού γράφτηκαν εβδομήντα παιδιά και το σύνολο των παιδιών στο Δημοτικό ανέρχεται στα τετρακόσια ογδόντα επτά τσιγγανόπαιδα. Στον ίδιο χώρο στεγάζεται και το 4^ο Νηπιαγωγείο Ρομά το οποίο είναι 2/θέσιο και διαθέτει σήμερα τρεις Νηπιαγωγούς. Τα παιδιά του Νηπιαγωγείου ανέρχονται στα σαράντα έξι. Το 5^ο Νηπιαγωγείο Σοφάδων στο νέο οικισμό είναι 2/θέσιο, διαθέτει δύο Νηπιαγωγούς και τα παιδιά ανέρχονται στα πενήντα οχτώ.

²⁴³ Τα τσιγγανόπαιδα των Σοφάδων με βάση το Ιατροκοινωνικό Κέντρο Ρομά ανέρχονται στα χίλια περίπου. Γεγονός που δείχνει ότι πρέπει να γίνουν άμεσα δραστικές παρεμβάσεις.

ορισμένων εξαιρέσεων έρχονται αδιάβαστα, με αποτέλεσμα να υπάρχει ανομοιογένεια ως προς το επίπεδο μόρφωσης και εκείνα που έχουν θέληση να μην μπορούν να προχωρήσουν, ενώ γίνονται συνεχώς ανανεώσεις τμημάτων που εμποδίζει την ομαλή ροή της διδασκαλίας. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος μια οικογένεια Ρομά πρόσφατα διεκδίκησε να μπουν τα παιδιά τους στα δικά μας σχολεία και όχι στο 4^ο Δημοτικό προκειμένου να έχουν τακτική φοίτηση. Βέβαια παρόλες τις προσπάθειες των εκπαιδευτικών τα τσιγγανόπαιδα δεν καταφέρνουν να συμβαδίσουν με την υπόλοιπη τάξη καθώς τα κενά είναι πολλά και μεγάλα, δεν γίνονται θαύματα. Κάποια παιδιά θέλουν να μάθουν γράμματα όμως για να βοηθηθούν σε αυτό σημαντικό ρόλο παίζει η οικογένεια και όχι το σχολείο. Μπορεί βέβαια μέχρι σήμερα να έχουν γίνει σημαντικά προγράμματα όσον αφορά τον χορό, την ζωγραφική, τις ημερίδες όπου στόχος τους ήταν ο γραμματισμός, ωστόσο για να υπάρξουν όμως θετικά αποτελέσματα χρειάζονται μακροπρόθεσμα προγράμματα».

Συμπληρωματικά ο Α. εκπαιδευτικός του 4^{ου} Δημοτικού σχολείου των Ρομά αναφέρει: «Στην αρχή της σχολικής χρονιάς τα περισσότερα τσιγγανάκια έχουν διάθεση και υπάρχει μεγάλη προσέλευση, αλλά δυστυχώς έλλειψη χώρου. Ένα άλλο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε είναι η ανομοιογενής τάξη όσον αφορά την ηλικία. Υπάρχουν ηλικίες από τεσσάρων έως δεκαεπτά χρονών. Είναι δηλαδή παιδιά που εγγράφονται καθυστερημένα στο σχολείο και δεν είναι εύκολο να φοιτήσουν στην πρώτη τάξη και για αυτό το λόγο υπάρχει ειδική τάξη για εκείνα ώστε να καταφέρουν να μάθουν τα βασικά και αν τα καταφέρουν συνεχίζουν σε μεγαλύτερη τάξη. Αυτό γίνεται κυρίως για να μην παρενοχλείται η φοίτηση των άλλων παιδιών που παρακολουθούν κανονικά. Ο μέγιστος αριθμός στο κάθε τμήμα είναι δεκαπέντε με δεκαοχτώ παιδιά και καθημερινά έρχονται συνολικά πενήντα παιδιά, απογοητευτικός αριθμός. Οι γονείς σπάνια έρχονται να ρωτήσουν για την πρόοδο των παιδιών τους και για το μόνο που ενδιαφέρονται είναι το πότε θα πάρουν το επίδομα φοίτησης. Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις που μόλις οι γονείς παίρνουν το σχολικό επίδομα δεν ξαναστέλνουν τα παιδιά τους στο σχολείο. Παράλληλα, τα κορίτσια έρχονται σχολείο συνήθως μέχρι την ηλικία των έντεκα και από εκεί και έπειτα σταματούν την φοίτηση γιατί φοβούνται μήπως τα κλέψουν. Σημειώνονται αρκετές απουσίες σε ημέρες κακοκαιρίας, ενώ την περίοδο της άνοιξης δεν έρχονται είτε επειδή γίνεται σε καθημερινή βάση κάποιος γάμος είτε επειδή ξεκινούν τις αγροτικές δουλειές, με αποτέλεσμα να χάνουν τα μαθήματα. Από την περίοδο της άνοιξης και έπειτα μόλις το 1/3 των παιδιών συνεχίζει να παρακολουθεί τα σχολικά μαθήματα, καθώς τα

περισσότερα ξεκινούν να εργάζονται. Για εκείνους το σχολείο χρησιμεύει μόνο στην εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής, για να διευκολύνονται στις εμπορικές τους συναλλαγές και όχι για να αποκτήσουν ανώτερη μόρφωση ή να απασχοληθούν επαγγελματικά σε άλλους τομείς πέρα από εκείνον του εμπορίου. Πιστεύω ότι η μόρφωση είναι ο κύριος παράγοντας που θα τους κάνει να αλλάξουν όμως δεν θέλουν γιατί δεν έχουν πεισθεί ακόμη για την σχολική φοίτηση».

Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο θεσμός του σχολείου επιβάλλει συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς και οποιαδήποτε μορφή καταναγκασμού κι αν υποστούν τα τσιγγανόπαιδα κατά την διάρκεια της σχολικής τους φοίτησης αυτή φαντάζει στα μάτια τους ως επιβολή του ισχυρού στον αδύναμο. Εκεί που θα βρουν ασφάλεια απέναντι από εχθρικές καταστάσεις είναι στους δικούς τους στην κοινότητα. Επομένως με την παραμικρή δυσκολία τα περισσότερα παιδιά εγκαταλείπουν το σχολείο εξαιτίας του ασύμβατου τρόπου ζωής τους με εκείνου του σχολείου. Η κοινότητά τους πρόσφερε ένα αξιακό σύστημα προκειμένου να κοινωνικοποιηθούν στα πλαίσια της δικής τους μόνο ομάδας και η εκπαίδευση έρχεται να το διχάσει.

3.3.1.1 Κοινωνικές Διακρίσεις

Στους Σοφάδες σπάνια δημιουργούνται εντάσεις μεταξύ των Ρομά και της τοπικής κοινότητας παρά μόνο για περιστατικά που έχουν να κάνουν με την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων²⁴⁴. Πιο συγκεκριμένα, σε πρόσφατο συμβάν που είχε δημιουργηθεί, υπήρξε αντίδραση γονέων μη Ρομά σχετικά με την εισαγωγή τσιγγανόπουλων σε Δημοτικά σχολεία της περιοχής²⁴⁵. Από το Υπουργείο Παιδείας είχε γίνει σύσταση να μην γίνουν εγγραφές μαθητών Ρομά στην πρώτη τάξη των δύο Δημοτικών Ρομά που υπάρχουν στο νομό Καρδίτσας τον Σεπτέμβριο του 2012 ώστε να γίνει διασπορά των μαθητών στο 8^ο, 9^ο και 11^ο Δημοτικό σχολείο Καρδίτσας, στο 1^ο και 2^ο Δημοτικό σχολείο Σοφάδων και σε άλλα πέντε Δημοτικά σχολεία χωριών που υπάγονται στο Δήμο Σοφάδων.

²⁴⁴ Τα θέματα που αφορούν την εκπαίδευση των τσιγγανοπαίδων θα λέγαμε ότι είναι και το σημείο συνάντησης των κοινοτήτων.

²⁴⁵ Στις 23 Δεκεμβρίου του 2011 η Ειδική Γραμματέας του Υπουργείου παιδείας Λίνου Α., έστειλε επιστολή στην Γενική Διευθύντρια Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Καρδίτσας Μητσιάδου Ε., για να ληφθούν άμεσα μέτρα για τα δύο σχολεία Ρομά του νομού Καρδίτσας τα οποία έχουν εξολοκλήρου μαθητές Ρομά.

Η συγκεκριμένη ενέργεια αποσκοπούσε ώστε να μην υπάρξει διαχωρισμός των μαθητών Ρομά από τους υπόλοιπους μαθητές. Και παρόλο που τα τσιγγανόπαιδα που θα πήγαιναν ήταν εμβολιασμένα και με ίσα δικαιώματα όπως κάθε συνομήλικος τους το συγκεκριμένο εγχείρημα τελικά δεν επετεύχθη. Υπήρξαν πολλές αντιδράσεις από την πλευρά των οικογενειών μη Ρομά σε Καρδίτσα και Σοφάδες με επακόλουθο τα σχολεία που θα έπαιρναν τους Ρομά μαθητές να παραμείνουν κλειστά για τρεις εβδομάδες στερώντας την εκπαίδευση και στους μη Ρομά μαθητές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αναστολή του μέτρου με κύρια έμφαση στα προβλήματα υγιεινής των Ρομά²⁴⁶ και στην έλλειψη χώρου. Φέτος γράφτηκαν μόλις εννιά παιδιά στα δύο Δημοτικά των Σοφάδων και παρακολουθούν σε ειδική τάξη υποδοχής στο 5^ο Νηπιαγωγείο των Σοφάδων.

Το γεγονός και μόνο ότι υπάρχουν διαφορετικά σχολεία για τα παιδιά των Ρομά βάζει εμπόδια συνύπαρξης με τα υπόλοιπα παιδιά του Δήμου και υποδαυλίζει τάσεις κοινωνικού ρατσισμού και εμποδίζει φιλικές σχέσεις παιδιών Ρομά και μη. Παράλληλα, η αύξηση του πληθυσμού των παιδιών Ρομά στους Σοφάδες έχει πάρει εκρηκτικές διαστάσεις και ο αριθμός τους ξεφεύγει κατά πολύ από εκείνον που μπορούν να δεχτούν στα προγράμματα ένταξης.

Αποκορύφωμα της κατάστασης ήταν ο βανδαλισμός του 4^{ου} Δημοτικού σχολείου των Ρομά. Συγκεκριμένα μέσα στο 2012²⁴⁷ το 4^ο Δημοτικό έγινε στόχος ορισμένων Ρομά για πολλοστή φορά που θέλουν να επιβάλουν τους δικούς τους κανόνες και νόμους στην περιοχή. Σχετικά με το συμβάν ο Α. εκπαιδευτικός του 4^{ου} Δημοτικού σχολείου των Ρομά δηλώνει: «Δυστυχώς για πολλοστή φορά το 4^ο Δημοτικό υπέστη ανυπολόγιστες καταστροφές, με αποτέλεσμα ο δημοτικός προϋπολογισμός να επιβαρυνθεί την αποκατάσταση του για άλλη μια φορά. Πρέπει να γίνει κάτι άμεσα καθώς η κατάσταση είναι ανεξέλεγκτη και επικίνδυνη παρόλο που το σχολείο ξαναλειτούργησε και οι ζημιές αποκαταστάθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα, δεν είναι όμως αυτό το ζητούμενο. Η αποσπασματική αντιμετώπιση των πραγμάτων που ανακύπτουν καθημερινά διογκώνουν και συντηρούν το πρόβλημα εδώ και χρόνια. Πρέπει να υπάρξει ολοκληρωμένος σχεδιασμός και αποφασιστική αντιμετώπιση. Το μέλλον και η εκπαιδευτική λειτουργία των Σοφαδιτών Ρομά προβλέπεται δυσοίωνο.

²⁴⁶ Τα τσιγγανόπαιδα ήταν εμβολιασμένα, ωστόσο δεν μπορούσε να γίνει έλεγχος στον τρόπο ζωής τους στον οικισμό όπου είναι ανεξέλεγκτα.

²⁴⁷ Τον Απρίλιο του 2012 κάποιοι Ρομά επιχείρησαν να κάψουν το σχολείο κάτι που απεφεύχθη την τελευταία στιγμή.

Κάποια στιγμή πρέπει να τελειώσει η ιστορία με τους καταυλισμούς που χρησιμοποιούνται σαν ορμητήρια παράνομων πράξεων».

3.3.1.2 Ρομά στην τριτοβάθμια εκπαίδευση

Σπάνια έως και μηδαμινή είναι η εισαγωγή των Ρομά στην Ανώτατη Εκπαίδευση. Ωστόσο, στους Σοφάδες συναντούμε δύο Ρομά που κατάφεραν να εισαχθούν στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, στο τμήμα λογιστικής του ΤΕΙ (Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα) Λάρισας και στο τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης (Κομοτηνή) αντιστοίχως.

Σε κατ'ιδίαν συζήτηση που έγινε με τον ένα εκ των δύο επιτυχόντων φοιτητή της Κοινωνικής Διοίκησης μας είπε σε ερώτηση που αφορούσε τις δυσκολίες που αντιμετώπισε για να εισαχθεί στο πανεπιστήμιο: «Πολλές φορές αναγκάζομαι να διαβάσω μέσα στο αυτοκίνητο για να έχω ησυχία, θέληση να υπάρχει και όρεξη για διάβασμα». Πρόκειται για έναν αρκετά φιλόδοξο νέο είκοσι δύο ετών καθώς σκοπεύει στα επόμενα χρόνια αφού τελειώσει πρώτα το πανεπιστήμιο να εκδώσει λεξικό, όπου θα αποδίδεται η Ρωμανί γλώσσα με ελληνικούς χαρακτήρες. Είναι ένα δύσκολο εγχείρημα όπως είπε: «Χρειάζομαι και την βοήθεια κοινωνιολόγων και γλωσσολόγων γιατί ορισμένες λέξεις της Ρωμανί είναι δύσκολο να αποδοθούν στην ελληνική γλώσσα». Σε ερώτηση για ποιούς λόγους δεν συνεχίζουν την φοίτηση οι Ρομά μετά το Δημοτικό αναφέρει: «Απλά δεν θέλουν, έχουν μάθει έτσι να ζουν από μικροί. Θα σου δώσω ένα παράδειγμα, πολλοί Ρομά ξέρουν να παίζουν μουσικά όργανα χωρίς να έχουν πάει κάπου για να μάθουν, είναι αυτοδίδακτοι. Σε περίπτωση που πήγαιναν να τελειοποιήσουν το ταλέντο τους θα μπορούσαν να διδάξουν, αλλά δυστυχώς δεν το εξάσκησαν περαιτέρω». Από την άλλη πλευρά στην ερώτηση αν πιστεύει ότι θα ξαναπεράσει κάποιος από τους Ρομά των Σοφάδων στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση απαντά: «Δεν νομίζω να ξανασυμβεί σύντομα κάτι τέτοιο σε πενήντα χρόνια πάλι. Εγώ ήμουν η εξαίρεση, δεν διαφέρω από κανέναν εδώ, απλά ήθελα να σπουδάσω για να βοηθώ τους ανθρώπους και για αυτό επέλεξα την συγκεκριμένη σχολή».

3.3.2 Ιατροκοινωνικό Κέντρο Ρομά Σοφάδων

Το Ιατροκοινωνικό Κέντρο Ρομά Σοφάδων²⁴⁸ ξεκίνησε την λειτουργία του τον Σεπτέμβριο του 2005 στα πλαίσια των Τοπικών Πρωτοβουλιών του ΠΕΠ (Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα) Θεσσαλίας²⁴⁹ με στόχο την βελτίωση της ποιότητας ζωής τους, την πάταξη της ανισότητας και την κοινωνική ένταξη των Ρομά. Χρηματοδοτείται από την ΕΕ²⁵⁰ και λειτουργεί ως μονάδα κοινωνικής και ιατρικής στήριξης σε θέματα σχολικής ένταξης²⁵¹, δημιουργικής απασχόλησης²⁵², παροχής φροντίδας σε ζητήματα υγείας²⁵³, σε αστικοδημοτικά θέματα²⁵⁴ και σε θέματα προσέγγισης - δημοσιότητας²⁵⁵. Σήμερα εξαιτίας της έλλειψης χρημάτων δεν υπάρχουν διαμεσολαβητές Ρομά, δεν γίνονται εμβόλια, το προσωπικό έχει μειωθεί στα δύο άτομα και πλέον δεν γίνονται και ενημερωτικές επισκέψεις στους οικισμούς.

Η Ο. κοινωνιολόγος του Κέντρου μας πληροφορεί: «Δόθηκε μεγάλη βοήθεια και υποστήριξη στους Ρομά των Σοφάδων από το κέντρο. Ήταν ένα αρκετά φιλόδοξο πρόγραμμα το οποίο ήταν το πρώτο μαζί με τον οικισμό της Αγίας Σοφίας (Γκόνου) Θεσσαλονίκης που λειτούργησαν στην Ελλάδα, όμως εξαιτίας της έλλειψης κονδυλίων το Ιατροκοινωνικό Κέντρο σήμερα έχει την μορφή ΚΕΠ (Κέντρο εξυπηρέτησης πολιτών)». Η κοινωνιολόγος τόνισε επίσης ότι: «Οι δύο διαμεσολαβητές Ρομά που υπήρχαν στο κέντρο βοήθησαν αρκετά στις επισκέψεις που πραγματοποιήθηκαν στους καταυλισμούς αλλά και στις δύο καταγραφές που

²⁴⁸ Το Κέντρο βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τον παλιό οικισμό των Ρομά.

²⁴⁹ Σήμερα στην Θεσσαλία λειτουργούν τα έξι από τα εννέα Ιατροκοινωνικά Κέντρα για τους Ρομά. Υπάρχουν: στους Σοφάδες, στην Λάρισα (Νέα Σμύρνη), στον Τύρναβο (Κριτήρι), στον Βόλο (Αλιβέρι), στα Φάρσαλα και στην Καρδίτσα.

²⁵⁰ Ότι βοήθεια έχει δοθεί στους Έλληνες Ρομά μέχρι σήμερα προέρχεται από προγράμματα της ΕΕ.

²⁵¹ Με την βοήθεια των καθηγητών, των διαμεσολαβητών, της κοινωνιολόγου του κέντρου και τη συνεργασία των σχολείων της περιοχής έγινε αξιολόγηση της πορείας των τσιγγανοπαίδων. Παράλληλα παραχωρήθηκαν και επιπλέον ώρες πέρα του κανονικού σχολικού προγράμματος όπου τα παιδιά παρακολουθούσαν ενισχυτικά μαθήματα μουσικοκινητικής αγωγής.

²⁵² Η δημιουργική απασχόληση των τσιγγανοπαίδων αφορούσε αθλητικές, μουσικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Οι καθηγητές του κέντρου δίδαξαν μαθήματα παραδοσιακών χορών, οργανώνοντας παράλληλα πολιτιστικές εκδηλώσεις π.χ. χριστουγεννιάτικες ή μαζικού αθλητισμού.

²⁵³ Μέχρι και έως της 18/5/2006 οι γιατροί και οι νοσηλεύτες του κέντρου εμβολίασαν περισσότερα από πεντακόσια πενήντα παιδιά και συνέβαλαν στην διευκόλυνση 4242 τηλεφωνικών ραντεβού σε νοσηλευτικά ιδρύματα, ενώ πραγματοποίησαν τουλάχιστον είκοσι ενημερωτικές επισκέψεις στους δύο οικισμούς. «Ιατροκοινωνικό Κέντρο Ρομά Σοφάδων», χ.χ., <http://www.sofades.gr/dioikhshyphresies/iatrokoinwnikokentro>, (τελευταία πρόσβαση στις: 20/01/2013).

²⁵⁴ Το κέντρο έχει βοηθήσει περίπου σε δύο χιλιάδες πεντακόσιες υποθέσεις δανειοδότησης και έχει προωθήσει τέσσερις χιλιάδες αιτήματα Ρομά σε φορείς του δημόσιου τομέα.

²⁵⁵ Με την βοήθεια των διαμεσολαβητών Ρομά του κέντρου διανεμήθηκαν ενημερωτικά φυλλάδια για την υγεία και την πρόληψη και στους δύο οικισμούς των Σοφάδων και δημοσιοποιήθηκαν οι δράσεις του κέντρου στον τύπο.

έγιναν. Χωρίς εκείνους τα πράγματα θα ήταν δύσκολα, τους γνώριζαν, ένιωσαν οικεία και η πρόσβαση ήταν ευκολότερη».

Σύμφωνα με την Ν. νοσηλεύτρια του Κέντρου: «Αρκετοί Ρομά στους Σοφάδες ζουν ακόμη σε πρωτόγονες καταστάσεις και ίσως είναι οι πιο πρωτόγονοι από όλους τους Ρομά της Ελλάδας. Υπάρχει έξαρση ασθενειών²⁵⁶ καθώς δεν γνωρίζουν αρκετά για θέματα υγείας, δημόσιας υγιεινής και πρόληψης, αλλά και για την επικινδυνότητα ορισμένων ασθενειών²⁵⁷, με αποτέλεσμα όταν αρρωσταίνουν σε πολλές περιπτώσεις να το παραβλέπουν διότι δεν το θεωρούν σημαντικό²⁵⁸. Το Κέντρο αποτελεί σανίδα σωτηρίας για τους Ρομά. Αν δεν υπήρχε η συγκεκριμένη υπηρεσία οι Ρομά θα τα παρατούσαν. Ακόμη και ένα απλό τηλέφωνο για ραντεβού σε νοσοκομείο είναι δύσκολο για εκείνους. Κάτι πρέπει να γίνει άμεσα, ο Δήμος κάνει ότι μπορεί, το κράτος όμως τους έχει ξεχάσει».

3.3.3 Οικιστικά προγράμματα

Η δημιουργία του νέου οικισμού των Σοφαδιτών Ρομά χαρακτηρίζεται ένα από τα σημαντικότερα οικιστικά έργα που έχουν υλοποιηθεί. Ο οικισμός παραχωρήθηκε στους Ρομά τον Μάρτιο του 2004 υπό την αιγίδα του οικιστικού προγράμματος του ΟΕΚ & ΟΕΕ και ονομάστηκε «Νέα Ζωή». Η ονομασία που δόθηκε στον οικισμό ήταν συμβολική, καθώς έδωσε την ευκαιρία σε αρκετούς Ρομά να ξεκινήσουν μια καινούργια αρχή σε καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Την πρώτη περίοδο βέβαια οι Ρομά δυσανασχέτησαν με την μετακίνηση τους, επειδή δεν ήθελαν να χωριστούν και να διασπαστούν, ενώ με την μεταφορά τους εκεί πίστευαν πως ήθελαν να τους απομακρύνουν από την πόλη: «Επειδή είμαστε Ρομά, ήθελαν να μας διώξουν για να μην φαινόμαστε», δήλωση του Β., ετών τριάντα πέντε. Παράλληλα, οι περισσότεροι δεν γνώριζαν τις προϋποθέσεις που χρειαζόνταν για να

²⁵⁶ Τον Σεπτέμβριο του 2012 ένα τσιγγανάκι δώδεκα χρόνων διαγνώστηκε με σύφιλη.

²⁵⁷ Αποτελεί παράδοξο γεγονός ότι, η χρήση και εξάπλωση των ναρκωτικών ουσιών έχει φτάσει σε μεγάλα ποσοστά διότι αποτελεί για εκείνους την μοναδική διαφυγή από τα προβλήματα που τους ταλανίζουν. Αρκετοί Ρομά έχουν προσβληθεί από τον ιό της ηπατίτιδας Α και Β, δίχως να γνωρίζουμε τα ακριβή ποσοστά. Σε πρόσφατη επίσκεψη στο Κέντρο Υγείας Σοφάδων, όπου εξυπηρετεί αρκετούς Ρομά καθημερινά, δεν παραχωρήθηκε καμιά πληροφορία ούτε δόθηκαν περαιτέρω στοιχεία σχετικά με τα ποσοστά πρόσληψης ασθενειών λόγω του ιατρικού απορρήτου.

²⁵⁸ Στα προβλήματα συγκαταλέγεται και το γεγονός ότι μέχρι σήμερα το Κέντρο Υγείας της περιοχής δεν έχει παιδίατρο με αποτέλεσμα οι περισσότεροι Ρομά να καταφεύγουν σε ιδιώτη γιατρό της περιοχής ή στους δικούς τους πρακτικούς γιατρούς.

μείνουν στον νέο οικισμό και ανησυχούσαν ότι θα τους κοστίσει ακριβά η μετεγκατάσταση τους. Στο τέλος αποδέχτηκαν την μετεγκατάσταση, η οποία έγινε με βάση κοινωνικά κριτήρια²⁵⁹.

Σε αντίθεση με τον νέο οικισμό ο παλιός δεν πληρεί τους κανόνες μιας ποιοτικής διαβίωσης, καθώς δεν έχουν γίνει μέχρι και σήμερα σημαντικές παρεμβάσεις βελτίωσης από την πολιτεία. Περιπατώντας στον «άναρχο» πολεοδομικό τοπίο του καταυλισμού²⁶⁰, όπου κατοικείται από το 1955, συναντάει κανείς μονίμως λασπωμένα δρομάκια, σκισμένες παράγκες, σωρούς από ξύλα ή παλιοσίδερα, λακκούβες με νερό που αποτελούν πηγή μόλυνσεων²⁶¹. Οι περισσότεροι δρόμοι δεν είναι ασφαλτοστρωμένοι με εξαίρεση το κέντρο του οικισμού και όλα αυτά υποβαθμίζουν την ομορφιά του εξωτερικού χώρου.

Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι ο οικισμός δεν πληρεί τους κανόνες διαβίωσης. Το αποχετευτικό τους σύστημα είναι απαρχαιωμένο και σήμερα μόλις το 50% του οικισμού διαθέτει δική του αποχέτευση. Εδώ και δεκαπέντε χρόνια έχουν ξεκινήσει αποχετευτικά έργα, τα οποία δεν έχουν ολοκληρωθεί μέχρι και σήμερα. Οι δρόμοι από την άλλη είναι άναρχοι ιδιαίτερα στενοί με τα φρεάτια των υπονόμων να απουσιάζουν καθώς τα κλέβουν συνεχώς και τα πουλούν, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται μικροατυχήματα. Στον οικισμό υπάρχει επίσης πρόβλημα συσσώρευσης απορριμμάτων αν και έχει αντιμετωπιστεί εν μέρει με πρωτοβουλία του Δήμου τοποθετώντας αρκετούς κάδους σκουπιδιών. Επιπλέον, παρατηρείται έλλειψη φωτισμού, έλλειψη δημόσιων έργων και έλλειψη χώρου κάμπινγκ για τους διερχόμενους Ρομά. Παράλληλα οι περισσότερες κατοικίες δεν έχουν σταθερό τηλέφωνο, μόνο το 1% διαθέτει²⁶². Οι συνθήκες διαβίωσης στον οικισμό είναι απαρχαιωμένες σε σχέση με τον υπόλοιπο πληθυσμό της περιοχής και το περιβάλλον κρίνεται ακατάλληλο²⁶³. Η πολιτεία πρέπει να κινηθεί άμεσα ώστε να υπάρξει πρόβλεψη για την καλύτερευση των συνθηκών διαβίωσης στον καταυλισμό.

²⁵⁹ Οι οικογένειες που πληρούσαν τις προϋποθέσεις ήταν από τις φτωχότερες του παλιού οικισμού. Παρόλα αυτά αρκετοί πούλησαν τα νέα τους σπίτια σε οικογένειες πιο ευκατάστατων οικονομικά Ρομά, με αποτέλεσμα σήμερα στον νέο οικισμό να διαμένει η «ελίτ» των Σοφαδιτών Ρομά.

²⁶⁰ Σήμερα στην Ελλάδα υπάρχουν περισσότεροι από εβδομήντα καταυλισμοί.

²⁶¹ Αρκετοί δρόμοι στον παλιό οικισμό εξαιτίας της πρόχειρης κατασκευής τους σε περιόδους ισχυρών βροχών συγκεντρώνουν μονίμως αρκετά νερά με αποτέλεσμα να απειλείται κυρίως η υγεία των μικρότερων Ρομά που παίζουν στους δρόμους ανενόχλητα.

²⁶² Οι περισσότεροι βέβαια διαθέτουν κινητό τηλέφωνο καθώς το χρησιμοποιούν στις εμπορικές τους συναλλαγές.

²⁶³ Η κακής ποιότητας συνθήκες στέγασης έχουν αρνητικό αντίκτυπο στην υγεία των Ρομά. Διατρέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο αναπηρίας ή και χρόνιων ασθενειών. Στον καταυλισμό των

Τα βασικά αιτήματα των Σοφαδιτών Ρομά που θα οδηγήσουν στην καλύτερευση της ζωής τους αφορούν καλύτερη μεταχείριση από την πολιτεία, βελτίωση υποδομών και κυρίως παροχή ύδατος και ηλεκτρικού ρεύματος σε όλους. Όσον αφορά την παιδεία ζητούν οι δάσκαλοι να είναι πιο κοντά στα παιδιά και να τα βοηθούν. Φτώχεια επικρατεί στις περισσότερες οικογένειες των Ρομά, όπως δηλώνουν και οι ίδιοι, και πιστεύουν ότι αν είχαν σταθερή δουλειά δεν θα είχαν ούτε πρόβλημα φοίτησης στα σχολεία ούτε και ασφάλισης. Σήμερα οι περισσότεροι Ρομά ζούνε με τα λιγοστά χρήματα που τους δίνει η πρόνοια, από τις διάφορες εποχιακές δουλειές τους στα χωράφια και από πωλήσεις αγροτικών προϊόντων στις λαϊκές αγορές.

3.4 Σχέσεις τσιγγάνικης κοινωνίας και κυρίαρχης

Η τσιγγάνικη κοινωνία των Σοφάδων είναι απομονωμένη και οι σχέσεις των Ρομά με τους υπόλοιπους κατοίκους της περιοχής ουσιαστικά είναι ανύπαρκτες και περιορίζονται κυρίως στις διάφορες εμπορικές ή αγροτικές συναλλαγές. Οι κάτοικοι των Σοφάδων στέκονται απέναντι στους Ρομά με «αδιαφορία», ενώ οι σπάνιες συζητήσεις που γίνονται για τους Ρομά συνήθως αφορούν περιστατικά εγκληματικότητας. Το στερεότυπο του «κλέφτη» έχει υιοθετηθεί για τους Ρομά από την πλειοψηφία των κατοίκων της περιοχής κυρίως από την εμφάνιση και εξώθηση του τσιγγάνικου πληθυσμού στην εγκληματικότητα. Οποιοδήποτε συμβάν κλεψιάς και αν γίνει συνήθως οι κατηγορίες θα πέσουν σε εκείνους: «Ρομά το έχει κάνει σίγουρα, συνέχεια κάτι κλέβουν αυτοί²⁶⁴». Αυτό συμβαίνει καθώς, η κοινωνία των Σοφάδων είναι ιδιαίτερα κλειστή και σπάνια συμβαίνουν γεγονότα που διαταράσσουν την ησυχία του τόπου πέρα από συμβάντα που προκαλούν οι Ρομά.

Σοφάδων ο συνωστισμός των Ρομά σε περιορισμένο χώρο συνδέεται με προβλήματα όπως λοιμώξεις ακόμη και φυματίωση.

²⁶⁴ Συνήθη περιστατικά εγκληματικότητας των Σοφαδιτών Ρομά εντοπίζονται σε αγροτικές καλλιέργειες, σωληνώσεις ακόμη και μετασηματιστές της ΔΕΗ (Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού) με αποτέλεσμα να προκαλούνται περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως διαπιστώθηκε από έρευνα του γράφοντος. Με πιο πρόσφατο συμβάν κλοπής στη μονάδα βιολογικού καθαρισμού του νέου οικισμού τους. Η ζημιές στο βιολογικό καθαρισμό ανέρχονται στα οχτώ χιλιάδες ευρώ. Δημιουργώντας μεγαλύτερα προβλήματα στους συμπολίτες τους. Οι Ρομά ζώντας στο περιθώριο καταφεύγουν σε παράνομες πράξεις, η εγκληματικότητα είναι η διέξοδος τους. Από τη δική τους πλευρά οι τοπικές αστυνομικές αρχές δεν ασχολούνται ιδιαίτερα μαζί τους. Σε πολλές περιπτώσεις δεν ολοκληρώνουν ακόμη και έρευνες στον καταυλισμό καθώς για πολλούς θεωρείται «άβατο» και ο «νόμος» είναι πιο «ανεκτός» στις πιο ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.

Η παρουσία των Ρομά στην αγορά των Σοφάδων είναι σπάνια πλην του Σαββάτου όπου πραγματοποιείται η Λαϊκή Αγορά. Ανύπαρκτη είναι ακόμη η παρουσία τους στις καφετέριες ή στα καφενεία της πόλης. Ακόμη και οι αγορές τους σε είδη πρώτης ανάγκης περιορίζονται σε επιλεγμένα μαγαζιά (Super Market, Κρεοπωλεία) που είναι κοντά στον παλιό οικισμό ή σε μακρινή απόσταση από την κεντρική αγορά των Σοφάδων.

Αποτελεί πραγματικότητα, επίσης, ότι συχνές είναι οι αντιδράσεις οικογενειών που διαμένουν αρκετά κοντά στον καταυλισμό. Κατηγορούν τους Ρομά για τις συνεχόμενες εκδηλώσεις τους και τις θεωρούν παράνομες εμποροπανηγύρεις. Πράγματι οι Ρομά ιδιαίτερα τους θερινούς μήνες είτε λόγω κάποιου αρραβώνα ή γάμου προκαλούν ηχορύπανση οποιαδήποτε ώρα της ημέρας. Σε τέτοιες περιστάσεις οι κανόνες κοινής ησυχίας δεν ισχύουν για τους Ρομά ή πιθανότατα να μην τους γνωρίζουν.

Οι περισσότεροι κάτοικοι μη Ρομά καθώς και κάτοικοι των γύρω περιοχών²⁶⁵ πιστεύουν ότι οι Ρομά είναι ανίκανοι να προσαρμοστούν στον τρόπο ζωής της περιοχής εξαιτίας της απροθυμίας τους. Πιστεύουν ότι είναι άτομα αντικοινωνικά και απλησίαστα, ωστόσο κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι δεν στηρίζουν (οικονομικά) την τοπική κοινωνία των Σοφάδων. Ορισμένοι μάλιστα κάτοικοι επιθυμούν να λυθούν τα προβλήματά τους και με την δημιουργία του νέου οικισμού που βρίσκεται σε μικρή χιλιομετρικά απόσταση από την πόλη δεν θέλησαν να τους εκδιώξουν αλλά μόνο να μειωθούν πληθυσμιακά από τον παλιό καταυλισμό καθώς η συνεχόμενη αύξηση τους έχει δημιουργήσει χωροταξικά προβλήματα²⁶⁶.

Στην επαρχία τα στερεότυπα απέναντι στους Ρομά είναι πιο έντονα. Ιδιαίτερα τα μικρά παιδιά μεγάλωσαν υιοθετώντας προκαταλήψεις για εκείνους. Πολλές φορές οι γονείς χρησιμοποιούσαν την εικόνα του Ρομά ως φόβητρο για εκείνα λέγοντας την γνωστή φράση: «Αν δεν είσαι φρόνιμος θα σε δώσω στον παλιατζή²⁶⁷». Παράλληλα και οι ίδιοι οι Ρομά κρατούν μια στάση επιφυλακτική απέναντι στην κοινωνία των Σοφάδων. Οι διαφορετικοί κώδικες επικοινωνίας και το διαφορετικό κανονιστικό σύστημα τους κρατάει σε απόσταση. Η μη φιλική ατμόσφαιρα για εκείνους σε

²⁶⁵ Κάτοικοι άλλων περιοχών αρκετές φορές αναφέρονται απαξιωτικά προς την πόλη των Σοφάδων π.χ. «Γυφτοχώρι».

²⁶⁶ Η αύξηση του αριθμού των διερχόμενων Ρομά δημιουργεί όλο και περισσότερα προβλήματα καθώς κτίζονται παράνομα παραπήγματα δίπλα στον δρόμο αυξάνοντας τον κίνδυνο ατυχήματος.

²⁶⁷ Ο παλιατζής είναι πλανόδιος έμπορος που πουλάει και αγοράζει μεταχειρισμένα αντικείμενα, συνήθως μικρής αξίας.

συνδυασμό με την μη ορθή κατοχή της ελληνικής γλώσσας έχει ως επακόλουθο να απομακρύνονται από ένα περιβάλλον που δεν μπορούν να ταυτιστούν. Οι Ρομά θα λέγαμε ότι είναι ένας υπερήφανος λαός όπου θίγεται ιδιαίτερα εύκολα. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που κρατούν απόσταση από την κυρίαρχη κοινωνία. Πρόκειται για ιδιαίτερα ευφυής²⁶⁸ ανθρώπους όπου μιλούν πάντα την γλώσσα τους, ενώ την ελληνική την θεωρούν δεύτερη γλώσσα και την χρησιμοποιούν έξω από το τσιγγάνικο περιβάλλον.

Οι Ρομά των Σοφάδων, όπως δηλώνουν οι ίδιοι, από τη μια θέλουν να διατηρήσουν τον πολιτισμό τους και από την άλλη σε ένα δεύτερο επίπεδο θέλουν να γίνουν σαν τους «άλλους» προκειμένου να καλυτερεύσουν οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο κοινωνίες. Βέβαια είναι δύσκολο να αποποιηθούν την ταυτότητά τους γιατί έτσι θα ζήσουν χωρίς ρίζες, ξεκομμένοι. Πιθανότατα λένε ότι θέλουν να αλλάξουν, να ενταχθούν και να μην είναι διαχωρισμένοι, όμως γνωρίζουν ότι κάτι τέτοιο είναι δύσκολο. Στην πραγματικότητα το κάνουν προκειμένου για να το ακούσουν οι άλλοι χωρίς να το υιοθετούν κιόλας. Η άρνηση αποδοχής τους από την κυρίαρχη κοινωνία τους συσπειρώνει δημιουργώντας ένα γκέτο, το οποίο αποτελεί το μοναδικό και ασφαλές καταφύγιο για εκείνους²⁶⁹.

Θα πρέπει να προστεθεί ότι και τα μικρά παιδιά των Ρομά συνειδητοποιούν από πολύ μικρά ότι είναι ανεπιθύμητα στην εδραία κοινωνία και οι φιλικές σχέσεις μαζί τους είναι ανύπαρκτες. Αυτό συμβαίνει διότι στην διευρυμένη τσιγγάνικη οικογένεια ο χώρος είναι ενιαίος και τα παιδιά πάντα βρίσκονται παρόντα στις συζητήσεις των μεγαλύτερων μαθαίνοντας όλα τους τα προβλήματα²⁷⁰, με αποτέλεσμα η αγανάκτηση και ο θυμός των γονιών τους για την εδραία κοινωνία να μεταφέρονται και σε εκείνα. Στα μάτια τους οι «άλλοι» είναι εκείνοι που ευθύνονται για τις συνθήκες της ζωής τους γιατί αυτοί είναι οι «ισχυροί» και μια αντιπαράθεση με εκείνους θα ήταν άνιση. Επιπλέον, νιώθουν «ξένα» σε μια κοινωνία που τους στερεί δικαιώματα είτε στην συλλογική ζωή είτε στο χώρο εργασίας. Υιοθετούν λοιπόν και εκείνα όπως και οι γονείς τους μια «άμυνα» απέναντι στην κυρίαρχη κοινωνία.

²⁶⁸ Το γεγονός ότι δεν ξέρουν να διαβάζουν δεν τους εμποδίζει να ανταπεξέλθουν στις συναλλαγές τους καθώς έχουν μνήμη και παρατηρητικότητα. Χρησιμοποιούν εμπειρικούς τρόπους μέτρησης και υπολογισμών με αξιοσημείωτη επιδεξιότητα. Με τη διαμεσολάβηση της γλώσσας και των συμβόλων, αλλά και με την υιοθέτηση συγκεκριμένων στρατηγικών, κανόνων, ηθικής, το κοινωνικό δίκτυο επιτρέπει στο υποκείμενο τη μύηση και την εξοικείωση με τις συναλλαγές, την αγοραπωλησία, τις κατασκευές κ.α. (Λυδάκη, 1997).

²⁶⁹ Ενισχύεται κατά αυτόν τον τρόπο η αντίσταση τους στην ευρύτερη κοινωνία.

²⁷⁰ Στις σύγχρονες πυρηνικές οικογένειες δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο καθώς υπάρχει αδιαφάνεια στις συζητήσεις των μεγαλύτερων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε μια συνοπτική αποτίμηση της βιβλιογραφικής ανασκόπησης αφενός και της επιτόπιας παρατήρησης αφετέρου μπορεί να υποστηριχτεί ότι τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν για την παρούσα μελέτη εκπληρώνουν τους στόχους του γράφοντα και αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη ενός γόνιμου, πολυεπίπεδου προβληματισμού.

Από την ενδεικτική παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων στους δύο τσιγγάνικους οικισμούς των Σοφάδων συμπεραίνουμε ότι Ρομά και μη είναι προκατειλημμένοι και αρμονική συμβίωση δεν υπάρχει μεταξύ τους. Η τοπική κοινωνία στο σύνολό της διακατέχεται από αρνητικές στερεοτυπικές απόψεις για τους Ρομά, ενώ είναι διακριτή η τάση για περιθωριοποίηση προς τα μέλη της συγκεκριμένης κοινότητας. Αυτό γίνεται φανερό και από το γεγονός ότι οι οικισμοί των Ρομά βρίσκονται σε απόσταση «ασφαλείας» από την πόλη.

Η κοινωνική ταυτότητα των Ρομά δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι μπορεί να αλλάξει. Όταν μια ομάδα ή ένα άτομο ζει στο πλαίσιο ενός οργανωμένου κοινωνικού συνόλου τείνει να τοποθετεί τον εαυτό του σε ένα πλήθος κοινωνικών κατηγοριών – ομάδων και να προσδιορίζει την εικόνα του μέσα από την ιδιότητα του μέλους αυτών των ομάδων. Ο τσιγγάνικος χώρος διατηρείται αναλλοίωτος και επιτρέπει τις προσαρμογές και τους προσπολισμούς σε στοιχεία που δεν δύνανται να επηρεάσουν τη δομή, η οποία πρέπει να παραμένει αναλλοίωτη.

Απαιτούνται λοιπόν ριζοσπαστικές λύσεις για να ενταχθούν οι Ρομά στην κοινωνία. Στην χώρα μας, παρόλες τις προσπάθειες από μέρος τους, έχουν μικρή δυνατότητα «διαπραγματευτικής» ισχύς και ελάχιστη πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων, καθώς πρόκειται για μια παραδοσιακά κλειστή κοινωνική ομάδα με δική της δομή και ιεραρχία που διαφέρει από εκείνη της κυρίαρχης. Είναι γεγονός ότι η ελληνική πολιτεία και οι αρμόδιοι φορείς παραμέλησαν για πάρα πολλά χρόνια αυτή την ομάδα πολιτών και δεν προχώρησαν σε σοβαρές έρευνες – μελέτες που θα είχαν ως στόχο την κατανόηση της ιδιαιτερότητας των Ρομά ή την στοιχειώδη έστω επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Αν δεν αλλάξουν δραστικά τα δεδομένα με την πάροδο του χρόνου οι ανειδίκευτοι και αναλφάβητοι στην

πλειονότητα τους Ρομά είναι καταδικασμένοι να περιθωριοποιηθούν πιο ακραία λόγω των οικονομικών συνθηκών που επικρατούν πια στην Ελλάδα.

Οι προκλήσεις για την κοινωνική ένταξη της μειονότητας των Ρομά είναι μεγάλες. Πρωτίστως είναι ανάγκη να ξεπεράσουν την απόλυτη ένδεια και την ανεργία ώστε να βελτιωθούν οι δίοδοι τους για μια πρόσβαση στην εκπαίδευση και στην κατάρτιση, με αποτέλεσμα να αναπτύξουν δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν την είσοδο και την παραμονή τους στην αγορά εργασίας.

Η μοντέρνα και μετα – μοντέρνα δομή της οικονομίας έθεσε στο περιθώριο παραδοσιακά επαγγέλματα που ασκούσαν στο παρελθόν οι Ρομά, ενώ παράλληλα δεν κατόρθωσαν να ενσωματωθούν σε συστήματα εξαρτημένης εργασίας, όπως ο κυρίαρχος πληθυσμός. Ο αποκλεισμός τους από την αγορά εργασίας έχει αλυσιδωτές επιδράσεις καθώς δεν τους καταδικάζει μόνο στην φτώχεια, αλλά οδηγεί και στη δραματική χειροτέρευση της υγείας τους μη έχοντας την οικονομική δυνατότητα να καλύψουν το τομέα αυτό. Εκείνο που πρέπει επομένως να προσδιοριστεί είναι η ένταξη και επανένταξη των Ρομά στην αγορά εργασίας και να ληφθεί υπόψη το κριτήριο ότι η κάθε κοινότητα των Ρομά στην Ελλάδα διαφέρει από τις υπόλοιπες. Επιπροσθέτως επιτακτική κρίνεται η ανάγκη να εμποδωθεί στη συνείδηση των Ρομά η εναλλακτική της εξαρτημένης εργασίας ως μοντέλου απασχόλησης και της προώθησης και τοποθέτησής τους στην αγορά σε θέσεις μισθωτής εργασίας. Οι επιδιωκόμενοι στόχοι είναι:

- Ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της ευρύτερης κοινής γνώμης ώστε να εκλείψει ο ρατσισμός.
- Συνεισφορά άτυπων δικτύων στήριξης και εθελοντισμού ώστε να συμβάλλουν στη συνολική παρέμβαση για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά.
- Λειτουργία μορφωτικών και πολιτιστικών συλλόγων που θα αποσκοπούν στη ανάπτυξη του αλληλοσεβασμού και στην επικράτηση κοινωνικής συνοχής των Ρομά με την τοπική κοινωνία.
- Κατάρτιση - απόκτηση κοινωνικών και επαγγελματικών δεξιοτήτων, ειδικότερα στα παραδοσιακά επαγγέλματα τους.
- Σύσταση πανελλαδικού γραφείου εκπροσώπησης αποκλειστικά για τους Ρομά με στόχο την προώθηση τους στην αγορά εργασίας. Το συγκεκριμένο

γραφείο θα βοηθήσει αρκετά καθώς θα αξιολογεί τις ανάγκες τους και θα τους τοποθετεί σε ποιοτικές θέσεις εργασίας.

- Ψυχοκοινωνική στήριξη και συμβουλευτική υποστήριξη για να μπορέσουν να εξελιχθούν και να πιστέψουν ότι ανήκουν κάπου.

Κρίνεται απαραίτητο ακόμη να υπάρξει προώθηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας σε άμεση συνάρτηση με τη δραστηριοποίηση του πληθυσμού στα σύγχρονα επαγγέλματα. Παράλληλα, η ανάπτυξη ενός δικτύου απορρόφησης στην εργασία θα αποφέρει αργά αλλά σταθερά βήματα στην ένταξη των Ρομά στην αγορά εργασίας. Η εύρεση μόνιμης εργασίας θα επιφέρει τη δημιουργία κοινωνικών δεσμών καθώς θα αμβλύνει το κοινωνικό στίγμα. Βέβαια εκεί που για έναν μη Ρομά χαμηλού οικονομικού επιπέδου υπάρχει το περιθώριο να σχεδιάσει αλλαγές και να ανεβεί οικονομικά για έναν Ρομά φαντάζει ένα μακρινό όνειρο. Ένας Ρομά ότι και να επιτύχει στα μάτια των άλλων θα είναι ένας «Τσιγγάνος». Για αυτό και η παραβατικότητα των Ρομά δεν έχει τις ρίζες του σε «φυσικά» αλλά σε «κοινωνικά» αίτια όπως είναι η περιθωριοποίησή τους, η φτώχεια και ο αναλφαβητισμός.

Λίγοι θα διαφωνούσαν ότι το οικιστικό πρόβλημα αναγνωρίζεται ως το πιο κομβικό για τους Ρομά. Στην περίπτωση των Σοφάδων οι περισσότερες κατοικίες και οι συνθήκες ζωής τους εκεί είναι ακατάλληλες. Ότι προσπάθειες έγιναν πέραν της δημιουργίας του νέου οικισμού δεν καρποφόρησαν. Κατασκευαστικά δάνεια που δόθηκαν είτε χάθηκαν από τους ίδιους είτε από επιτηδείς, καθώς δεν υπήρξε έλεγχος. Παράλληλα η ζωή στο γκέτο των Ρομά μεταβάλλεται συνεχώς καθώς αντιδρούν στις εξελίξεις και για αυτό και κάθε σχεδιασμός στεγαστικών προγραμμάτων που πραγματοποιείται αποδεικνύεται ατελέσφορος. Μπροστά σε αυτή την κατάσταση θα μπορούσε να γίνει διάθεση μίας μικρής έκτασης δίπλα στην πόλη και όχι σε υποβαθμισμένες ζώνες και διαμονή μιας ομάδας και όχι όλης της συγγενικής οικογένειας, ώστε να αποφευχθεί η μελλοντική γκετοποίηση και να αισθάνονται οι Ρομά κομμάτι της κοινωνίας και όχι απόκληροι. Το συγκεκριμένο εγχείρημα είναι αρκετά δύσκολο όπως διαπιστώθηκε και από την έρευνα οι Ρομά επιδιώκουν να ζουν όλοι μαζί κατά ομάδες και δύσκολα μπορούν να διασπαστούν. Για να υπάρξει κάποια πιθανότητα να ενταχθούν φυσιολογικά στον κοινωνικό ιστό λοιπόν θα πρέπει να εξανθρωπιστούν οι συνθήκες στις οποίες ζουν:

- Πολεοδομικές βελτιώσεις στις υπάρχουσες τσιγγάνικες γειτονιές υπό την επίβλεψη των υπηρεσιών κοινωνικής πολιτικής του Δήμου και των Ιατροκοινωνικών Κέντρων όπου υπάρχουν.
- Παραχώρηση αρμοδιοτήτων και πόρων στην τοπική αυτοδιοίκηση για να μπορεί να αντιμετωπίζει άμεσα τα προβλήματα που προκύπτουν.
- Να δοθούν με απλουστευμένες διαδικασίες λυόμενες κατοικίες σε Ρομά που διαμένουν σε αυτοσχέδιες κατοικίες ή να χορηγηθούν δάνεια κάτω από αυστηρό έλεγχο ώστε να μην γίνει κατάχρηση από τους εμπλεκόμενους.
- Να δημιουργηθούν χώροι υποδοχής για τους εποχιακά μετακινούμενους για εργασιακούς λόγους καθώς ζουν σε άθλιες συνθήκες κατά την διάρκεια της προσωρινής εγκατάστασής τους μη έχοντας άλλη δυνατότητα επιλογής.
- Να νοικιαστούν κατοικίες από τους Δήμους για την στέγαση οικογενειών Ρομά.
- Πέρα από τους Δήμους που είναι οι κυριότεροί φορείς υλοποίησης των στεγαστικών προγραμμάτων είναι απαραίτητο να υπάρξει κεντρική κρατική παρακολούθηση και παρέμβαση για την επίλυση προβλημάτων που ανακύπτουν.
- Κρίνεται απαραίτητη η διεξαγωγή περισσότερων ερευνών για τη διευκόλυνση της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ συνθηκών στέγασης και κατάστασης υγείας των Ρομά. Η χρήση μονάδων κινητής υγειονομικής περίθαλψης στους καταυλισμούς θα μπορούσε να αποτελέσει μία οικονομική – αποδοτική βραχυπρόθεσμη λύση.
- Τέλος, κρίνεται σκόπιμο οι πρωτοβουλίες που αναλαμβάνονται σε θέματα στέγασης να στοχεύουν στην ένταξη - υποδοχή των Ρομά και στην επίλυση των αστικοδημοτικών εκκρεμοτήτων που παρατηρούνται μέχρι και σήμερα. Επιβάλλεται, επομένως, η άμεση ενεργοποίηση της τοπικής αυτοδιοίκησης η οποία είναι εκείνη που γνωρίζει καλύτερα τα προβλήματα και τις ανάγκες των Ρομά.

Η μη πρόσβαση στην εκπαίδευση είναι η μεγαλύτερη διάκριση που υφίσταται η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα. Η οικιστική γεινίαση δεν επιφέρει την κοινωνική επαφή και την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων με τους Ρομά. Το ίδιο ισχύει και για τη τσιγγάνικη κοινότητα των Σοφάδων και παρατηρείται μία αρνητική στάση της κοινωνίας ως προς τη σχολική ένταξη των τσιγγανοπαίδων στα σχολεία της

εδραίας κοινωνίας. Η ένταξη των Ρομά στην αγορά της νόμιμης εργασίας συνδέεται απόλυτα με την εκπαίδευση, η πρόσβαση στην οποία είναι δύσκολη επομένως και η δυνατότητα μελλοντικής κοινωνικής και οικονομικής ενσωμάτωσης. Με άλλα λόγια, στο νέο σχολείο της ελεύθερης αγοράς ευνοούνται οι «λίγοι» και αποβάλλονται οι οικονομικά και κοινωνικά «διαφορετικοί».

Στο δημόσιο λόγο τους οι Ρομά μπορεί να ομολογούν ότι τα παιδιά τους πρέπει να προχωρήσουν στο σχολείο, όμως στην πραγματικότητα γνωρίζουν ότι υπάρχει η πιθανότητα να απομακρυνθούν από την τσιγγάνικη κοινωνία. Σήμερα το σχολείο είναι αυταρχικό και μέσα από τις εξετάσεις επιβάλλεται η πειθαρχία και οι Ρομά εξαιτίας της διαφορετικής τους νοοτροπίας δεν μπορούν να ακολουθήσουν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τα τσιγγανόπαιδα να αποχωρούν από το σχολείο καθώς εκεί δεν νιώθουν «ευτυχισμένα». Η κατάσταση αυτή συνδέεται με το γεγονός ότι από τα πρώτα χρόνια της ζωής τους έχουν μάθει να ζουν ελεύθερα δίχως περιορισμούς για αυτό και ο κλειστός χώρος του σχολείου τα περιορίζει. Επιπλέον, παραιτούνται πολύ εύκολα καθώς δεν έχουν καμία βοήθεια από τους δικούς τους οι οποίοι δεν γνωρίζουν να διαβάζουν. Μάλιστα όσα προγράμματα λειτουργούν σήμερα στην εκπαίδευση είναι μικρής διάρκειας με αποτέλεσμα να μην εξασφαλίζουν την βιωσιμότητα τους. Αυτό που απαιτείται είναι:

- Διορισμός και επιμόρφωση εκπαιδευτικών με ειδικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό υλικό κυρίως στο πολιτιστικό κεφάλαιο της οικογένειας - κοινότητας των Ρομά με στόχο να αποτραπούν τα κρούσματα του εκπαιδευτικού αποκλεισμού.
- Κατάργηση των ειδικών τάξεων για τους Ρομά καθώς εντείνουν την περιθωριοποίηση τους και στη θέση τους να δημιουργηθούν τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας.
- Πρέπει να καθιερωθούν εκπαιδευτικά προγράμματα που θα συμπεριλαμβάνουν επισκέψεις σε θέατρα, κινηματογράφους, μουσεία που θα έχουν ως στόχο την επαφή των τσιγγανοπαίδων με την κουλτούρα των άλλων.
- Η ελληνική πολιτεία πρέπει να παρέχει πρακτικά κίνητρα, όπως είναι τα πρόσθετα επιδόματα για τις οικογένειες Ρομά που τα έχουν ανάγκη.
- Τα νέα προγράμματα θα πρέπει να είναι δωρεάν ή επιδοτούμενα για όλους τους Ρομά, ώστε να μπορούν να τα παρακολουθήσουν.

- Η Ελλάδα και γενικότερα τα κράτη μέλη πρέπει να διασφαλίσουν μέτρα που θα αποτρέπουν την διάκριση των παιδιών Ρομά από τους μη Ρομά.
- Τα κράτη μέλη πρέπει να εξετάσουν το ενδεχόμενο συνεργασίας με στόχο την ανάπτυξη κοινών στατιστικών δεικτών για την αποτελεσματική παρακολούθηση της εκπαίδευσης των μαθητών Ρομά.
- Οι εκπαιδευτικές αρχές πρέπει να διασφαλίσουν ότι οι μαθητές Ρομά θα υποστηρίζονται από ειδικά παιδαγωγικά μέτρα που θα έχουν ως στόχο τη συστηματική παρακολούθηση της προόδου τους.
- Οι εκπαιδευτικές αρχές σε συνεργασία με το υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων θα πρέπει να εξετάσουν το ενδεχόμενο να συμπεριλάβουν στα διδακτικά βιβλία την ιστορία, τον πολιτισμό των Ρομά και την σημαντική συνεισφορά ορισμένων στις επιμέρους χώρες της Ευρώπης.

Η εκπαίδευση της νέας γενιάς των Ρομά είναι το κλειδί που θα ανοίξει τις πόρτες της κοινωνίας και της οικονομίας στην περιθωριοποιημένη αυτή ομάδα για αυτό πρέπει να δοθεί μεγάλη προσοχή σε αυτόν τον τομέα. Παράλληλα το πρόβλημα της εκπαίδευσης της νέας γενιάς των Ρομά συνδέεται άμεσα με την ανάγκη επίλυσης του οικιστικού προβλήματος της οικογένειάς τους για αυτό:

- Πρέπει να σταματήσει η παιδική εργασία των Ρομά.

Στην καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά πρέπει να αναλάβουν ενεργό ρόλο:

- Η κεντρική εξουσία.
- Το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.
- Η τοπική αυτοδιοίκηση.
- Οι ίδιοι οι Ρομά.

Η ελληνική κοινωνία πέρα από τις όποιες διαφορές πρέπει να βελτιώσει και να ενισχύσει το υπάρχον νομικό πλαίσιο για τους Ρομά και να διεκδικήσει την μεταμόρφωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γεμίζοντας τα με πραγματικό και ουσιαστικό περιεχόμενο.

Όσες από τις προηγούμενες προτάσεις φαντάζουν μη ρεαλιστικές πρέπει κάποια στιγμή να μπουκ στην ατζέντα των ΟΤΑ, των τοπικών κοινωνιών και κατ' επέκταση

της πολιτείας. Είναι ανάγκη να γίνει κατανοητό ότι οι Ρομά έχουν τη δυνατότητα να αλλάξουν τα πράγματα και μπορούν να απαιτήσουν μια καλύτερη διαχείριση.

Τελειώνοντας, οι Ρομά θα λέγαμε ότι είναι μια από τις πιο «κακομεταχειρισμένες» ομάδες στον πλανήτη. Μπορεί να αγαπάμε τους Ρομά για τις τσιγγάνικες μελωδίες τους, αλλά μέχρι εκεί, η συνύπαρξη μαζί τους φαντάζει μακρινή. Είναι δύσκολο, όπως λέει, η κυρίαρχη κοινωνία να αποδεχτεί έναν τρόπο ζωής που «προσβάλλει» τον δυτικό πολιτισμό, έναν κόσμο που καίει τα δέντρα για θέρμανση, έναν κόσμο που δεν έχει τις απαραίτητες δομές και υποδομές, έναν κόσμο που διαφέρει από εκείνους.

ΠΗΓΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις:

- Ιστορία των Ρομά. Τσιγγάνοι στην Ελλάδα... Χθες και σήμερα... Ιστορική καταγωγή και κοινωνική διαδρομή, Από την Οικοκοινωνία, χ.χ., http://www.oikokoionia.gr/roma_history.asp?submenu_id=1, (τελευταία πρόσβαση στις: 05/07/2012).
- Αυτόχθονες πληθυσμοί. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια, <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 10/09/2012).
- Αγγελόπουλος Γ., 1997, «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι και η εξέλιξη του περιεχομένου τους», <http://afroditi.uom.gr/mahabbet/Researches/Publications/Ethnic.pdf>, 18, (τελευταία πρόσβαση στις: 08/10/2012).
- Μαύρος Θάνατος «Η κατάρα του θεού», 2009, <http://iansta.blogspot.gr/2009/06/blog-post.html>, (τελευταία πρόσβαση στις: 09/10/2012).
- Γερμανικός Εθνικοσοσιαλισμός. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια, <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/10/2012).
- Πατρίδα μου, Ιστορία των Ρομά - Κατσίβελων, χ.χ., http://www.patridamou.gr/?page_id=485, (τελευταία πρόσβαση στις: 22/10/2012).
- Νικολάε Τσαουσέσκου. Από την Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια, <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 23/10/2012).
- Romathan. From Wikipedia, the free encyclopedia, <http://fr.wikipedia.org/wiki/Th%C3%A9romathan>, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/11/2012).
- Tony Gatlif. From Wikipedia, the free encyclopedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Tony_Gatlif, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/11/2012).

- Ιατροκοινωνικό Κέντρο Ελλήνων Τσιγγάνων, χ.χ., <http://www.trihonida.gr/koinwnikesypostiriktikesdomesdkps/46-iatrokoινωνikokentroellinwntsigganwn>, (τελευταία πρόσβαση στις: 18/11/2012).
- Η πόλη των Σοφάδων, χ.χ., <http://sofades.tragazikis.com>, (τελευταία πρόσβαση στις: 11/12/2012).
- Οι μετακινήσεις των Τσιγγάνων, ο αναλφαβητισμός των Τσιγγάνων, για την περίοδο 2011 - 2012, http://users.ha.uth.gr/tgd/pt0501/finals/2011-2012/kourou/o_analfabhtismos_twn_tsigganwn.html, (τελευταία πρόσβαση στις: 22/12/2012).
- ΕΣΥΕ: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, 2012, <http://www.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE>, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/01/2013).
- Ο διωγμός των Τσιγγάνων. Πρωταγωνιστές, 2010, http://www.youtube.com/watch?v=bHJqG71nu_8, (τελευταία πρόσβαση στις: 14/01/2013).
- Ρομά και Travellers στη δημόσια εκπαίδευση. Επισκόπηση της κατάστασης στα κράτη μέλη της ΕΕ, 2006, http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1933-EUMC_2006_00350001_EL_REV.pdf, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/01/2013).
- Χωρίς πατρίδα καμιά. Εξάντας, ντοκιμαντέρ στο κόσμο, 2011, <http://www.youtube.com/watch?v=o-RIWDCZXvk>, (τελευταία πρόσβαση στις: 15/01/2013).
- Η Ευρώπη πρέπει να σπάσει τον κύκλο των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά, 2010, <http://www.amnesty.org.gr/europe-must-break-the-cycle-of-discrimination-faced-by-roma>, (τελευταία πρόσβαση στις: 16/01/2013).
- Ιατροκοινωνικό Κέντρο Ρομά Σοφάδων, χ.χ., <http://www.sofades.gr/dioikhshyphresies/iatrokoινωνikokentro>, (τελευταία πρόσβαση στις: 20/01/2013).
- Μάρτυρες του Ιεχωβά. Από την Βικιπαιδεία, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια, <http://el.wikipedia.org/wiki>, (τελευταία πρόσβαση στις: 23/01/2013).

B. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αυδίκος Ε., (2002), *Οι Ρομά στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας.
- Βαξεβάνογλου Α., (2001), *Έλληνες Τσιγγάνοι: περιθωριακοί και οικογενειάρχες*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια: 21 – 33, 110 – 115, 150 – 152.
- Giddens A., (2002), *Κοινωνιολογία*, Μτφρ. Δ. Γ. Τσαούσης, Τόμος Α, Αθήνα, Gutenberg.
- Καλούτση Α., (1993), *Παιδί και πληθυσμιακές μετακινήσεις*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Καραθανάση Ε., (2000), *Το κατοικείν των Τσιγγάνων: ο βιο-χώρος και ο κοινωνιο-χώρος των Τσιγγάνων*, Αθήνα, Gutenberg: 53, 143 – 166.
- Kenrick D., (1997), *Από τις Ινδίες στην Μεσόγειο. Η Μετανάστευση των Τσιγγάνων*, Μτφρ. Μ. Λάβδα, Αθήνα, Καστανιώτης: 24.
- Κόμης Κ., (1998), *Τσιγγάνοι: ιστορία, δημογραφία, πολιτισμός*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Κυριαζή Ν., (2005), *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Λαμπρίδης Ε. Α., (2004), *Στερεότυπο – προκατάληψη – κοινωνική ταυτότητα. Μελετώντας τις δυναμικές της κοινωνικής αναπαράστασης για τους Τσιγγάνους*, Αθήνα, Gutenberg.
- Λιουζιά Ζ. – Π., (1999), *Ρομά, Τσιγγάνοι, Ταξιδευτές: Οι Τσιγγάνοι της Ευρώπης*, Μτφρ. Α. Σιπητάνου, Αθήνα, Καστανιώτη: 24 – 30, 131 – 135, 138 – 140, 141 – 147, 257 – 280.
- Λυδάκη Α., (1997), *Μπαλαμέ και Ρομά. Οι τσιγγάνοι των Άνω Λιοσίων*, Αθήνα, Καστανιώτη.
- Λυδάκη Α., (2001), *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Λυδάκη Α. (επιμ.), (2013), *Ρομά: πρόσωπα πίσω από τα στερεότυπα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια.

- Ντούσας Δ., (1997), *Rom και φυλετικές διακρίσεις: στην ιστορία, την κοινωνία, την κουλτούρα, την εκπαίδευση και τα ανθρώπινα δικαιώματα*, Αθήνα, Gutenberg: 62 – 65, 67 – 69, 73, 82 – 83.
- Ντούσας Δ., (2001), *Rom και μουσικοχορευτικός κόσμος: αισθητικές, ιστορικές, βιογραφικές, κοινωνιολογικές και κριτικές διεισδύσεις στη μουσική τέχνη των Τσιγγάνων και Μπαλαμέ*, Αθήνα, Τυπωθήτω: 256 – 257.
- Ντούσας Δ., (2007), *Η τέχνη των Τσιγγάνων της Ελλάδας και του κόσμου. Ζητήματα αισθητικής φιλοσοφίας - φωτογραφικά ντοκουμέντα*, Αθήνα, Βιβλιοτεχνία: 17, 43 – 61, 112, 141 – 142, 188.
- Παυλή – Κορρέ Μ., & Σπανούλη Ρ., & Καλούδη Κ., (1991), *Τσιγγάνες: μύθοι, έθιμα, παραδόσεις*, Αθήνα, Ολκός.
- Σταμέλος Γ., (2009), *Εκπαιδευτική πολιτική*, Αθήνα, Διόνικος.
- Τρουμπέτα Σ., (2008), *Οι Ρομά στο σύγχρονο ελληνικό κράτος: συμβιώσεις – αναιρέσεις – απουσίες*, Αθήνα, Κριτική: 26 – 34, 77, 87, 94 – 111, 155 – 180, 189 – 193, 199 – 217, 225 – 238.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΝΘΕΤΟ

Το φωτογραφικό υλικό που παρατίθεται αντανακλά την οικειότητα του γράφοντος με τον χώρο δημιουργώντας ευκολότερες προϋποθέσεις για την καταγραφή των εικόνων στους δύο τσιγγάνικους οικισμούς των Σοφάδων.

Παλιός οικισμός Ρομά Σοφάδων

Τσιγγάνικος καταυλισμός.

Κατοικία των Ρομά από νοβοπάν, αλουμίνιο & τσιμεντένια βάση.

Στις αυτοσχέδιες κατοικίες των Ρομά απουσιάζει η σύγχρονη αυλή.

Ορισμένα παραπήγματα διαθέτουν & μια στοιχειώδη περίφραξη.

Εγκαταλελειμμένες αυτοσχέδιες κατοικίες.

Δίπλα από το χαμόσπιτο ζουν συνήθως οι γονείς του συζύγου.

Οι γερρόντισσες του οικισμού βρίσκουν πάντα χρόνο για να συζητήσουν στον εξωτερικό χώρο.

Το πλύσιμο των χαλιών & γενικά του νοικοκυριού γίνεται στην αυλή του σπιτιού.

Ακόμη και στις πιο φτωχές κατοικίες δεν απουσιάζει ο «τσιγγάνικος» χρωματισμός.

Εξωτερικός χώρος παντοπωλείου

Εσωτερικός χώρος παντοπωλείου.

Οι γειτονικές κατοικίες είναι κατοικίες συγγενών.

Όσο απομακρύνεται κανείς από το κέντρο του οικισμού συναντάει μόνο χωματόδρομους.

Αυτοσχέδια κατοικία από αλουμίνιο & τσιμεντένια βάση.

Μονώροφη κατοικία.

Διώροφη κατοικία.

Σύγχρονες κατοικίες των Ρομά.

Φυσική ομορφιά ρόμισσας.

Εικόνες από την καθημερινή ζωή των τσιγγανοπαίδων.

Τσιγγανόπαιδα Σοφάδων.

Το 5ο Δημοτικό & το 4ο Νηπιαγωγείο των Ρομά στεγάζονται στον ίδιο χώρο.

4^ο Δημοτικό Ρομά.

4ο Νηπιαγωγείο Ρομά.

Νέος οικισμός Ρομά

Τσιγγάνικος οικισμός «Νέα Ζωή».

Όλες οι κατοικίες στον νέο οικισμό έχουν την ίδια αρχιτεκτονική κατασκευή.

Mini Market.

Χώρος πρασίνου.

Παιδική χαρά οικισμού.

5° Νηπιαγωγείο Ρομά.

Εγκαταλελειμμένο γήπεδο Ρομά.